

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI

**BOSNA HALKININ DARK TURİZMİ BAĞLAMINDA
SREBRENİTSA'YA BAKIŞ AÇILARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NANA KARAVELIĆ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. OĞUZ DİKER

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI

BOSNA HALKININ DARK TURİZMİ BAĞLAMINDA SREBRENİTSA'YA BAKIŞ
AÇILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NANA KARAVELIĆ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. OĞUZ DİKER

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Nana KARAVELIĆ tarafından Doç. Dr. Oğuz DİKER hazırlanan ve **31/01/2022.** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Bosna Halkının Dark Turizmi Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış Açıkları**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Turizm İşletmeciliği Anabilim/Anasanat Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr. Oğuz DİKER

.....

(Danışman)

Doç. Dr. Duran CANKÜL

.....

Dr. Öğr. Üyesi Bilge ÇAVUŞGİL
KÖSE

.....

Tez No : 10457018

Tez Savunma Tarihi : 31/01/2022

.....
DOÇ. DR. YENER PAZARCIK

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Nana KARAVELIĆ

28.02.2022

TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitimime başladığım ilk günden itibaren benden yardımlarımı esirgemeyen, gelecege umutla bakmak konusunda beni telkin eden, bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen tüm değerli hocalarıma en içyen teşekkürü borç bilirim. Çalışma süresinde yanımda olan hocam Oğuz DİKER'e teşekkürlerimi sunarım.

Bana doğrunun peşinden gitmeyi, omurgalı ve dik bir duruşla yaşamının ne kadar önemli olduğunu öğreten aileme ömür boyu minnettarım. Eğitim hayatım boyunca beni teşvik eden abim Sanel KARAVELIC'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tüm öğretim hayatım boyunca bana destek olan ve inanan ailem ve arkadaşlarıma, özellikle de burs ve barınma koordinatörlüğündeki başkan yardımcısı olan Ömer TATLI'ya teşekkür ederim.

Nana KARAVELIC

Çanakkale, Şubat 2022

ÖZET

BOSNA HALKININ DARK TURİZMİ BAĞLAMINDA SREBRENİTSA'YA BAKIŞ AÇILARI

Nana KARAVELIĆ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Oğuz Diker

28/01/2022, 100

Son yirmi yıl içerisinde dark turizm kavramının hem akademik çevrelerde hem de toplumsal hayatta giderek daha fazla ilgi çektiği görülmektedir. Bu nedenle, akademik araştırmalar, dark turizm üzerine geniş ve çeşitli literatürde yansıtılan deneyimleri ele almaya devam etmektedir (Stone, 2008: 58). Bununla birlikte, dark turizm ile ilgili önemli konular hala çözülmemiş olup dark turizm kavramı da yeterince anlaşılmamaktadır. En büyük endişe, dark turizmin turistik destinasyonlarında yerel toplulukların rolüne gösterilen dikkat eksikliğidir. Başka bir deyişle, yerel toplulukların hüznünün bir turist görüşünün nesnesi haline gelmesine nasıl tepki verdiklerine ve bunun ardından dark turizm destinasyonlarında turizmin gelişmesi ve yönetimine etkileri hakkında sınırlı bir anlayış vardır. Turistlerin tatillerde giderek daha aktif hale gelmeleri ve genellikle tamamen yeni bir şeyler aramalarına neden olmaktadır. Dark turizm kesinlikle tipik destinasyondan ayrılmaktadır (Heather, 2017: 48). Bosna-Hersek'in bu turistik talebi geliştirmek için kaynaklara sahip olduğu söylenebilir. Bugün, tarihi içerik olarak savaşlar, soykırımlar, cinayetler ve ıstırap, bu tür özel turizm teklifinin geliştirilmesi için potansiyel sunmaktadır. Dark turizmin yerleri hatırlama, yas tutma, ders alma aynı zamanda geçmiş zamandan itibaren bir izlenim yaratma fırsatı sunduğu söylenebilir. Bu tür tesisler, Bosna-Hersek'te hüznün turizmin gelişmesi için yararlı kaynakları temsil etmektedir. Bu araştırma, yurt içi ve yurt dışında olan Bosna Hersek halkının dark turizm bağlamındaki görüşlerini Srebrenitsa şehri referans alınarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dark Turizm, Motivasyon, Algı, Bakış Açılı, Bosna-Hersek, Srebrenitsa

ABSTRACT

PERSPECTIVES OF THE POPULATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE CONTEXT OF DARK TOURISM ON THE EXAMPLE OF SREBRENİTSA

Nana KARAVELIĆ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Tourism Management

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Oğuz Diker

28/01/2022, 100

In the last two decades, the concept of sadness tourism has been seen to have attracted more and more attention both in academic circles and in the media. At the same time, while sadness tourism is not only evident in the supply of tourist areas and attractions, the demand for tourist experiences is also increasing. Therefore, academic research continues to deal with experiences on sadness tourism reflected in a wide and varied literature (Stone, 2008: 58). However, important issues related to the tourism of sadness are still not resolved and the concept of sadness tourism is not well understood. The biggest concern is the lack of attention paid to the role of local communities in the tourist destinations of sadness tourism. In other words, there is a limited understanding of how local communities react to sadness becoming the object of a tourist view, and its subsequent effects on the development and management of tourism in sad destinations. It causes tourists to become more and more active during holidays and often to look for something completely new. Sorrow tourism definitely differs from the typical destination (Heather, 2017: 48). It can be said that Bosnia and Herzegovina has the resources to develop this tourist demand. Today, wars, genocides, murders and suffering in historical context offer the potential for the development of this type of special tourism offer. It can be said that sadness tourism offers the opportunity to remember places, mourn, take lessons, and also create an impression from the past. Such facilities represent useful resources for the development of sadness tourism in Bosnia and Herzegovina. In this study, it is aimed to examine the Bosnian people's perspectives in the context of sad tourism in Srebrenitsa.

Keywords: Dark Tourism, Motivation, Perception, Perspectives, Bosnia and Herzegovina, Srebrenitsa

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. Problem	2
1.2. Amaç	2
1.3. Önem	2
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	3

İKİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE / ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

2.1. Sürdürülebilir Turizm	4
2.1.1. Sürdürülebilir Turizm Kavramının Tanımlanması	7
2.1.2. Sürdürülebilir Turizm Hedefleri	9
2.1.3. Sürdürülebilir Turizmin İlkeleri	11
2.1.4. Sürdürülebilir Turizmin Sosyal ve Ekonomik Yönleri	12
2.2. Sürdürülebilir Turizm Türü Olarak Alternatif Turizm	14
2.2.1. Alternatif Turizmi Kavramı	14
2.2.2. Alternatif Turizmin Faydaları	16
2.2.3. Alternatif Turizm ve Sürdürülebilir Turizm Gelişimi	18
2.2.4. Alternatif Turizm Türleri	19
2.3. Dark Turizmi	20
2.3.1. Dark Turizmi Kavramı ve Tanımı	20
2.3.2. Dark Turizmi Motivasyonları	23
2.3.3. Dark Turizmi Çekiciliği	24
2.3.4. Dark Turizminin Talep ve Arzı	26
2.3.5. Dark Turizmi Çeşitleri	27

	Felaket Alanlarının Ziyareti	27
	Terör Alanlarının Ziyareti	27
	Paranormal Alanların Ziyareti	27
	Soykırım Alanlarının/Toplu Ölüm Alanlarının Ziyareti	28
	Savaş Turizmi	28
2.3.6	Dark Turizm Örnekleri	28
2.3.7.	Literatürdeki Araştırmalar	33
2.4.	Srebrenitsa'nın Coğrafi Özellikleri, Turizm Piyasası Yapısı ve Srebrenitsa Soykırımı	33
2.4.1.	Srebrenitsa'daki Turizm Gelişimi	34
2.4.2.	Srebrenitsa'nın Tarihi Gelişimi	37
2.4.3.	Srebrenitsa'nın 1879-2013 Yıllar Arasında Demografik Durumu	38
2.4.4.	Srebrenitsa ‘Korumalı Bölge’ Adı Altında: Birleşmiş Milletlerin Soykırımı Önlemesi Konusunda Sorumluluğu ve Başarısızlığı	41
2.4.5.	Srebrenitsa Koruma Bölgesinin Düşmesinden Sonraki Soykırım	44
2.4.6.	Srebrenitsa Soykırım Davasındaki Kararlar	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		
ARAŞTIRMA YÖNTEM / MATERYAL YÖNTEM		53
3.1.	Araştırma Evreni ve Örneklem	53
3.2.	Bilgi Toplama Yöntemi ve Aracı	53
3.3.	Verilerin Analizi	54
3.4.	Araştırmanın Hipotezleri	54
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		
BULGULAR		56
4.1.	Tanımlayıcı İstatistikler	56
4.2.	Normallik Testi	60
4.3.	Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi	64
4.3.1.	Dark Turizme Yönelik Ölçeğin Güvenilirlik Analizi	64
4.3.2.	Dark Turizminin Sosyo-Kültürel Etkilerine İlişkin Algı Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi	65
4.3.3.	Duyusal Deneyim Ölçeklerinin Güvenilirlik Analizi	65
4.3.4.	Jeopolitik Bilgi Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi	65
4.4.	Bosna Halkının Dark Turizmi Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış Açılıarı	66
BEŞİNCİ BÖLÜM		
SONUÇ VE ÖNERİLER		78
5.1.	Sonuç ve Öneriler	78

5.2. Tartışma	86
KAYNAKÇA	89
İnternet Kaynakları	100
EKLER	I
EK-1 ANKET FORMU	I
ÖZGEÇMİŞ	IV

SİMGELER VE KISALTMALAR

UNWTO:	Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
IATA:	Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği
WCED:	Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
GSTC:	Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi
WTO:	Dünya Turizm Örgütü
BIH:	Bosna-Hersek

TABLolar DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri	9
Tablo 2.	Dünya'daki Dark Turizmi Destinasyonları	29
Tablo 3.	1879'dan 1991'e kadar Bosna Hersek ve Srebrenitsa Belediyesi Nüfusunun Dağılımı	40
Tablo 4.	Katılımcıların Cinsiyeti	56
Tablo 5.	Katılımcıların Yaş Yapısı	57
Tablo 6.	Ankete Katılanların Eğitim Düzeyi	58
Tablo 7.	Ankete Katılanların İkamet Yeri	59
Tablo 8.	Srebrenitsa'da Mağdur Yakınları Olan Katılımcılar	59
Tablo 9.	Ölçeklerin Normallik Testi	61
Tablo 10.	Dark Turizmine İlginin Cronbach'ın Alfa Tutumu	65
Tablo 11.	Cronbach'ın “Dark Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerinin Algılanmasına“ İlişkin Alfa Katsayısı	65
Tablo 12.	Cronbach'ın “ Duygusal Deneyim“ Alfa Katsayısı	65
Tablo 13.	Cronbach'ın “ Jeopolitik Bilgiler“ için Alfa Katsayısı	66
Tablo 14.	“Dark Turizm Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış“ Ortalama Puanları“	66
Tablo 15.	"Dark Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerinin Algılanması"	67
Tablo 16.	Değişkeni için Ortalama Puanları	68
Tablo 17.	“Dark Turizmin Duygusal Deneyim” Değişkeni için Ortalama Puanları	69

Tablo 18. “Dark Turizmin Jeopolitik Bilgiler“ Değişkeni için Ortalama Puanları	70
Tablo 18. Bağımsız Örneklerin T-Test Analizi Sonuçları	70
Tablo 19. Grup İstatistikleri - Dark Turizm Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış Açısı	77
Tablo 20. Savaşta Mağdur Yakınları Olması Bakımından Farklılık Analizi	71
Tablo 21. Bağımsız Numunelerin T-Testi Analizinin Sonuçları	72
Tablo 22. Yaş Grupları Bağlamında Tanımlayıcı İstatistikler	73
Tablo 23. Eta Katsayısı	73
Tablo 24. Varyans Homojenliğinin Test Edilmesi	74
Tablo 25. Tek Faktörlü Varyans Analizi (ANOVA) - Dark Turizme Yönelik Tutum	74
Tablo 26. Post Hoc Scheffe Testi	75
Tablo 27. Dark Turizme Yönelik Tutum Boyutları, Sosyo-Kültürel Etkilerin Algılanması, Duygusal Deneyim ve Jeopolitik Bilgi Arasındaki İlişki	76

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil / Grafik No	Şekil / Grafik Adı	Sayfa No.
Şekil 1.	Dark Turizmin Spektrumları	25
Şekil 2	Dark Turizmin Gelişimine İlişkin Literatür Haritası	33
Şekil 3.	Srebrenitsa Şehri	34
Şekil 4.	Potoçari Anıt Mezarlığı	35
Şekil 5.	Srebrenitsadaki İnsanları Son Kurtulabilme Şansı	45
Şekil 6.	Ratko Mladić ve Radovan Karadžić liderliğindeki Yugoslav Ordusu ile Sırp Cumhuriyeti Ordusu üyeleri Srebrenitsa'ya girişi	46
Şekil 7.	Güçlü Kuvvetli Rrkeklerin ve Infazların Ayrılması	48
Şekil 8.	Srebrenitsa'daki Hollanda UNPROFOR Birimlerinin Komutanı General Karremans	50
Grafik 1.	Katılımcıların Cinsiyeti	56
Grafik 2.	Katılımcıların Yaş Yapısı	57
Grafik 3.	Ankete Katılanların Eğitim Düzeyi	58
Grafik 4.	Ankete Katılanların İkamet Yeri	59
Grafik 5.	Srebrenitsa'da Yakın Mağdurlar	60
Grafik 6.	Normal Q-Q Diyagramı - Dark Turizme Karşı Tutum	62
Grafik 7.	Normal Q-Q Diyagramı - Dark Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerine İlişkin Algı	62
Grafik 8.	Normal Q-Q Diyagramı - Duygusal Deneyim	63
Grafik 9.	Normal Q-Q Diyagramı - Jeopolitik Bilgiler	63

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanlar, hüznün ve üzüntü yaratan önemli olayların gerçekleştiği yerleri ziyaret etmekle ilgilenmektedir. Gladyatörler arenalarını, ortaçağ idam, işkence ritüellerinin gerçekleştiği yerleri, savaş alanlarını, toplu mezarları, ünlülerin öldürüldüğü yerleri, hapisaneleri ve zindanları, toplama kamplarını ve benzerleri yerleri ziyaret etmek için seyahat etmektedir. Bu tip hüznün ya da üzüntü yaratan yerlerin ziyaretlerini kapsayan ziyaretler dark turizm (hüznün turizmi) olarak tanımlanmaktadır.

Dünyada dark turizm alanı olarak bilinen birçok destinasyon vardır. Bunlardan bazıları; Polonya'daki Auschwitz-Birkenau Toplama Kampı, Kaliforniya'daki ünlü Alcatraz Hapishanesi, Meksika'daki Kukla Adası, Romanya'daki Bran Şatosu (Kont Drakula'nın Zindanı), Japonya'daki Hiroşima Nükleer Afet Bölgesi vb. şeklindedir. Dark turizm, literatürde de kabul gören bir terminoloji haline gelmiştir. Ancak olayların araştırmasında boşluklar vardır. Genellikle olayların doğası ve turistler için psikolojik sonuçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Burdaki yerel halkın fikirlerini ele alan çalışmaların nadir olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışma yerel nüfusun, yani Bosna Hersek nüfusunun dark turizme algı ve tutumlarını incelemektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra 20. yüzyılın en büyük soykırımının yaşandığı Srebrenitsa bir dark turizm destinasyonu olma potansiyeline sahiptir. Fakat Bosna-Hersek vatandaşları için birçoğu aynı zamanda soykırım kurbanlarının ailelerin bireyleridir. Bu durum yerel halkın ve Bosna-Hersek vatandaşlarının Srebrenitsa'da yaşanan olaylar ve olaylarla güçlü bir duygusal bağlantısı yaratmaktadır. Oluşabilecek duyarlılık ile destinasyonunda dark turizm yerel gelişimine direnebilirler. Bu nedenle yerel halkın dark turizme bakış açılarının değerlendirilmesi önemlidir. Bu durum ise turizm gelişiminin sürdürülebilirliğini etkileyebilir. Söz konusu çalışmanın temel amacı Bosna-Hersek vatandaşlarının Srebrenitsa'ya dark turizm bağlamında bakış açılarının belirlenmesidir.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, giriş ana başlığı altında çalışmayla ilgili problem açıklanmış ve çalışmanın amacıyla ilgili bilgilere, çalışmanın önemine ve sınırlılıklarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölüm ana başlığı altında kuramsal çerçeve ve ilgili literatürde yer alan çalışmalar incelenmiştir. İkinci bölümde öncelikle dark turizm kavramları ele alınmıştır.

Terimlerin tanımları, önemi, etkileri, türleri, terimlerin tarihçesi ile ziyaretçiyi dark turizmin yapıldığı yerlere ve dünyanın en ünlü dark turizm yerlerine gitmeye teşvik eden motiflere değinilmiştir. Bu bölümün de konusu turizm destinasyonu Srebrenitsa, kentin özellikleri ve tarihidir. Srebrenitsa'nın turist imajının yanı sıra ziyaretçileri şehri ziyaret etmeye teşvik eden motifler ve Srebrenitsa'da turizmin daha da geliştirilmesi için kılavuzlar ve olanaklar anlatılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırmayla ilgili süreç, araştırmanın modeli ve yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde araştırmanın bulgularına yönelik bilgiler verilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölümde ise araştırmanın sonuçlarına ve önerilere yer verilmiştir.

1.1. Problem

Turizmin gelişmesi aynı zamanda seçici turizm biçimlerinin gelişmesini de sağlar ve bu biçimlerden biri de kesinlikle dark turizmdir. Dark turizm terimi, bugün bildiğimiz birçok turizm türünden biridir. Dark turizm, "karanlığı", üzüntüyü ve turizmi aynı anda içeren özel bir tezahür olup, geçmişte yaşanan trajedilerden ve ölümlerden etkilenen belirli çıkar gruplarına yöneliktir. Ondan dolayı tarihsel olarak trajediler, savaşlar, insanların çektiği acılar ve ıstıraplarla işaretlenmiş turistik yerlere seyahat ve ziyaretleri içermektedir. Bu dark turizmin gerçekte ne olduğunu anlayıp özelliklerini tanımlayarak dark turizmin dünyadaki destinasyonlarına bağlamında Srebrenitsa kenti örneğinde Bosna Hersek nüfusunun tutumları üzerinden dark turizmi sunmak ve açıklamaktır.

1.2. Amaç

1995 yılında soykırımın meydana geldiği ve daha sonra yeni bir hüznün turizm merkezi haline gelen Bosna-Hersek'te bir kasaba olan Srebrenitsa'nın bir vaka çalışmasına dayanarak, dark turizmin nasıl geliştiğinin araştırılması hedeflenmektedir. Çalışmanın temel amacı Bosna-Hersek vatandaşlarının Srebrenitsa bağlamında dark turizme bakış açılarının belirlenmesidir.

Bu amaca ulaşmada öncelikli olarak dark turizm kavramı ortaya konularak, dark turizm destinasyonlarının değerlendirilmesi gerçekleştirilerek dark turizm destinasyonu olarak Srebrenitsa'nın değerlendirmesi yapılacaktır.

1.3. Önem

Bu çalışma, dark turizmin gelişiminin topluluk perspektifinden teorikleşmesine katkıda bulunacaktır. Çalışma, taraftarlar ve karşıtlıklar arasındaki, yerel halkın duygularını

göz önünde bulundurarak soykırımlara maruz kalınan alanlarda dark turizmin gelişip gelişmeyeceği konusundaki tartışmaların çözülmesine yardımcı olacaktır. Bu gözlem her zamanki anlayıştan biraz farklı olacaktır.

Çünkü hüznün geçmişten ciddi şekilde etkilenen insanlar hüznün mirasıyla güçlü bir duygusal bağlantıya sahip olma eğilimindedir. Bu nedenle, hüznün alanlarının ticari kullanımını kabul etme olasılıkları daha düşük olarak görülmektedir. Dark turizm bağlamında bölge sakinlerinin görüşlerini inceleyen çok az araştırma olduğu düşünüldüğünde, bu araştırma bilimsel literatüre katkı sağlaması düşünülmektedir.

Bosna-Hersek ve Srebrenitsa ölçeğinde dark turizm bağlamında benzer bir araştırma yapılmamış olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Literatürün incelenmesi ve Srebrenitsa'da gerçekte neler olduğuna dayanarak, bu çalışma tamamlandığında, dark turizm ile ilgilenecek gelecekteki araştırmacılara ve nesillere büyük katkı sağlayacağı söylenebilir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çoğu çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bir sınırlılığı vardır. Mevcut araştırmanın temel sınırlılığı, anketin yalnızca Bosna Hersek vatandaşlarına uygulanmış olmasıdır. Srebrenitsa yerel halkı ile Bosna-Hersek içerisinde ve ülke dışında yaşayan insanlar çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma Bosna-Hersek vatandaşlarının dark turizm algılarıyla sınırlı tutulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE / ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Bu başlık altında araştırma amacı doğrultusunda ifade edilen kavramsal konular ele alınacaktır. Bu başlıklar altında sürdürülebilir turizm bağlamında dark turizm, dark turizm bağlamında da Srebrenitsa ele alınacaktır.

2.1. Sürdürülebilir Turizm

İnsan çevresine bağlı olarak turizm dünyası; turizmde doğal kaynakların rasyonel kullanımını ve onu korumak ve restore etmek için en azından hoşgörülü davranışı gerektirir (Lu ve Nepal, 2009: 11). Bu akılcı görüş, turist kaynaklarının potansiyel ve fiili kullanıcıları olanların belirli bir eğitim düzeyini varsayar (Moutinho, 200: 8). Organizasyonu ve yapısı ile gündelik hayattan bir kaçış olarak ortaya çıkan modern turizm, turist seyahatinin nedeni olan aynı olumsuz ekolojik koşulları yaratmaktadır (Goodwin, 2008: 80).

Sanayileşme, doğanın, tüm hammaddelerin, suyun ve havanın sınırsız sömürülmesini içeriyor. Yakın zamanda yapılan çevre araştırmaları sanayileşmenin temel unsurlarından birinin; tüm insanların ortak mülkiyetinin bazı kısımlarının amansız sömürülmesi olduğunu ortaya koymaktadır (Um ve Crompton, 1990: 46). Uzun bir süre, birçok ülke ve turizm şirketinin ilgisi, yalnızca turizmin gelişmesinin ekonomik yönlerine odaklanmıştır. Sonuçları da şu şekilde sıralanabilir; doğal çevrenin ve kültürel ve tarihi alanların tahrip edilmesi, ticarileştirilmesi, özelliklerin ihmal edilmesi ve benzerleridir. Sürdürülebilir turizm hareketi de bu yönde gelişmiştir (Eijgelaar, Thaper ve Peeters, 2010: 34).

Sürdürülebilir turizm, ev sahibi ülkenin tüm doğal, yapılı kültürel çevresine ve ilgili tüm tarafların çıkarlarına saygı gösteren turizmin her türünü içerir (Kim, Uysal ve Sirgy, 2013: 56). Bu tür turizmi planlarken, yerel halkın hakları, ihtiyaçları, kaynakları, yaşam tarzı, kültürleri ve yerel kaynakların kaderini etkileme kapasitesi dikkate alınmalıdır (Bansal, 2005: 210). Kısa bir süre önce, turist bölgelerinin yerel nüfusunun turizmden en fazla kazanç sağlamasının yeterli olduğuna inanılıyordu, bu nedenle çıkarları genellikle dikkate alınmıyordu. Sürdürülebilir turizm, en önemlisi ekonomik ve sosyokültürel olmak üzere birden çok perspektiften görülebilir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, bu güvensiz bir gelir kaynağı olabilir (Dinan ve Sargeant, 2000: 13). Yerel halk turizmin gelişmesine kendileri için bir fayda bulamazlarsa direnebilir, böylece bu tür kaynaklar turizm kullanımı için sonsuza kadar kaybolur.

Diğer taraftan, turizmin yerel nüfus için tek gelir kaynağı olmaya devam etmemesi, daha düşük riskle nasıl daha çok kazanılacağı prensibinde ekonomi için bir teşvik haline gelmesi önemlidir (Beeton ve Benfield, 2003: 53).

Sosyo-kültürel değişiklikler, şanslı turistlerle yerel halkın temasını ifade ederek olumsuz sosyo-kültürel etkilere neden olur. Bu terim gelecekte istediğimiz turizmi daha detaylı açıklamaktadır (Briassoulis, 2002: 169). Sürdürülebilir turizm, her şeyden önce kişinin kendi çalışması ve her bireyin, toplumun ve devletin çevresine karşı davranışları için sorumluluk gerektirir (Dolnicar, Laesser ve Matus, 2010: 51). Ev sahibi ülkenin doğal, yapısal ve kültürel çevresinin yanı sıra yerel nüfusun çıkarlarına, turist ziyaretçilerine, turizm ekonomisine, devlet turizm yetkililerine ve derneklerine vb. saygı duymak gerekir. Bunları gerçekleştirmek için turizmde faaliyet gösteren tüm kuruluşların eğitimine, mesleki gelişimine ve bilgisine özen gösterilmesi gerekmektedir (Gossling, 2009: 26).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), sürdürülebilir turizmi şu anda turistlerin ve alıcı bölgelerin ihtiyaçlarını karşılayan ve aynı zamanda gelecek için fırsatları koruyan ve geliştiren bir turizm olarak tanımlamaktadır (UNWTO, 2004). Sürdürülebilirliğin üç boyutu vardır: çevresel, sosyal ve ekonomik. Sürdürülebilir turizm, yalnızca üç boyutu aynı anda içeren ve birleştiren turizm türü olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle, sürdürülebilir turizm, doğal ve kültürel kaynakları bozmaz, yerel halkın veya turistlerin ihtiyaç ve istekleri ile çelişmez ve belirli bir yatırım getirisini garanti eder (Pomeroy, Noble ve Johnson, 2011: 98). Bununla birlikte, literatürde sürdürülebilir turizmin tek bir tanımı yoktur, ancak farklı yazarlar çok sayıda önemli ölçüde farklı açılardan kavramı değerlendirmektedirler.

Sürdürülebilir turizm kavramı bir turist ziyaretine, çevre, toplum ve ekonomi üzerinde olumlu bir etki yaratma girişimine dayanmaktadır (Butler, 1991: 24). Turizm, genel konuma birincil ulaşımı, yerel ulaşımı, konaklama, eğlence, dinlenme, yemek ve alışverişi içerebilir. Serbest zamandaki yolculuğu, genel ziyaretlerin yanı sıra iş, akraba ziyaretleri vb. ile ilişkilendirilebilir.

Sürdürülebilir turizmin gerekliliği konusunda fikir birliği olmasına karşın uygulamada bir fikir birliğinin bulunmayışı tartışma konusudur (Choi ve Sirakaya, 2006: 121). Seyahatsiz turizm olmaz, bu nedenle sürdürülebilir turizm kavramı, sürdürülebilir hareketlilik kavramı ile yakından bağlantılıdır. Bununla ilgili iki önemli husustan bahsetmek mümkündür. Bunlar;

turizmin fosil yakıtlara dayanması ve turizmin iklim değişikliği üzerindeki etkisidir (George ve Henthorne, 2007: 139).

Turizmdeki CO2 emisyonunun %72'si ulaşımdan, %24'ü konaklamadan ve %4'ü yerel faaliyetlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Havacılık, ulaşımdaki CO2 emisyonlarının %55'ini (veya toplam turizmin %40'ını) oluşturmaktadır. Bununla birlikte, tüm sera gazı emisyonlarının yoğunlaşma yollarının ve indüklenen sirus bulutlarının etkisi dikkate alındığında havacılık tek başına iklim etkisinin turizm üzerindeki %75'ini oluşturabilir (Plummer ve Fennell, 2009: 152). Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), 2050 yılına kadar havacılık yakıtı verimliliğindeki yıllık %2 artışı gerçekçi olarak değerlendiriyor. 2050 yılına kadar, diğer ekonomik sektörler CO2 emisyonlarını önemli ölçüde azalttığından, turizmin küresel karbon emisyonlarının yüzde 40'ını oluşturması muhtemeldir (Reige ve Perry, 2000: 126).

Bunun ana nedeni, uzun yıllardır artan turistler tarafından seyahat ederken ortalama mesafenin artmasıdır. Sürdürülebilir ulaşım artık küresel turizm endüstrisinin karşı karşıya olduğu, gözle görülür bir şekilde sürdürülemez olan kritik bir sorun olarak tanımlanmıştır. Havacılık bu sorunun merkezinde yer almaktadır (Butler, 1999: 17). Gerçek şu ki, uzay ve jeofizik özellikleri, bir bölgenin turist teklifinin gelişiminin dayandığı temel "hammadde"lerdir. Bu yüzden o alana akılcı ve özenli davranmak çok önemlidir. Bu, özellikle insan çevresine yönelik artan tehdit nedeniyle ekolojiye genel olarak daha fazla önem verildiği günümüzde özellikle önemlidir (Lim ve McAleer, 2005: 133). Turistik bölgelerde, kişinin kendi kültürünü ve kendi manevi mirasını terk etmesine yol açan ve yüksek gelir getirici turizm türlerine olan talep özel bir tehlikedir. Geleneksel kültürü ve itaatkâr davranışı değersizleştirme eğilimi, turizmin gelişimi perspektifini tehlikeye atmaktadır (Nicholas ve Thapa, 2010: 82). Turizm alanında, temel bir ahlaki kural bilinci olmadan turistik ve kültürel değerlerin yok olmasına yol açan çeşitli yıkım türlerine karşı durulması gerekmektedir.

Bu nedenle, kişinin kendi turist deyiminin korunması ve muhafazası, bir topluluk için yaşam biçimi, kültürleri deneyimlemenin önemli bir biçimi olarak turizmin kültürel etkilerini korumak için bir koşuldur (Padin ve Svensson, 2013: 211).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, turizm de dahil olmak üzere tüm insan faaliyetlerinin en yaygın modern kalkınma kavramlarından biridir (George ve Henthorne, 2007: 144). Sürdürülebilirliğe duyulan ihtiyacın farkında olan turizm, ayrılmaz olduğu çevresel boyutla görülen yerel topluma getirdiği faydalar ve fırsatlar nedeniyle küresel olarak arzu edilen bir faktördür. Bu turizm ve çevrenin, her iki faktörün de yararına olan pozitif

ilişkilerinin güçlendirilmesi gereken birbirine bağı faktörler olduğu anlamına gelir (Butler, 1999: 13).

Sürdürülebilir turizm gelişimi kavramı, başta kentsel alanlar olmak üzere insanlığın karşı karşıya kaldığı giderek artan çevresel ve sosyo-kültürel sorunlara bir tepki olarak geliştirilen sürdürülebilir kalkınma teorisinden geliştirilmiştir (Gossling, 2009: 19). Sürdürülebilir kalkınma kavramının turizmde uygulanması, kontrolsüz kalkınmanın, turizmin belirli bir alanda gelişmeye başlaması temelinde kaynakları tahrip etmemesini veya tahrip etmemesini sağlamalıdır (Dinan ve Sargeant, 2000: 10). Böyle bir gelişimsel anlayış, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmamak için mevcut nesillerin ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini ima eder. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma kavramı, gelişiminin her aşamasında, günümüzde ve gelecekte turizmin kalkınma kavramı olmalıdır (Beeton ve Benfield, 2003: 49).

2.1.1. Sürdürülebilir Turizm Kavramının Tanımlanması

Kitle turizminin hızlandırılmış ve kontrolsüz gelişimi, sosyal ve doğal alanlarında geri dönüşü olmayan değişikliklere neden olmuş, çevre ve yaşam standardı üzerinde de olumsuz bir etki yaratmıştır (Liu, 2003: 161). Kalkınma planlarının ve stratejilerinin yetersiz uygulanması, turizm alanında uzman eksikliği, ekonomik faydaları en üst düzeye çıkarmak için doğal kaynakların aşırı kullanımı ve destinasyonun kültürel kimliğinin bozulması yanlış turizm yönetimi nedeniyle toplumun karşılaştığı sorunlardan sadece birkaçıdır (Lumsdon, 2000: 37).

Sosyal, çevresel ve ekonomik çevrede verilen zararı en aza indirmeyi amaçlayan sürdürülebilir turizm, yanlış yönetimin etkilerini azaltmada öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir turizm, mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri tamamen hesaba katan, ziyaretçilerin, sektörlerin, çevrenin ve destinasyonun ihtiyaçlarını gözeten turizm olarak tanımlanmaktadır (Padin, 2012: 52).

Sürdürülebilir turizm, ilgili tüm aktörlerin bilinçli katılımını, aynı zamanda güçlü siyasi liderliği gerektirir. Turizmin sürdürülebilirliğini sağlamak, etkilerin sürekli izlenmesini, gerekirse gerekli önleyici ve / veya düzeltici önlemlerin alınmasını gerektiren devam eden bir süreçtir (Reige ve Perry, 2000: 130). Turistlere değerli bir deneyim sağlamak için sürdürülebilir turizm, sürdürülebilirlik bilincini artırırken ve aralarında sürdürülebilir turizm uygulamasını teşvik ederken yüksek düzeyde turist memnuniyetini korumalıdır (Richins, 2009: 79).

Sürdürülebilir turizmin gelişimini yönetmeye yönelik ilkeler ve uygulamalar hem kitle turizmi hem de çeşitli turizm nişleri dahil olmak üzere her tür destinasyonda tüm turizm türlerine uygulanabilir. Bu nedenle, sürdürülebilir turizm (Sharpley, 2000: 17):

1. Temel ekolojik süreçleri koruyarak ve doğal miras ve biyolojik çeşitliliği korumaya yardımcı olarak turizmin gelişmesinin temel unsurları olan çevresel kaynakları en iyi şekilde kullanmak.
2. Varış yerinin sosyo-kültürel özgünlüğüne saygı göstermek, inşa edilmiş kültürel mirasını ve geleneksel değerlerini korumak ve kültürlerarası anlayış ve hoşgörüyeye katkıda bulunmak.
3. Ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir ve uzun vadeli olmasını ve tüm katılımcılara adil bir dağıtımla istihdam istikrarı, topluma sosyal hizmetler kazanma fırsatları ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yardımcı olma gibi sosyal ve ekonomik faydalar sağladığından emin olmak.

Sürdürülebilir turizm, görünüşte birbiriyle çelişen üç alanın, yani çevre, toplum ve ekonominin sinerjik eyleminin sonucudur (Torrent, 2008: 82).

Çevre açısından çevresel sorumluluğun güçlendirilmesini teşvik etmeyi, kamuoyunu bilgilendirmeyi, doğal kaynakları ve yenilenemeyen enerji kaynaklarını korumayı ve muhafaza etmeyi, çevre kirliliği seviyesini en aza indirmeyi ve üretim sürecinde atıkları azaltmak için adımlar atmayı amaçlamaktadır (Dolnicar, Laesser ve Matus, 2010: 59).

Ekonomik açıdan, yerel halk, yetkililer ve diğer paydaşlar arasında işbirliği ve ortaklıklar kurmaya çalışırlar, böylece ilgili tarafların bilgi ve deneyim alışverişi kaliteli stratejik kalkınma planları geliştirebilir ve uzun vadeli ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilir (Tosun, 2001: 191). Ayrıca, ekonomik kalkınma alanı aracılığıyla turizm katılımcıları arasında turizmden elde edilen karların adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için çaba harcanmaktadır (Uyarra, Watkinson ve Cote, 2009: 14). Sonuç olarak, sürdürülebilir turizmdeki sosyal bileşen, yerel toplulukların hakları ve kimliklerinin korunması gibi sosyal açıdan hassas konulara saygı bilincini geliştirmeye ve güçlendirmeye kararlıdır. Bu nedenle, sürdürülebilir turizmin temel amacı; mevcut ve gelecek nesiller için refah ve temel değerlerin korunmasını sağlamaktır (Padin ve Svensson, 2013: 208).

Tablo 1. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Politik sistem	Yerel halkın planlamada karar alma sürecine etkin katılımını sağlar
Ekonomik sistem	Sürdürülebilir bir temelde yeni değerler ve diğer teknik bilgileri sağlayabilir
Sosyal sistem	Uyumsuz gelişimden kaynaklanan gerilimlerin üstesinden gelmek için çözümler sunar
Üretim sistem	Gelecekteki gelişmeler için çevreyi koruma yükümlülüğüne saygı duyar
Teknolojik sistem	Sürekli yeni, gelişmiş çözümler ortaya çıkar
Uluslararası sistem	Sürdürülebilir kalkınma modellerini destekler
İdari sistem	Esnektir ve düzeltme yeteneğine sahiptir

Bartoluci, 2013: 131

2.1.2. Sürdürülebilir Turizm Hedefleri

Sürdürülebilir turizmin temel amacı; mevcut ve gelecek nesiller için refah ve temel değerlerin korunmasını sağlamaktır. Sürdürülebilir turizm gelişiminin hedefleri sürdürülebilir kalkınmanın genel hedeflerinden, yani bunların turizmin özelliklerine adaptasyonundan kaynaklanmaktadır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED), sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerini listeler:

Makale, sürdürülebilir turizm gelişimi için bir dizi hedef olan bir yayın sunmaktadır. Bu belge, sinerji ve sorumlu eylem yoluyla turizmin sürdürülebilir gelişimini sağlamak için turizm arz ve talebindeki tüm kilit aktörler için kılavuzlar belirlemeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilir turizmin on iki hedefi Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) "Turizmi daha sürdürülebilir hale getirmek: politika yapıcılar için bir rehber" şu şekilde açıklanmaktadır (Bartoluci, 2013: 13):

1. Ekonomik sürdürülebilirlik: Uzun vadeli ilerleme sağlayabilmek ve fayda sağlayabilmek için turistik destinasyonların ve işletmelerin sürdürülebilirliğini ve rekabet edebilirliğini sağlamak,

2. Yerel halkın iyileştirilmesi: Yerel olarak elde tutulan ziyaretçi tüketimi payı da dahil olmak üzere turizmin destinasyonun ekonomik ilerlemesine katkısının en üst düzeye çıkarılması,
3. İşlerin kalitesi: Cinsiyet, ırk, engellilik veya başka herhangi bir temelde ayırım yapılmaksızın ücret seviyesi, çalışma koşulları ve herkese erişilebilirlik dahil olmak üzere turizm için yaratılan ve sürdürülen yerel işlerin niceliğini ve kalitesini iyileştirmek,
4. Sosyal adalet: Yoksulların yararlanabileceği fırsatlarda, gelirden ve hizmetlerde artış da dahil olmak üzere, destinasyon genelinde turizmin ekonomik ve sosyal faydalarının kapsamlı ve adil bir şekilde dağıtılması için çabalamak,
5. Ziyaretçi memnuniyeti: Ziyaretçiler için güvenli ve tatmin edici bir deneyim sağlamak, cinsiyet, ırk, engellilik veya başka herhangi bir temelde ayırım yapılmaksızın herkes tarafından erişilebilmek,
6. Yerel yönetim: Yerel topluluklara oy kullanma hakkı vermek ve diğer katılımcılarla işbirliği içinde kendi bölgelerinde turizmin yönetimi ve gelecekteki gelişimi ile ilgili planlama ve karar alma süreçlerine katılımlarını sağlamak,
7. Toplum refahı: Sosyal yapılar ve kaynaklara, yardımlara ve yaşam destek sistemlerine erişim dahil olmak üzere yerel toplulukların yaşam kalitesini sürdürmek ve iyileştirmek, aynı zamanda herhangi bir sosyal bozulma veya sömürüden kaçınmak,
8. Kültürel zenginlik: Tarihi mirasa, otantik kültüre, destinasyonların gelenek ve özelliklerine saygı duyulması ve geliştirilmesi,
9. Fiziksel bütünlük: Hem kentsel hem de kırsal peyzaj kalitesini korumak ve iyileştirmek ve fiziksel ve görsel çevresel bozulmadan kaçınmak,
10. Biyoçeşitlilik: Doğal alanların ve habitatların, flora ve faunanın korunmasını desteklemek ve zararlarını en aza indirmek,
11. Kaynakların verimli kullanılması: Turistik tesis ve hizmetlerin geliştirilmesi ve işletilmesinde nadir bulunan ve yenilenemeyen kaynakların kullanımının en aza indirilmesi,
12. Çevre temizliği: Turizm firmaları ve ziyaretçilerinden kaynaklanan hava, su ve arazi kirliliğinin en aza indirilmesi ve atıkların oluşması.

Bu ifadeler, sürdürülebilir turizm gelişimi hakkında farkındalık yaratmanın önemini vurgulamakta, karar alma süreçlerine katılımları, daha iyi çalışma koşulları sağlama ve

çevrelerinde yaşam kalitesini iyileştirme yoluyla turist destinasyonunun yerel toplumuna saygı duyulmasını vurgulamaktadır (Plummer ve Fennell, 2009: 167).

2.1.3. Sürdürülebilir Turizmin İlkeleri

Sürdürülebilir turizmin gelişmesiyle ilgili sorunlar turizm alanındaki birçok uzman ve bilim adamı tarafından ele alınmaktadır. Bu araştırmalara dayanarak, sürdürülebilir turizm gelişimi uygulamalarını tanımlamak mümkündür. Sürdürülebilir turizmin gelişimi için temel ilkeler şu şekilde ifade edilebilir (Sharpley, 2000: 16):

1. Turizmde planlama, kaynakların yeterli kullanımına yönlendirilmelidir,
2. Sürdürülebilir kalkınma kavramı "kalkınma karşıtı" değil, turizmle ilgili sınırlı vurgulamaktadır,
3. Konsept, turizmin uzun vadeli gelişimini içermelidir,
4. Sürdürülebilir turizm gelişiminin yönetimi, çevrenin korunması sorununu, aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer sürdürülebilirlik ilkelerini de dikkate almalıdır,
5. İlgili tüm aktörler, sürdürülebilir kalkınma konusunda karar verme sürecine dahil edilmelidir,
6. Mevcut ve gelecekteki gelişimde uygulamada sürdürülebilir kalkınmayı değiştirme olasılığının gerçekçi bir değerlendirmesine ihtiyaç vardır,
7. Destinasyonlar, sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasının pazar avantajlarından yararlanmalıdır,
8. Kaynakların kullanımındaki olası çatışmalardan dolayı tavizler gereklidir,
9. Turizmde sürdürülebilir kalkınmanın faydalarını ve maliyetlerini değerlendirirken, sürdürülebilir kalkınma üzerinde etkisi olan tüm kuruluşlar dikkate alınmalıdır.

Turizmin gelecekte ekonomik, sosyal ve çevresel refahın aynı anda sağlanmasını temin edecek şekilde gerçekleşmesi için, turizmdeki ilgili kurumların, turistlerin, yerel toplulukların ve diğer kuruluşların faaliyetlerinin sürdürülebilir turizm gelişimini uygulamaya ve buna bağlı kalmaya yönelik olması esastır (Torrent, 2008: 87). Ülkelerin temel stratejik kalkınma programlarına ve tüm turizm katılımcılarının sürekli eğitimine bu ilkelerin dahil edilmesi önemlidir. Bu ilkeleri uygulayarak turizmin gelişimi sürdürülebilir bir yönde ilerleyebilmesi halinde turizmde tüm kilit paydaşların mevcut ihtiyaçları başarıyla karşılanır

ve gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılayabilecek tüm temel unsurlarla kaliteli ve sürdürülebilir bir ortam oluşturulur (Lumsdon, 2000: 65).

2.1.4. Sürdürülebilir Turizmin Sosyal ve Ekonomik Yönleri

Dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen endüstrilerinden biri olan turizm, beraberinde artan ziyaretçi sayılarının, kitle turizmini desteklemek için kullanılan biyolojik çeşitlilikteki yaşam alanlarına ve yerli kültürlere büyük bir baskı uygulayacağı öngörülmektedir (George ve Henthorne, 2007: 143). Sürdürülebilir turizmi teşvik eden turistler bu tehlikelere karşı duyarlıdır ve turizm destinasyonları ile turizmi korumaya çalışır. Sürdürülebilir turizm turistleri, kitle turizminin etkilerini birçok şekilde azaltabilir (Beeton ve Benfield, 2003: 51):

- Ziyaret edilen toplulukların kültürü, politikası ve ekonomisi hakkında bilgi sahibi olmak,
- Yerel kültürleri, beklentileri ve varsayımları öngörmek ve bunlara saygı duymak,
- Kültürel mirası ve geleneksel değerleri koruyan şirketleri tercih ederek yerel kültürlerin bütünlüğünü desteklemek,
- Yerel mallar satın alarak ve küçük, yerel işletmelere katılarak yerel ekonomileri desteklemek,
- Çevreye duyarlı şirketler arayarak ve mümkün olan en az miktarda yenilenemeyen kaynakları kullanarak kaynakları korumak.

Yönetmelik açıdan turizm bileşenleri ve yöneticiler tarafından, sürdürülebilir turizme giden bir yol olarak "sorumlu turizmi" giderek daha fazla desteklenmekte ve takip edilmektedir. Sorumlu turizm ve sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kalkınma ile aynı amaca sahiptir (Plummer ve Fennell, 2009: 164).

Dolayısıyla sorumlu turizmin temelleri sürdürülebilir turizmin temel direkleriyle aynıdır. Aralarındaki temel fark bu; sorumlu turizmde bireylerin, kuruluşların ve şirketlerin eylemlerinin sorumluluğunu almaları gerektiğidir (Nicholas ve Thapa, 2010: 85).

Sorumlu turizmde sorumluluklara yapılan vurgu ile turizmle ilgilenen tüm tarafların; hükümet, ürün ve hizmet sahipleri ve işletmecileri, taşıyıcılar, kamu hizmetleri, STK'lar ve toplum temelli kuruluşlar, turistler, yerel topluluklar, endüstri dernekleri, sorumlu turizmin hedeflerine ulaşmaktan sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Sürdürülebilir turizm aktörleri, bu turizmin sürdürülmesinde rol oynar (Dolnicar, Laesser ve Matus, 2010: 58). Bu, bireylerin yanı sıra kuruluşları da içerebilir. Turizm sektöründeki bir katılımcı kalkınmadan olumlu veya

olumsuz etkilenen herkes olarak kabul edilir ve sonuç olarak turistler ile ev sahibi topluluk arasındaki potansiyel çatışmayı, onları turizmin gelişme biçimini şekillendirmeye dahil ederek azaltır (Torrent, 2008: 95). Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC), sürdürülebilir turizm uygulamaları hakkında artan bilgi ve anlayışı geliştirmek, sürdürülebilir turizmin evrensel ilkelerinin benimsenmesini teşvik etmek ve sürdürülebilir seyahat için talep oluşturmak için uluslararası bir organ olarak hizmet vermektedir. Akreditasyon kurumları (bir turizm ürününü gözden geçirecek ve bunları geçerli bir şirket olarak sertifikalandırarak kuruluşlar) için uluslararası standartların belirlenmesi dahil bir dizi programa sahiptir (Tosun, 2001: 30).

Çevreye duyarlı veya uzak herhangi bir alanda veya turizme yeni girmiş bir alanda dikkate alınması gereken önemli bir diğer faktör, taşıma kapasitesidir (Padin ve Svensson, 2013: 211). Çevreye veya çevrenin kültürüne zarar vermeden bölgenin sürdürülebilir bir şekilde tolere edebilmesi için turistlerin ziyaretçi kapasiteleri önemlidir. Bu zaman içinde ve algı ve değerlerdeki değişikliklerle değiştirilebilir ve revize edilebilir (Sharpley, 2000: 13).

STK'lar, sürdürülebilir turizmi savunan aktörlerden biridir. Rollerini de sürdürülebilir turizm uygulamasına rehberlik etmekten basit araştırmaya kadar değiştirebilir (Padin ve Svensson, 2013: 210). Planlama sürecine yardımcı olmak için üniversite araştırma ekipleri ve bilim adamları kullanılabilir.

Büyük kongreler, toplantılar ve diğer büyük organize etkinlikler seyahat, turizm ve konaklama endüstrilerini yönlendirir. Şehirler ve kongre merkezleri, kaynak kullanımı ve çevre üzerinde riskli etkileri olan bu tür ticareti, ticareti çekmek için rekabet etmektedir (Uyarra, Watkinson ve Cote, 2009: 11). Olimpiyatlar gibi önemli spor etkinlikleri, çevresel yük ve bozulma açısından özel sorunlar oluşturmaktadır. Ancak normal kongre endüstrisinin getirdiği yükler çok daha önemli olabilir.

Yeşil konvansiyonlar ve etkinlikler, kongre ve konaklama endüstrisinde yeni ancak büyüyen bir sektör ve pazarlama noktasıdır. Daha çevre bilincine sahip kuruluşlar, şirketler ve devlet kurumları artık daha sürdürülebilir etkinlik uygulamaları, çevre dostu oteller, restoranlar ve kongre mekanları ve daha enerji verimli veya iklime zarar vermeyen seyahat ve kara taşımacılığı arıyor (Bansal, 2005: 214). Çoğu uluslararası konferansın yüzlerce hatta binlerce katılımcısı olduğu ve çoğu tipik olarak uçakla seyahat ettiği için konferans gezileri hava yolculuğu ile ilişkili sera gazı emisyonlarında önemli düşüşlerin elde edilebileceği bir

alandır. Bu, devamsızlık anlamına gelmez çünkü modern internet iletişimi artık her yerde bulunur ve uzaktan sesli ve görsel katılım sağlamaktadır (Briassoulis, 2002: 173).

Yerel topluluklar, ekonomik gelişme, istihdam yaratma ve altyapı geliştirme yoluyla sürdürülebilir turizmden yararlanmaktadır. Turizmden elde edilen gelirler, destinasyon topluluklarında yaşam standartlarını yükseltebilecek cazip turistik yerlere ekonomik büyüme ve refah getirir (Gossling, 2009: 23). Sürdürülebilir turizm işletmecileri kendilerini yerel topluluk üyeleri için iş yaratmaya adanmışlardır. Bir bölgede turizm gelirlerinin artırılması, artan altyapının geliştirilmesi için bir itici güç görevi görür.

Destinasyonda turist talepleri arttıkça, hem turizm endüstrisinin hem de yerel toplulukların ihtiyaçlarını desteklemek için daha güçlü altyapıya ihtiyaç vardır (Uyarra, Watkinson ve Cote, 2009: 10).

2.2. Sürdürülebilir Turizm Türü Olarak Alternatif Turizm

Alternatif kavramı, 1970'ler ile 1980'lerin başları arasında, gelişmekte olan ülkelerde “istenmeyen” turizm “kitle turizmi” veya “konvansiyonel/ticari turizm” veya “geleneksel turizm” türlerine alternatif bir çözüm olarak yeni turizm biçimleri ortaya çıkmıştır (Framke, 202: 193). Farklı isimler ve farklı modellerle karşımıza çıkan bu turizm biçimleri, planlama ve kalkınmanın ön saflarında doğal ve kültürel kaynaklara öncelik vererek daha duyarlı bir yaklaşıma hizmet etmiştir.

Yeni veya alternatif turizm, turistler ve yerel topluluklar için karşılıklı fayda sağladığından, tüm katılımcılar için sürdürülebilir kalkınma ve sorumlu değişim kavramına dayanmaktadır (Wang, 1999: 63).

2.2.1. Alternatif Turizmi Kavramı

Turizm, çok yönlü ve karmaşık olayları ve fenomenleri kapsadığı için çok çeşitli tanımları olan bir terimdir. Bu konudaki araştırmadaki temel sorun: turizm gibi çok yönlü ve karmaşık bir olayın tek bir tanımla ifade edilmemesidir (Reige ve Perry, 2000: 124). Turizmi tanımlayanların farklı bakış açıları, bu kavramın farklı şekillerde tanımlanmasına yol açmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “En basit anlamıyla kişi rahatlamak ve dinlenmek için seyahat eder. İşin amacı ile ilgili olmayan ve geçici veya kalıcı kazançlar ile ilgili olmayan konaklama ve seyahatlerden kaynaklanan ilişkiler bütünüdür. Belli bir süre ikametgahının dışında bir yere giden ve asıl amacı seyahat ettiği yerde para kazanmak değil, sadece seyahat etmek olan bir kişinin faaliyetleridir (Vukonić ve Čavlek, 2001: 42). Pek çok turizm tanımı

genellikle aynı anlamı ifade eder. Gezinin ikamet yeri dışında gerçekleştiği; çalışma amacı, kazanç sadece tüketici olarak elde tutma ve daimi ikametgahına dönüş olmadığı vurgulanmaktadır (Petrić, 2013: 23). Bu faktörler dikkate alınarak beşeri ve ekonomik coğrafyanın bir kolu olan turizm: "Kalan zamanı temel mesleklerinden ayrı olarak geçirmek için çeşitli amaçlarla seyahat eden insanlar ve bu geziler sırasında meydana gelen olaylar ve etkileşimler ve geçici barınma." olarak tanımlanabilir (Cooper, 2004: 28).

Alternatif turizm kısaca, turizm faaliyetlerinin daralması ve özel ilgi alanlarına odaklanmanın neden olduğu zorlukları ele alma çabası" olarak tanımlanabilir. Başka bir tanımda alternatif turizm, "farklı bölgelerin turizm faaliyetlerine alınması, belirli bölgelerdeki yoğunlaşmanın azaltılması ve turizmin 12 aya çıkarılmasıyla çevre, yerel nüfus ve turistlerle ilişkileri güçlendiren bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır" (Butler, 1990: 42). Turizm Bakanlığı turizm terimleri sözlüğünde: "Alternatif turizm, amacı sosyal ve çevresel uyum, yerli ve yabancı girişimcilerin işbirliğine ve kalkınmada yerli malzemelerin kullanımına öncelik veren bir turizm türüdür" (Dictionary Terms, 1999: 10).

Kitle turizmine katılanların genelinden duyulan memnuniyetsizlik, modern dünyadaki yaşam ve çalışma koşullarını eleştiren kar ilkelere karşı çıkan alternatif hareketlerin bir sonucu olarak; turizmin tam gelişimsel olgunluğunda ortaya çıkan alternatif turizm kavramının 1980'lerin başında ortaya çıkmasına neden olmuştur (Wang, 1999: 66). Daha insancıl bir toplum, dayanışma, insancıl çalışma koşulları ve uygun teknolojilerin kullanılması için. Turist talebinin önemli özelliklerinden biri; kirlenmemiş ve korunan bir çevrede kalma arzudur ve potansiyel turistler özellikleri, ihtiyaçları, istekleri, ihtiyaçları ile uyumlu bir turist destinasyonunda kalmalarını sağlarsa daha yüksek maliyetlere, yani fiyatlara katlanmaya isteklidirler (Tosun, 2001: 101).

Tüm dünyada yıllardır devam eden geleneksel turizmin hakimiyetini kırmak kolay değil. Ancak alternatif turizme yönelmek için daha fazla zaman harcanması gerekiyor ki bu çok daha faydalı. Son yıllarda ülkeler, turizm potansiyellerini en verimli şekilde kullanarak ve değişen koşullara göre yeni stratejiler üreterek dünya turizm gelirlerinden daha fazla pay almak için sürekli rekabet içindedirler (Torrent, 2008: 94). Dünya Turizm Örgütü'ne (WTO) göre turizm harcama kalıpları, açık hava etkinliklerinin artan önemi, çevre bilinci, eğitimsel ilerleme, estetik gibi yeni bir değer bir yansıması olarak ortaya çıkan alternatif turizm biçimleriyle postmodern toplumda boş zaman ve deneyime olan artan ilgi çeşitliliğini yansıtmaktadır (Sharpley, 2000: 15). Böylece alternatif turizm kavramı ön plana çıkmıştır.

Alternatif turizmin temel özellikleri: turizm potansiyelinin azalması ve özelliklerinin bozulması, sürdürülebilir turizm anlayışı, turizmin yıl boyunca devam etmesi ve bu anlayışın gelişmesi, turizm sektöründe kâr kaynaklarının azalması, turizm pazarını genişleterek kar artırma ihtiyacıdır ve sonuç olarak da turistleri çeken özellikleri azalmasıdır (Pearce, 1992: 20).

Gün geçtikçe önemi giderek artan alternatif turizm faaliyetlerinin sadece turizme kalite getirmeyeceği, aynı zamanda ülkeyi etkin bir şekilde dünya turizminde haklı bir yere getireceği düşünülmektedir (Wang, 1999: 49).

Nitekim son yıllarda kitle turizminin yer ve zamanda yoğunlaşması gibi nedenlerle çevre kirliliğini en aza indirmek, değişen talepleri ve tatil trendlerini karşılamak için turizmi çeşitlendirme çabalarında önemli bir artış olmuştur (Framke, 2002: 104). Alternatif turizm adı altında, farklı gereksinimleri ve eğilimleri dikkate alan ve sağlıklı ekolojik farkındalığa öncelik veren özel ilgi gören turizm türleri geliştirilmiştir. Bu tür turizmde geziye katılanlar küçük gruplar halinde veya bireysel olarak seyahat ederler (Pearce, 1992: 21).

Bu gezginler eğitimli ve varlıklı insanlardır, doğaya duyarlıdırlar, yerel halkla ilişki kurmak isterler ve yerel halkın çıkarlarını önemserler. Alternatif turizm bağlamında doğa, eğitim, hobiler ve kültüre dayalı turist türleri geliştirilmiştir (Uyarra, Watkinson ve Cote, 2009: 15). Alternatif turizmde temel amaç; bireylerin farklı motivasyonlarını, sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve turizmde doğal kaynakları kullanabilmektir (Butler, 1990: 45). Ekoturizm, macera, din, kültür turizmi ve diğerleri gibi alternatif turizm biçimleri, kitle turizmi ile ilgili niteliksel farklılıklara dikkat çekmeye hizmet eder ve turistlerin, en iyi durumda şu şekilde haklı gösterilebilecek davranış biçimlerine girme ihtiyaçlarını karşılayan sosyal sorumluluk ile ilişkilendirilmektedir (Nicholas ve Thapa, 2010: 84).

2.2.2. Alternatif Turizmin Faydaları

Araştırmalarda büyük faydaları görülen alternatif turizm türleri büyük ilgi görmektedir. Tüm dünyada turist talebinde büyük değişiklikler mevcuttur. Bu değişiklikler, kitlelerin alternatif turizme yöneldiğini göstermektedir (Geić, 2011: 27). Yani 3S (deniz, güneş, kum) olarak adlandırılan geleneksel üçlünün yerini diğer turizm türlerine (eğlence, eğitim, macera, inanç, sağlık) bıraktığı görülmektedir. Çeşitli çalışmaların sonuçlarından, dünya çapındaki turizm faaliyetlerinin her geçen gün farklı alanlara kaydığını, yeni yerlere ve alternatif turizm türlerine ilginin arttığını anlamak mümkündür (Pančić-Kombol, 2000: 36).

Sonuç olarak turizme katılanlar yeni bölgeleri tercih etmekte ve yeni turizm ürünlerine olan talep artışı paralel olarak gelişmektedir. Başlıca avantajları şu şekilde sıralanabilir (Smith ve Eadington, 1992: 41):

- Alternatif turizm, nüfusun kıyı kesimlerinde geleneksel turizme göre dengesiz ve sağlıksız bir şekilde birikmesini engellemekte, ülke nüfusunun dağılımının yapay baskıdan olumsuz etkilenmesini ve istikrarsız göçe neden olmasını engellemektedir.

- Alternatif turizm faaliyetlerini tercih edenler daha sosyal, eğitilmiş, daha meraklı, daha bağımsız eylem ve araştırma yapabilen, ziyaret ettikleri yerlerde daha çok para ve zaman harcayan; Doğal, tarihi ve kültürel mirası koruyan ve saygı duyan, yerel nüfustan daha ilgili, toplu seyahati benimseyen ve tercih eden kişilerdir. Bu faaliyetlere katılanların sosyal statüsü diğer turizm faaliyetlerine katılanlardan daha yüksektir.

- Kültürel seyahat, alternatif turizmin ön saflarında yer almaktadır. Olağanüstü durumlar dışında bu turlar gereklidir.

- Alternatif turizm, farklı öğrenme, sosyal ve kültürel etkinliklere odaklanan daha istikrarlı bir yapıya sahiptir.

- Alternatif turizm, ara sıra yaşanan olumsuz sosyal ortamlardan ve küresel sermaye hareketlerinden daha az etkilenir.

- Alternatif turizm, yerel, doğal ve kültürel mirasın etkinliğini artırarak turizmi daha geniş alanlara yayar. Böylece daha geniş kitlelerin sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyini yükseltir.

- Alternatif turizm faaliyetleri belirli bir dönemle sınırlı, yani geçici olmayan ve zamana ve yere bağlı olmayan kalıcı bir özelliğe sahiptir.

- Yeni iş fırsatlarında bu tür turizm faaliyeti, turizm faaliyetlerine ek katkı sağlar.

- Talepte alternatif faaliyetlere yönelerek arz talep dengesi yaratır. Sürekli kullanılan ve turist değerlerini koruyan turist kaynaklarının yok olmasını engelleyerek turist değerlerini korur ve ömürlerini uzatır.

- Ülkeleri her yönüyle teşvik eder ve çekici kılar, insanlarını yakınlaştırır.

- Alternatif turizmde turistler doğaya, çevreye, tarihi ve kültürel mirasa daha duyarlıdır. Dünya ülkeleri ortak miraslarını öğrenmeye ve korumaya daha istekli ve eğilimlidir.

- Alternatif turizme yönelenler, satın alma güçlerinin yüksek olması nedeniyle farklı bölgelere yüksek katma değer sağlamakta ve genellikle daha eğitilidir.

2.2.3. Alternatif Turizm ve Sürdürülebilir Turizm Gelişimi

Turist talebi yönündeki değişiklikler nedeniyle yeni veya alternatif turizm, tüm katılımcılar için (turistler ve yerel topluluklar için karşılıklı yarar sağlayan) sürdürülebilir kalkınma ve sorumlu değişim kavramına dayanır ve bireysel olarak yönlendirilir (Padin, 2012: 52).

Alternatif turizm kavramı; ekoturizm veya tarım turizmi gibi turistik ürünlere karşılık gelir, ardından iç ve gönüllü turizm (yaşam kalitesini iyileştirmek, turist kaynaklarını veya destinasyonun çevresini korumak için organize etmeyle gönüllü olarak turistleri dahil eder), dağ turizmi ve diğerleri (Liu, 2003: 46). Ekoturizm, macera, kültür turizmi ve diğerleri gibi özel açıklamalar veren örneklerden önce gelen turizm, kitle turizmi ile ilgili niteliksel farklılıkları göstermeye hizmet eder, böylece turistlerin katılım ihtiyaçlarını karşılayan sosyal açıdan adil turizm biçimlerini teşvik eden iyi durumda sosyal sorumluluk olarak gerekçelendirilebilecek davranış biçimleridir (Choi ve Sirakaya, 2006: 125). Sözde otantik destinasyonlar pazara hakim olmaya başlayacak ve ekolojik çevre bir turist destinasyonunun pazarlama yönetiminde kilit bir faktör haline gelmektedir. Büyüme oranlarını artırma eğilimi gösteren turizmin önceki gelişimi bunlara bıraktı: "İnsan turizmi", "sorumlu turizm", "alternatif turizm", "ekoturizm" (Briassoulis, 2002: 166). Doğal kaynaklar rekreasyonel özelliklere sahiptir. Kentin toplam dünya nüfusu içindeki büyümesiyle, korunmuş doğa, rekreasyon ve estetik özelliklere sahip doğal turist kaynaklarının çekiciliği artmaktadır.

Çevrenin, doğal ve yaratılmış kaynakların, kültürel değerlerin ve yerel halkın bütünlüğünün korunmasına ve iyileştirilmesine kalıcı olarak katkıda bulunan her türlü turizm sürdürülebilir kabul edilir (Nicholas ve Thapa, 2010: 83).

Sürdürülebilir kalkınma kavramını uygulamak, turizmin çevre ve mevcut kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek ve en üst düzeye çıkarmak demektir. Bir turist destinasyonunun sürdürülebilirliği terimi, turist pazarında rekabet gücü elde etme arzusuna paralel olarak doğal, sosyal ve kültürel kaynaklarının kalitesini muhafaza etme kabiliyetini ifade eder (Wang, 1999: 69). Bir turist destinasyonunun genel sürdürülebilirliği, bir yandan destinasyondaki turistik faaliyetlerin türü ve kapsamı ile diğer yandan doğal ve yaratılmış kaynakların kapasitesi arasında bir denge sağlamakla doğrudan ilgilidir.

Sözde boyutu taşıma kapasitesi, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınma konularının anahtarlarıdır (Pearce, 1992: 28). Bu kapasite, her bir turist destinasyonunun kaynaklar için olumsuz sonuçlara neden olmadan, tüketici memnuniyetini azaltmadan veya bir bölgenin toplumu, ekonomisi ve kültürü ile ilgili olarak olumsuz etkilere neden olmadan maksimum kullanımını ifade eder. Turist destinasyonunun türüne bağlı olarak, sürdürülebilirlikte bir farklılık olmalıdır (Butler, 1992: 44).

Ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel sürdürülebilirlik arasında uyumun sağlanması, turistik destinasyonların geliştirilmesinde, diğerinin korunan doğa alanlarında ve üçüncüsünün halihazırda gelişmiş turistik destinasyonlarda bir anlamı olacaktır (Richins, 2009: 78).

Turizm destinasyonu gelişiminin uzun vadeli sürdürülebilirliğinin temel dayanakları olarak yerel nüfus ve çevre dikkate alınarak, her tür için sürdürülebilirliğin temel bileşenlerinin belirli bir kombinasyonunun bulunması gereklidir (Sharpley, 2000: 7).

Böyle bir sürecin başarısı için kilit aktörler, yani katılımcıların (kamu sektörü, turizm, STK'lar, yerel topluluk, medya vb.) arasındaki ortaklıklar kurmak önemlidir. Bu katılımcıların her birinin yerini ve rolünü doğru bir şekilde belirlemek ve karşılıklı ilişkileri uyumlu hale getirmek bir turist destinasyonundaki kalkınma sürdürülebilirliğinin başarısının anahtarlarıdır (Tosun, 2001: 90).

2.2.4. Alternatif Turizm Türleri

20. yüzyılın sonunda, en gelişmiş ülkelerde ekonomi ve toplum köklü bir dönüşüm geçirdi. Ortaya çıkan bir post-endüstriyel toplum, hizmet endüstrisinin egemenliği, nüfusun daha fazla boş zamanı, daha yüksek harcanabilir gelir ve daha bilinçli tüketiciler ile karakterize edilebilir (Butler, 1992: 40).

Bu bilinçli tüketiciler giderek daha fazla kalite odaklıdır ve farklılaşmamış toplu ürünleri reddederler. Turizm ve otelcilik sektöründeki yeni müşteriler sadece daha zengin ve kalite odaklı değil, aynı zamanda aktivite, katılım, hayal gücü ve deneyim de arıyor olmaktadır (Geić, 2011: 23). Bu yeni turist türleri, yaşamın estetik yönleriyle daha çok ilgilenmekte ve oldukça farklılaştırılmış, kişiselleştirilmiş bir deneyim aramaktadır (Smith ve Eadington, 1992: 57). Alternatif turizm, kitle turizmi dışındaki turizm ürünlerini veya bireysel turizm hizmetlerini, tedarik, organizasyon ve ilgili insan kaynakları ile birleştirir. Alternatif turizm biçimleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Pančić-Kombol, 2000: 34):

- Kültür turizm
- Ekolojik turizm
- Kırsal turizm
- Şehir turizmi
- Deniz turizm
- Kongresni turizm
- Sağlık ve termal turizm
- Dini turizm
- Avcılık ve balıkçılık turizmi
- Etkinlik turizmi
- Gastronomi turizmi
- Spor ve rekreasyon turizmi
- Macera turizmi
- Seğkin turizm
- Uzay turizmi
- İŞ turizmi
- Eğitim turizmi
- Gezi turizmi
- Dark turizm

2.3. Dark Turizmi

2.3.1. Dark Turizmi Kavramı ve Tanımı

Bu çalışmanın amacını ve bulgularını anlamak için, öncelikle dark turizm kavramını ve bununla ilgili terimleri anlamak gerekmektedir. Dark turizm ilk olarak 1970'lerde çalıŐılmıştır. Ancak bu olgunun ilk tanımlarının yanı sıra sistematik araştırmalar da 1990'larda akademi tarafından oluşturulmuş ve kullanılmıştır (Miller ve Gonzalez, 2013: 95).

Doęal afetler, savaŐ sahneleri, askeri çatıŐmalar ve katliamlar, terör saldırıları, siyasi, kültürel veya müzik dünyasından popüler kiŐilerin gömüldüğü mezarlıklar (nllerin mezarları) bireylerin veya turist gruplarının dikkatini ve ziyaretlerini sürekli olarak çekmektedir (Mowatt ve Chancellor, 2011: 141). Bu tür yerler önemli turistik bölgeler haline gelmiŐ ve zamanla turistlerin düzenli turlara katılması ile bu yerlerden bazıları turistik gezi merkezlerinin çekirdeği haline gelmiŐtir (Filipović, 2017: 35).

Dark turizmin, turizm endüstrisi tarafından yakın zamanda keşfedilen yeni bir turizm türü olduğunu söylemek zordur. Ancak, modern turizmin doğduğu 19. yüzyıldan bu yana, ulusal miras turizminin yanı sıra kahramanlık hikayeleri ile önemli olayların gerçekleştiği yerleri ziyaretleri kapsayan turizm hareketleri de vardır (Çelik, 2017: 43). Dark turizm kavramı ilk olarak 1990'ların ortasında Lennon ile Foyle tarafından kullanılmıştır. Dark turizm, gerçek ve metalaşmış ölüm ve felaket yerlerinin sunumunu ve tüketimini (ziyaretçiler tarafından) içeren bir fenomen olarak tanımlanmıştır. (Lennon ve Foley, 1996: 198).

Başka bir çalışmada Stone (2008: 76), dark turizmi insanların çektiği acı ve ölüm sonucu ortaya çıkan seyahat ve ziyaret yerleri, turistik yerler ve sergiler olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda ölümlerle ilgilenme, başkalarının ölümüne şahit olma, tehlikeli yerlerde ölümlerle başa çıkma, karanlık yerleri ve ilgi çekici yerleri ziyaret etmenin temel nedeni olan ünlülerin ölümü hakkında eğitim alma konusunu da ifade etmiştir. Stone, tanımında, motivasyonu da hesaba katmaz. Stone, daha hafif olanlardan en hüzünlü olanlara kadar hüzünlü turistik yerler için yedi arz kaynağı tasarlamıştır: bunlar karanlık eğlence fabrikaları, karanlık sergiler, zindanlar ve cezaevi, mezarlıklar ve türbeler, tapınaklar, sunaklar ve hac siteleri, savaş çatışma bölgeleri ve toplama kampları olarak yer almaktadır (Stone, 2006: 144).

Teklif, dark turizm olgusundaki iki ana unsuru yani ölüm ve afet lokasyonlarının yanı sıra, kaygı, endişe veya konum şüphesi gibi duygusal tepkileri vurgulayan kişiselleştirmeleri içermektedir (Stone ve Sharpley, 2008: 58).

Seaton ise dark turizm kelimesi yerine Yunanca'da ölüm anlamındaki thanatos kelimesinden gelen "thanaturizm" kelimesini kullanmaktadır. Thanaturizmi, tamamen ya da kısmen, ölümlerle gerçek ya da sembolik karşılaşmalar arzusu ile motive edilen bir yere yolculuk olarak tanımlanmaktadır (Johnston, 2011: 98). Thanaturizm bir davranışsal fenomendir ve onu tanımlayan en önemli şey turistlerin destinasyonlarının ve turist çekiciliğinin bazı özelliklere karşı olan istekleri ve ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir (Biran ve Hyde, 2013: 196). Thanaturizm mutlak bir form olmayıp, ölüme olan ilginin genel veya kişiye özel olduğu yerleri ziyaret etme motivasyonlarına dayanan bir "yoğunluğun sürekliliğine" sahiptir (Seaton, 1996: 40). Stone, Foyle ve Lennon'dan farklı olarak Seaton, bireysel motivasyonların ölüm ve afet turizminde rol oynadığını kabul etmektedir.

Tarlow (2005: 48), dark turizmi trajedilerin ya da tarihsel olarak önemli ölümlerin yaşandığı ve hayatımızı etkilemeye devam ettiği yerlere yapılan ziyaretler olarak

tanımlamıştır. Tanımı, dark turizm belirli konularla ilişkilendirir ve bazı motiflere bir bakış açısı vermektedir.

Turist akışlarındaki son eğilime göre, mezarlıklar, cinayet yerleri, çeşitli savaş alanları, ölen ünlülerin mülkleri ve benzeri yerler gibi tesisler ve yerler de dahil olmak üzere turist gezilerinin bir parçası olarak ölümler ve felaketler giderek daha fazla aranmaktadır (Dann, 1998: 19).

Miller ve Gonzalez'e (2013: 96) göre, turistler çeşitli nedenlerle dark turizm merkezlerini ziyaret etmektedir. Bu sebepler, kişisel sebepler (ölüm ve kazalara ilgiyi ifade etmenin sosyal olarak kabul edilebilir bir yolu); aile, arkadaş ya da kendi deneyimlerinizi hatırlatan (askeri gaziler), bir olayın tarihsel arka planında eğitim; ulusal veya kültürel kimlik ve nostaljinin ifadesi, suçlu hissi ve marazi merakı olarak yer almaktadır.

Doğrudan veya seyahat planlarının bir parçası olarak farklı yerleri ziyaret eden, ölüm, acı ve trajedi gösteren ve günümüzde dünyada turist trafiğinin payını arttıran turist sayısında sürekli bir artış olduğu görülmektedir. Nüfus çoğunluğunun görüşüne göre, bu gerçek bugünün toplumu için endişe verici bir duygusal an vermektedir (Schaller, 2017: 51).

Weaver (200: 156) televizyon ve filmin büyük ölçüde dark turizmin belirlediğini savunmaktadır. Öte yandan kitle iletişim araçlarının ve n hepsinin aynı işte olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Budurum ölümlerin ve milyonlarca insanın çektiği acıların canlandırılması ve yorumlanması olarak ifade edilmektedir.

Dark turizm araştırması birkaç nedenden dolayı önemlidir. Dark turizmin yerleri ve manzaraları yanında ek olarak çeşitli sosyo- bağlamlar nedeniyle önemli ölçüde farklılaşmaktadır (Collins-Kreiner, 2016: 187).

Dark turizm faaliyetleri, sosyal, kültürel, tarihi ve politik bağlamlarda dark turizm olgusunun tam olarak anlaşılmasını gerektirir (Dann, 1998: 15). Dark turizmin yerlerinin doğası ve temsil ettikleri veya teşvik ettikleri çatışmalar, araştırma ve anlayış gerektiren birbiriyle ilişkili sorunlara işaret eder ve belirli unsurları içerir (Tarlow, 2005: 49):

1. Etik / Ahlaki Konular - Pek çok karanlık yer ve cazibe merkezi ile ilgili soru şudur: Bunları geliştirmek, tanıtmak veya turist tüketimine teklif etmek etik mi? Dark turizm yoluyla ölümü ve kederi ticarileştirilenlerin haklarını da dikkate almak önemlidir.

2. Medya / Promosyon Sorunları - Pek çok dark turizm yeri, bu yerle ilişkili insanların şöhreti veya kötü şöhretinden, bir zamanlar orada meydana gelen olaylardan veya binanın kötü şöhretinden kaynaklanır.

Genellikle bu tür yerlerin popülaritesi, turizm yoluyla kar etmek isteyen şirketlerin veya kuruluşların pazarlama ve promosyon faaliyetlerinden kaynaklanır ancak bu tür yerler ile promosyon arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması kesinlikle gereklidir.

3. Yorum / Politik Sorunlar - Karanlık yerler, bir yerin veya cazibe merkezinin tarihinin politik bir yorumlanması olasılığını sunar. Anma töreninin siyasi boyutu ve trajedinin kolektif bilinç üzerindeki etkisi, turistlerin karanlık yerler teklifinin tasarımının ayrılmaz bir bileşenidir ve bu nedenle dikkate alınmayı hak etmektedir.

4. Yönetişim ve Güç Sorunları - Pek çok karanlık yer ve ilgi çekici yer, tanım gereği, bireylerin veya çok sayıda insanın öldüğü yerlerdir. Bu nedenle, mağdurların ölümlerine, yerin bütünlüğüne ve yerel halkın haklarına saygı duyan bir şekilde bunları yönetmeye ihtiyaç vardır. Ayrıca kişinin anlamı ya da önemi ve ölüm yerine dikkat edilmelidir, bu anlamda mekana erişimin kontrol edilmesi ya da kısıtlanması mümkündür.

5. Sosyokültürel/Tanatolojik Sorunlar - Dark turizmin toplumun daha geniş sekülerleşmesi üzerindeki etkisi, özellikle insanların keder ve travma ile nasıl başa çıktıkları ve ölüm hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu sorusu sorgulanmalıdır.

2.3.2. Dark Turizmi Motivasyonları

Motivasyon, davranışı tetikleyen ve yön veren içsel bir dürtü olarak tanımlanmaktadır. Motivasyon teorisi, insan davranışının neden ve nasıl aktifleştirildiğini ve yönlendirildiğini tanımlayan süreçlerle ilgilenir (Podoshen, 2013: 65).

Ryan ve Deci'ye (2000: 58) göre, iç ve dış motivasyon olmak üzere iki tür motivasyon bulunmaktadır. İç motivasyonun, görevin kendisinde merak veya zevkle tetiklenen ve bireyde var olan motivasyon olduğu ifade edilirken, dış motivasyonun bireyden değil de dış kaynaklardan geldiği ifade edilmektedir.

Dış motivasyon, istenen davranışın ödüllendirildiği veya güçlendirildiği davranış teorileri ile ilişkilidir. Geliştirilmiş davranış tekrarlama ya da güçlendirme eğilimindedir ve güçlendirilmemiş davranış zaman içinde ortadan kalkma ya da zayıflama eğilimindedir. Mesela belli bir yeri ziyaret eden ve orada iyi bir deneyime sahip olan bir turist o bölgeyi tekrar ziyaret etmek isteyecektir. Aksine, eğer yaşadığı deneyim kötüyse, ziyaretin

tekrarlanmayacağına dair bir ihtimal bulunmaktadır (Preece ve Price, 2002: 59). Heather (2017: 45) ise motivasyonun herhangi bir başarının anahtarı olduğunu ve onu olumlu veya olumsuz, maddi veya manevi, ince veya açık olarak ayırdığını ve davranışı güçlendirmek için her zaman gerekli olduğunu belirtmiştir.

Motivasyon, insanları kendi ihtiyaçlarını karşılamaya iten iç veya dış uyaran olarak tanımlanabilir. Hüzün turistlerini ölüm ve felaket yerlerini ziyaret etmeye iten, kendiliğinden gelen ve zevkten kaynaklanan bazı iç ve dış kuvvet dürtüleridir. Turist motivasyonunu anlamak, hüznü olaylarla ilgili turistik yerleri ziyaret etmek için karmaşık bir olgudur (Niemelä, 2010). Chang'e göre (2014: 75) turistlerin hüzün cazibe merkezlerini ziyaret etme motivasyonları kültürel ve sosyal bütünlük duygusuyla bağlantılıdır.

Örneğin, Albanese ve Boedeker (2003: 109) Crompton Sınıflandırması bağlamında seyahat motivasyonlarını yedi başlıkta ele almaktadır. Bunlar; günlük rutinlerden kaçış, gevşeme, sosyal olarak kabul edilebilir rollerden kaçış, öz değerlendirme, statü kazanma, ilişkileri iyileştirme aile ve artan sosyal akış olarak sıralanmaktadır.

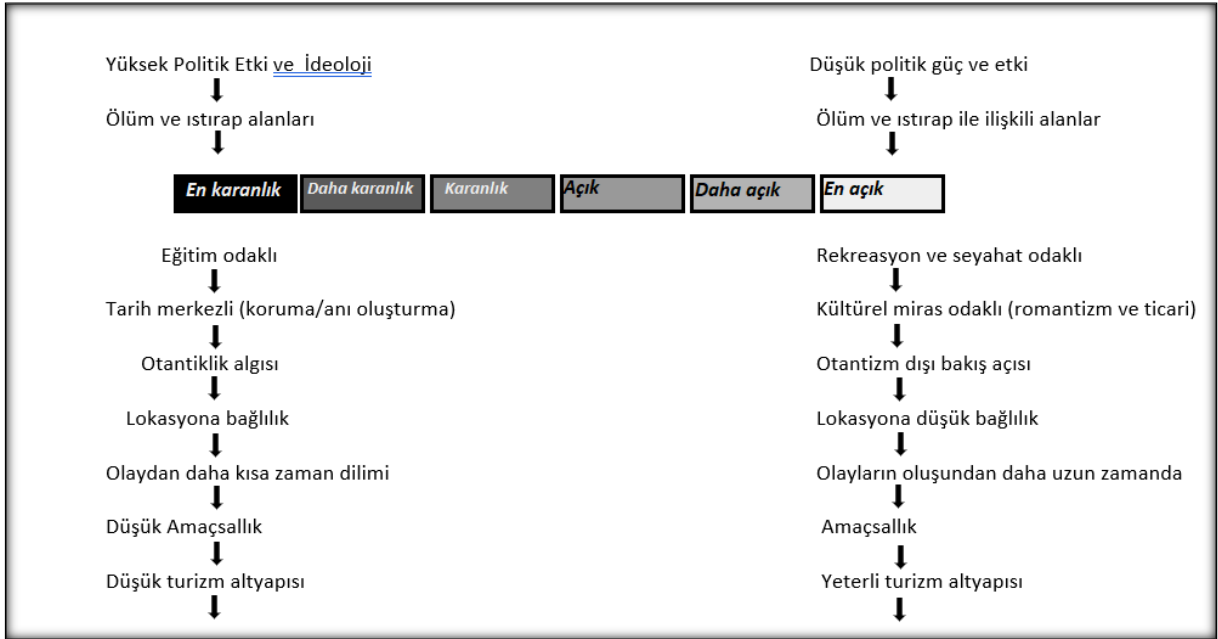
Tarlow'a (2005: 49) göre, bir hüzün turistinin psikolojik durumuna etki eden dört temel duygu vardır. Bu duygular güvensizlik, şükran, alçakgönüllülük ve üstünlük şeklinde ifade edilmektedir. Hüzün bir cazibeyi ziyaret ederek, birçok duyguyu ortaya çıkarabilir ve hüzün turizm farklı şekillerde görülebilir. Moutinho'ya (2000: 12) göre yeni nesil gezginler ortaya çıkmaktadır. Ortaya yeni çıkan bu gezginler motivasyonlar arasında kendinizi bulma, farklı kültürleri ve alanları tanıma isteği bulunmaktadır.

2.3.3. Dark Turizmi Çekiciliği

"Dark turizmin" çekici temeli ile "dark turizm" spektrumunun (en açıktan en karanlığa) olduğuna dikkat etmek önemlidir. Dark turizmin en karanlık yelpazesi ölüm ve acıya sahne olan alanlardır. Bu alanların tarihi değerleri, eğitim içeriği vardır (Tarlow, 2005: 49). Diğer taraftan "dark turizm" in en parlak yelpazesi ölüm ve ıstırapla ilişkilendirilen yerlerdir, mekânsal olarak özgün değildir, turist altyapısı çok gelişmiştir ve teklif kasıtlıdır, bu da kazançların turistik yerin en büyük amacı olduğu anlamına gelir. En karanlık spektrumun bir örneği, Auschwitz toplama kampıdır (Biran ve Hyde, 2013: 194).

Şekil 1'de en karanlıktan en açığa doğru sıralanmış "dark turizm" spektrumlarını göstermektedir. Ayrıca belirli bir spektrumu kimin ve nasıl etkilediğini de gösterir. Dark turizm'in en karanlık yelpazesi büyük bir politik etkiye sahiptir ve eğitici bir karaktere

sahipkenen açık spektrum daha zayıf bir politik ve ideolojik etkiye sahiptir ve daha çok eğlencelidir.

Şekil 1. Dark Turizmin Spektrumları

Stone, 2006: 151

Profesör Philip Stone (Stone, 2006) sözde "dark turizm" spektrumu biçiminde karanlık cazibe merkezlerinin bir tipolojisini sunar:

1. Dark Turizm Tema Parkları - Ana amaçları ticarileştirme ve eğlencedir. Dark turizmin daha parlak spektrumuna girmektedir. Bazı örnekler şunlardır: Londra Kulesi, Dungeon gözde mekanları - Londra, Edinburgh, Amsterdam ve Hamburg, Ghost Walkture.

2. Dark sergiler - Asıl amacı anma ve eğitimidir. Dark sergiler, ziyaretçilere geçmişin belirli bir karanlık bölümünü hatırlatmaya ve eğitmeye hizmet ediyor. Ancak dark bir sergi, dark bir gelecek (modern sanat) teması üzerine de olabilir. Örnek olarak Budapeşte'deki Terör Müzesi, Beden Dünyaları (dünya çapında 17 milyon insan tarafından görülen insan cesetleri sergisi) var.

3. Zindanlar ve hapisaneler - Bu yelpazeye özgü, yüksek derecede ticarileştirme ve bir zindan veya hapishanenin önceki biçimine dayanan iyi bir turist altyapısıdır.

4. Mezarlıklar - Mezarlıkların tarihi ve hatıra niteliği vardır. Mezarlar ve mezarlıklar, özellikleri ve şekilleri ölümlere karşı farklı tutumları yansıtır; Onların bilgisi, farklı kültürlerin, özellikle daha yaşlıların incelenmesi ve sanatsal tarzlar için önemlidir.

5. Barınaklar - Merhumun, bilinen ve bilinmeyen anıları genellikle kendiliğinden ortaya çıkar, geçicidir ve turist altyapısı yoktur. Çoğunlukla dini turizmle ilişkilendirilirler ve ünlü tapınaklardan bazıları şunlardır: Lourdes (Fransa), Fatima (Portekiz), Czestochowa (Polonya), Loreto (İtalya), Guadalupe (Meksika).

6. Savaş çatışma yerleri - Bunlar, özellikle Birinci Dünya Savaşı, askeri zaferler ve yenilgiler gibi tarihi savaşların yerleri, "klasik" turistik cazibe merkezleridir ve tarihi, eğitici ve hatıra açısından önemlidir. Savaş turizmi ile yakından ilgilidirler.

7. Soykırım Yerleri - Uç noktayı temsil ediyorlar ve "dark turizm yelpazesinin" en karanlık kısmını işgal ediyorlar. Bunlar en ciddi suçların işlendiği yerlerdir, Auschwitz'in bu tür cazibe merkezleri arasında ilk sırada yer aldığı toplama kamplarında olduğu gibi toplu katliamlardır.

2.3.4. Dark Turizminin Talep ve Arzı

Turist davranışı ve karanlık turist ürününe yönelik talep belirlenmezse, dark turist teklifinin hiçbir analizi tamamlanamayacağını bilinmektedir (Moutinho, 2000: 14). Aslında, sözde dark turistlerin güdülerini çıkarma ve inceleme yeteneği olduğu bu olguyu anlamak çok önemlidir. Bu, özellikle çeşitli sosyal, kültürel ve coğrafi bağlamlarda geçerlidir.

Elbette dark turizmin sadece tüketici talebinin bir tezahürü olduğu varsayılabilir (Biran ve Hyde, 2013: 197). Bu nedenle, Seaton (1996) dark turizmin, belirli alan veya cazibe özelliklerinin aksine, turist güdülerıyla tanımlanan temelde davranışsal bir fenomen olduğunu öne sürer. Ancak Seaton'un görüşü arzın önemli yönlerini gözden kaçırırken dark turizmi talebe dayalı bir fenomenle sınırlamayı tercih eder.

Sonuç olarak Shar-Pley (2005), dark turizm fenomeninin arzı çekmeyi mi yoksa gerçekten de tüketici talebini mi hedeflediğinin belirsizliğini koruduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle, bu olgunun herhangi bir çerçevesini oluşturmak için arz ve talep unsurlarıyla ilgili bu konular dikkate alınmıştır.

Tüketici talebini belirleme ve inceleme gibi daha kapsamlı bir değerlendirmeden önce, dark turizm arzının daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmesi konusunda önemli bir beklenti vardır (Topsakal ve Ekici, 2014: 37). Gerek tedarikçiler, arz kaynakları gerekse turistler açısından dark turizm pazarında bir parçalanmışlık söz konusudur (White ve Frew, 2013: 48). Bununla birlikte, argüman; insanların neden bu tür yerleri ziyaret ettiğine dair temel bir soru sistematik olarak ele alınmadan önce potansiyel ziyaretçileri ve bu dark turizm ürünleriyle

ilgili deneyimlerini belirlemeye ve daha sonra araştırmaya yardımcı olmak için tanınabilir ve yapılandırılmış bir dark turizm teklifleri çerçevesine ihtiyaç duyulmaktadır (Biran ve Hyde, 2013: 192).

2.3.5. Dark Turizmi Çeşitleri

Medya gücünün yükselişiyle savaş, soykırım, ölüm, doğal afet ve yoksulluk gibi olayları içeren bu tür turizm, insanların merakını daha da geliştirmiştir. Bu yüzden dark turizm destinasyonları medya sayesinde tüm dünyadaki insanlar tarafından bilinmektedir (Bucher ve Slivkova, 2017: 22). Genel olarak, her turizmin farklı çeşitlerinin olabileceği görölmektedir. Ziyaret edilen yer ve etkinliklere göre farklı türlerde dark turizm vardır.

Felaket Alanlarının Ziyareti

Felaketler doğal ve yapay şekilde gerçekteşen ve aniden meydana gelerek büyük hasarlara neden olan afetler olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, felaketin ardından, birçok yer ziyaret edilerek olay yerinde meydana gelen hasarı incelemek ve yerel halkın en son durumunu öğrenmek isteyenlerin dikkatini çekebilir.

Felaket alanlarının ziyareti, insanların bir felaketten hemen sonra olay yerine gitmeleri ya da yıllar önce meydana gelen olayların anısına katılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Shondell Miller, 2008: 117). Çernobil nükleer tesisinin patlaması sonucu oluşan felaket alanının ziyareti buna örnek olarak ele alınabilir.

Terör Alanlarının Ziyareti

Terörist saldırıların gerçekteştiği yerler turistik yerler haline gelmektedir. Bunlar bir yerde bir turizm ve terör buluşmasını temsil eden gezilerdir. Bu tür yerler günümüzde daha çok turist saldırılarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Unur, 2000: 72).

Paranormal Alanların Ziyareti

Metafiziksel varlıklar ile paranormal olaylara yönelik hikayelerin gerçekteştiğinin varsayıldığı ve buna inanılan alanların ziyaretine yönelik motivasyon bağlamında gerçekteştirilen seyahatlerdir. Alcatraz Hapishanesinin, çok sayıda gardiyanın ve mahkumların paranormal faaliyetlerin gerçekteştiğini iddia ettiği perili bir yer olduğu efsanesi buna örnek olarak gösterilebilir (Beyaz, 2017: 42).

Soykırım Alanlarının/Toplu Ölüm Alanlarının Ziyareti

Bir toplumun, bir soyun bilinçli olarak asimilasyonu adına cinayete maruz kalaları ya da bir sosyal grubun, bir topluluğun bütün üyelerinin öldürüldüğü yerlerin ziyareti rağbet gören seyahat motivasyonudur. İkinci Dünya Savaşında soykırım gerçekleştirilen Auschwitz ve Birkenau toplama kampları, Bosna-Hersek savaşında Srebrenitsa gibi alanların ziyareti bu duruma örnektir.

Savaş Turizmi

Savaşlar geçmişten günümüze insan hayatında önemli bir rol oynamış ve insanlar, toplumlar ve ülkelerde ciddi değişikliklere yol açmıştır. Savaş alanları, kaleler, limanlar askeri çekimin en önemli yerleridir.

Savaş turizmi, gezi veya tarihi çalışmalar için aktif veya eski savaş bölgelerine yapılan eğlenceli bir gezidir. Savaş turisti yeni bir terim olmakla birlikte tehlikeli ve yasak yerlerde heyecanı tanımlayan bir turist tipi olarak görülmektedir (Weaver, 2000: 153).

2.3.6. Dark Turizm Örnekleri

Dünyanın dört bir tarafında çok sayıda turisti ağırlayan ve buldukları ülke ekonomisinin gelişmesine paha biçilmez katkı sağlayan dark turizmin turistik destinasyonları bulunmaktadır. Mevsimlik turizmin yıllık turizme dönüşmesini sağlayan bu destinasyonlar en önemli turizm ürünleri arasında yer almaktadır. Tablo 2, dünyadaki dark turizm için birçok turistik yerin örneklerini vermektedir.

Tablo 2. Dünya'daki Dark turizm Destinasyonları

HÜZÜN TURİZMİ DESTİNASYONU	BULUNDUĞU YER	HAKKINDA
Auschwitz Toplama Kampı	Auschwitz (Polonya)	Haziran 1941 ile Ocak 1945 arasında, 3 Auschwitz toplama kampında bir milyon erkek, kadın ve çocuk ölmüş. Tüm ölüm kampı kompleksi, öldürülen veya aç bırakılan ve ölene kadar çalışan yaklaşık 150.000 mahkum için ölümcül bir hapisaneydi. Bu toplama kampları, her yıl 1.400.000 kişinin ziyaret ettiği bir anma müzesine dönüştürüldü.
Ground Zero (11 Eylül Anıtı)	New York (ABD)	Yaklaşık 3.000 terörizm kurbanının anısına eski Dünya Ticaret Merkezi'nin yerine 11 Eylül anıtı inşa edildi. Anıtın resmi internet sitesine göre, anıt her yıl yaklaşık 1.000.000 ziyaretçi tarafından ziyaret edilmektedir.
Hiroşima Barış Anıtı Parkı	Hiroşima (Japonya)	Atom bombası kubbesi veya Barış Anıtı, Hiroşima Barış Anıtı Parkı'nın bir parçasıdır.6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya yapılan atom bombası kurbanlarının anıtı olarak restore edilmeyen bir yapıdır. O sırada bir anda yaklaşık 70.000kişive sonrasında da yaklaşık 200.000'den fazla kişi radyasyonun etkileri nedeniyle ölmüştür. Müze açılışından şimdiye kadar 55 milyon kişi tarafından ziyaret edildi.
Drakula'nın Şatosu Bran Kalesi	Wallachia (Transilvanya)	Romanya'nın en çok ziyaret edilen turistik yeridir. Yılda 500.000 ziyaretçiye sahipolan ve her yıl bir milyon euro kar eden bu yerTransilvanya'da bulunmaktadır.
Alcatraz Federal Cezaevi	San Francisco Körfezi (ABD)	Alcatraz adasında bulunan yüksek güvenli bir hapisaneydi. Bu hapisane, diğer federal hapisanelerde sürekli sorun yaratan mahkumları tutmak için yapılmıştır. Dünyanın en kötü şöhretli hapisanelerinden biri olan Alcatraz, Amerika'nın en acımasız suçlularından bazılarını barındırmıştır.. Şu anda, hapisane bir müzedir ve San Francisco'nun başlıca turistik yerlerinden biridir ve yılda 1,5 milyon ziyaretçi çekmektedir.
Pompeii	Napoli (İtalya)	79 yılında Vezüv patlaması sırasında yıkılan, İtalya'nın Napoli yakınlarındaki antik bir Roma kentiydi. Patlama tüm şehri yok etmiş, tüm sakinlerini öldürmüş ve tonlarca külün altına gömmüştür.Bugün, şehir UNESCO Dünya Mirası statüsünü kazanmıştır ve yılda yaklaşık 2,5 milyon ziyaretçisiyle İtalya'nın en popüler turistik yerlerinden biridir.

Leap Kalesi	Coolderry County Offaly (İrlanda)	İrlanda'da dünyanın en perili yeri olarak kabul edildi. Popüler bir efsaneye göre, kale, orada cüzzamdan ölen ve ruhu yıllarca kalan doğaüstü güç Elemental'e musallat olmuştur. Kale, birçok ünlü dizi ve film için bir mekan olarak kullanılmış ve yılda yaklaşık 800.000 ziyaretçi gelmektedir.
Pere Lachaise Mezarlığı	Paris (Fransa)	Paris'in en büyük mezarlığı olup, yılda 3,5 milyon ziyaretçisi ile dünyanın en çok ziyaret edilen mezarlığıdır. Müzik sahnesinin çeşitli figürleri (Jim Morrison, Édith Piaf, Frédéric Chopin), şiir yazarları (Honoré de Balzac, Oscar Wilde, Marcel Proust), heykeltıraşlar ve ressamlar (Eugène Delacroix, Max Ernst) ve diğerleri bu mezarlığa gömülmüştür.
Soweto Gecekondu Kampı	(Güney Afrika)	İrk ayrımcılığına karşı en büyük tarihi mücadelesiyle ve altın zengini bir şehirle tanınan Soweto, Güney Afrika'nın en çok ziyaret edilen yerlerinden biridir.
Dharavi Gecekondu	Mumbai (Hindistan)	Mumbai / Hindistan'da Millionaire from the Street filminin yayınlanmasından sonra dünyanın en çok ziyaret edilen fakir yerleşim yerlerinden biri olmuştur.
Letonya Hapishanesi Otel ve Müzesi	Liepaja (Letonya)	Karosta Hapishanesi, 20. yüzyılın büyük bir kısmında çalışan bir hapishaneydi, ancak şimdi bir müze, cazibe merkezi ve otel olarak hizmet vermektedir. Cezaevi turlar, konaklama ve özel aktiviteler sunar (tesisnin tarihinin gerçekliğini de yeniden canlandırır).
Alma Köprüsü	Paris (Fransa)	Prenses Diana'nın ölüm tüneli.31 Ağustos 1997'de Prenses Diana bir trafik kazası kurbanı olan bu tünelde ölmüştür. Olaydan sadece 10 yıl sonra bu tünel halka açılmıştı ve o zamandan beri yılda milyonlarca ziyaretçi almaktadır.
Arlington Ulusal Mezarlığı	Virjinya (ABD)	Amerika Birleşik Devletleri'nin Arlington İlçesinde, 624 hektarın Amerikan İç Savaşı ile başlayan birçok ulusal çatışmanın kurbanının gömüldüğü askeri bir mezarlıktır. Yılda yaklaşık dört milyon ziyaretçi gelmektedir.
Paris Yer altı Mezarları	Paris (Fransa)	Fransa'nın Paris şehrinde yeraltı mezarları var. Yaklaşık altı milyon insanın kalıntılarını içeriyorlar ve tarihi taş madenlerinin kalıntıları olan mağara ve tünellerin restore edilmiş kısmını dolduruyorlar, bu da ona "Dünyanın En Büyük Mezarı" ününü kazandırmaktadır.Yeraltı mezarları yılda yaklaşık 300.000 ziyaretçi alıyordur.
Titanic Belfast Belfast	(Kuzey İrlanda)	Ziyaretçiler için bir cazibe merkezi ve Belfast'ın denizcilik mirasının bir anıtıdır. Belfast seyahatinizde mutlaka ziyaret etmeniz gereken bir yer ve Kuzey İrlanda'nın en popüler turistik cazibe merkezi haline gelmişti.

Sedlec'in İskelet Kilisesi	Ledec (Çek Cumhuriyeti)	Ledec'teki All Saints Kilisesi mezarlığının altında bulunan küçük bir Roma Katolik tapınağıdır. Tapınağın 40.000 ila 70.000 arasında insan iskeleti içerdiği tahmin ediliyor ve bunlar çoğu durumda tapınak için dekorasyon ve mobilya oluşturmak için sanatsal olarak dekore edilmişti. Tapınak, Çek Cumhuriyeti'nin en çok ziyaret edilen turistik yerlerinden biridir ve yılda 200.000'den fazla ziyaretçi çekmektedir.
Oklahoma City Ulusal Anıtı	Oklahoma (ABD)	Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nde kurbanlara, hayatta kalanlara, kurtarıcılara ve Oklahoma Şehrindeki 19 Nisan 1995 bombalamasından etkilenen herkese saygılarını sunan bir anıt. Anıtın yılda ortalama 350.000 ziyaretçisi olmaktadır.
Soykırım Kurbanları Müzesi	Vilnius (Litvanya)	Müze, Litvanya'nın Vilnius kentinde, Sovyet rejiminin suçlarının elli yıl boyunca planlandığı ve uygulandığı eski bir KGB binasında bulunuyor. Bu müze her yıl milyonlarca kişi tarafından ziyaret edilmektedir.
HoaLo Hapishanesi	Hanoi (Vietnam)	Vietnam'daki Fransız sömürgeciler tarafından siyasi tutuklular için kullanılan bir hapishanedir. Daha sonra Kuzey Vietnamlılar tarafından Vietnam Savaşı sırasında savaş esiri olarak kullanılmıştı ve Vietnam Savaşı sırasında Amerikalı savaş esirleri tarafından "Hanoi Hilton" olarak biliniyordu. Hapishane 1990'larda yıkılmıştı, ancak geçit binası müze olarak kullanılıp her yıl yaklaşık 35.000 ila 40.000 kişi almaktadır.
Kemikler Şapeli	Évora (Portekiz)	Evora'daki (Portekiz) en ünlü anıtlardan biridir. Aziz Francis kilisesinin girişinde bulunan küçük bir iç şapeldir. Şapel adını, iç duvarların insan kafatasları ve kemikleriyle kaplanması ve süslenmesi nedeniyle almıştır. Évora'da en çok ziyaret edilen yerlerden biridir.
Oyuncak Bebek Adası	Mexico City (Meksika)	Meksika'da bulunan bu ada, kaderini tuhaf koşullarda çok erken karşılayan fakir bir kızın kayıp ruhuna adanmıştır. Bu ada yüzlerce korkunç bebeğe ev sahipliği yapmaktadır. Kesik uzuvları, kesik kafaları ve boş gözleri ağaçları süslüyordür. Dünyanın en korkutucu ve en çok ziyaret edilen yerlerinden biridir.
İntihar Ormanı	Fuji Dağı (Japonya)	Japonya'nın Fuji Dağı'nın kuzeybatı tarafında 35 kilometrekarelik bir ormandır. Orman, popüler turistik cazibe merkezinden biri olarak kayalık, buzlu mağaraları içermektedir. Aokigahara ormanı yoğundur ve ormanın doğal seslerini boğar. Ormanın Japon mitolojisindeki şeytanlarla tarihsel bir bağlantısı vardır ve intiharlar için popüler bir yerdir.

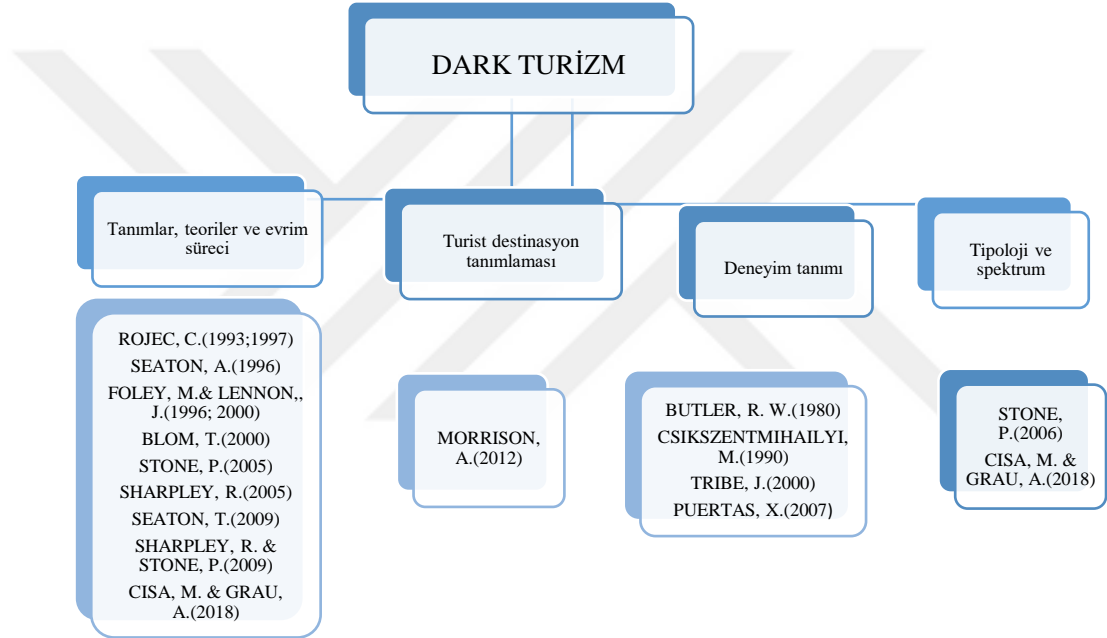

Londra Zindanı	Londra (Birleşik Krallık)	Genç bir izleyici kitlesine yönelik bir dizi kanlı ve ürkütücü tarihi olayı mizahi bir tarzda sergileyen bir Londra turistik cazibe merkezidir. Burası yılda yaklaşık 750.000 ziyaretçi gelmektedir.
Çernobil Reaktör Kazası	Pripyat (Ukrayna)	26 Nisan 1986'daki Çernobil nükleer kazasından sonra, bu bölge her zamankinden daha fazla ziyaretçi çekmektedir. Pek çok tur operatörü bu bölgeye ve Pripyat'ın en çok ziyaret edilenlerinden biri olduğu terk edilmiş köylerine geziler düzenlemektedir. Çernobil'de yılda 10.000'den fazla turist gelmektedir.
Çanakkale Savaş Alanı	Gelibolu (Türkiye)	Gelibolu Muharebesi (25 Nisan 1915 - 9 Ocak 1916), Gelibolu Yarımadası'nda gerçekleşen 1. Dünya Savaşı'nın içindeydi. Gelibolu, Türklerin en kutsal yerlerinden biridir. Vatanlarını savunan birçok askerin hayatını kaybettiği bir yerdir. Gelibolu yarımadası her yıl binlerce ziyaretçi almaktadır.
Belchite Zaragoza	(İspanya)	Belchite, 1936-39 iç savaşının (Belchite Savaşı) bu nüfusa getirdiği yıkımın İspanya'daki belki de en yaygın hatırlatıcısıdır. Yıkımından bu yana bir savaş anıtı olarak kullanılmış ve hayalet şehrin atmosferi yılda milyonlarca turisti çekmektedir.
Karın Deşen Jack Turları	Londra (Birleşik Krallık)	Karındaşen Jack, Londra sokaklarında birkaç fahişeyi vahşice öldüren bir seri katildi. Medya bu hikayeyi yoğun bir şekilde tanıttı ve bu nedenle hikayeyi "yaşamak" isteyen herkes için bir tur - Karındaşen Jack -oluşturuldu. Günümüzde bu, dünyanın en ünlü karanlık turlarından biri olarak görülmektedir.
Hothell	Porto (Portekiz)	Hothell, Portekiz'de perili/lanetli bir evdir. Şehirde yaşanan korku hikayelerini yeniden anlatıyor ve canlandırır. Yeni açılmış olmasına rağmen birçok ziyaretçi çekmektedir.
Anne Frank'ın Evi	Amsterdam (Hollanda)	Anne Frank, Holokost sırasında yaşadıklarını "Anne Frank'ın Günlüğü" olarak bilinen bir dergide yazan bir yazardı. Anısına bir müze inşa edildi - Anne Frank Evi, yazdığı hikayeleri sergileyen bir biyografi müzesi olarak kurulmuştur.
Kigali Soykırım Anıtı Merkezi	Kigali (Ruanda)	Bu anıt, 1994 yılında Ruanda'da meydana gelen soykırımı anmaktadır. Anıtı her yıl yaklaşık 77.000 kişi ziyaret etmektedir.

Fonseca-Seabra-Silva, 2016: 3-6

2.3.7. Literatürdeki Araştırmalar

Çok sayıda araştırmacı, bu terimler için biraz farklı, ama temelde benzer tanımlar ve isimler vermiştir. Dark turizm, turistlerin ölüm, trajedi ve acılarla dolu yerlere seyahat etme eylemidir (Foley ve Lennon, 1996). Sharpley (2005) dark turizmi, "ölüme ve/veya ölümlerle, ister bireysel, toplu, şiddetli, doğal, zamansız veya başka bir şekilde ilişkili yerlere, cazibe / ilgi ile motive edilmiş" olarak tanımlamaktadır. Sunulan harita, dark turizmin ana yazarlarının bir çerçevesini ve hem dark turizm hakkındaki bilgileri genişletmek hem de turistik destinasyonların potansiyel ürünleri ve dark turizm rotalarını belirlemesine izin verebilecek çekicilik modelleri oluşturmak için analiz edilen ilgili teoriler sunmaktadır.

Şekil 2. Dark Turizmin Gelişimine İlişkin Literatür Haritası

2.4. Srebrenitsa'nın Coğrafi Özellikleri, Turizm Piyasası Yapısı ve Srebrenitsa Soykırımı

Srebrenitsa, Bosna Hersek'in kuzeydoğusundaki en çıkıntılı bölgesi olan Sırp Cumhuriyeti'nin doğu kesiminde yer alır ve Peripanon Bosna makro bölgesine aittir (Drešković ve Mirić; 2017: 34). Srebrenitsa Belediyenin tüm Bosna Hersek'teki bölgelere göre coğrafi olarak elverişsizdir ve ağırlıklı olarak engebeli ve dağlık coğrafi yapıya sahiptir.

Şehrin en batı noktası; Bukovica nehrinin Jadar nehri ile birleştiği yerin doğusunda en doğu nokta ise Drina nehrinin üzerindedir. Srebrenitsa, kuzey ve kuzey doğusunda Bratunac belediyesi ile sınır komşudur.

Şekil 3. Srebrenitsa Şehri

Halilović, Bekir vb (2018), Ug Adopt Srebrenitsa, Srebrenitsa

Güneybatıda Visegrad ve Rogotica, batıda ise Milici belediyesi bulunmaktadır. Srebrenitsa'nın güney sınırı aynı zamanda BH ile Sırbistan Cumhuriyeti Uluslararası sınırı oluşan Drina nehridir. 1991 yılında Bosna Hersek'in nüfusu sayımına göre Srebrenitsa 527 kilometre karelik alana sahiptir. Siyasi ve idari açısından Srebrenitsa 79'u kırsal ve biri kentsel olmak üzere 80 yerleşim yerlerinin bulunduğu ve bunların 19 yerel topluluğa bölündüğü bilinmektedir

2.4.1. Srebrenitsa'daki Turizm Gelişimi

Bosna Hersek'e yönelik saldırıya kadar Srebrenitsa, Doğu Bosna bölgesindeki turizm gelişiminin bel kemiği idi. Guber Kaplıcası, Sušica av alanı, Perućac Gölü ve diğer yörelerin mineral ve şifalı kaynakları çok sayıda turisti cezbetmiştir (Drešković ve Mirić, 2017). 1992'ye kadar yaz aylarında buralarda her gün ortalama 2.000 ziyaretçinin konakladığı bilinmektedir .

Srebrenitsa'nın şifalı suları turizm hareketliliğinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte sağlık turizminin bölgede rağbet gördüğü bilinmektedir (Bojić, 2000: 117). Guber'deki beş kaynak on dokuzuncu yüzyıldan beri sağlık üzerindeki faydalı etkileriyle bilinmektedir.

Büyük Guber'deki şişeleme tesisinden yılda 500.000 şişe su ihraç edilirken Yugoslavya'da, "Bosna-lijek" kaynaklardan su şişelenmiş ve kullanılmıştır. Guber kaplıcası

bilinen ve çok ziyaret edilen önemli turizm merkezleri arasında yer almaktaydı (Nezirović, 2007: 121).

Kaplıca turizminin yeniden başlaması, yerel ekonomi üzerinde, özellikle daha geniş bir alanda yiyecek ve içecek servisi ve turizm üzerinde çarpan bir etkiye sahip olacaktır. Bu, Vişegrad'a 40 km uzunluğundaki Drina nehrinin kanyonu boyunca uzanan Perućac Gölü'nü içermektedir. Göl gezilebilir ve Tara Milli Parkı ile Sušica avlanma alanına erişim sağlar (Kadušić vb., 2018: 130). Son birkaç yıl, Srebrenitsa belediyesi yılda 50.000'den fazla ziyaretçi tarafından ziyaret edilmiştir. Ziyaretler çoğunlukla bir günlük niteliktedir. Aynı dönemde ortalama 2.000 gece konaklama gerçekleştirilmiştir, ancak bu veriler bir rezerv ile alınabildiği için, ek bir gecelik konaklamaların bir kısmı kayıtsız tesislerde gerçekleştirilmektedir (Rondić, 2015: 122). Bu sayı, savaştan önceki döneme göre kat kat daha küçük, ancak bu bölgenin sahip olduğu potansiyel sayesinde, Srebrenitsa'daki turizmin gelişmesi için iyi fırsatlar sunmaktadır (Ćatović, 2011).

"Dark turizm" turu kapsamında insanların çoğu Srebrenitsa Soykırım Anıtını ziyaret etmektedirler. Bu sayı, Srebrenitsa'ya yapılan ziyaretlerin resmi kayıtlarına dahil edilmemiştir (Turner, 2018). Ancak turizm seyahat ve tüketime dayandığından bu ziyaretler dünyanın her yerinde olduğu gibi turistik olarak değerlendirilebilir.

Şekil 4. Potočari Anıt Mezarlığı

Halilović, Bekir vb (2018), Ug Adopt Srebrenitsa, Srebrenitsa

Ayrıca, Drina nehri ve Perućac Gölü'nde veya Drina nehrinin kanyonunda rafting yapan birçok turisti cezbetmektedir. Oštrika ve Klotjevac'tan göl kenarında Višegrad Köprüsü'ne tekneyle yelken açabilirsiniz. Srebrenitsa'da av turizmi ve balıkçılık için de iyi bir altyapıya sahiptir (Nezirović, 2007: 120). Srebrenitsa ili hala yeterli bir turizm geliştirme stratejisine sahip olmadığı görülmektedir, ancak bu sektöre özel bir önem verilmektedir. Guber Spa'nın yeniden başlatılan inşası ile bazı sorunlarla karşılaşmış, bu nedenle bu tesislerin ne zaman kullanılabilir olacağı belirsizliğini korumaktadır (Taljić, 2002). Şehirde Motel "Alić" inşa edilmiş, ancak genel izlenim, turistleri buraya çekmek için pek bir şey yapılmadığı yönündedir. Son zamanlarda turistler özellikle Vatan Müzesi, Kalıcı arkeolojik sergi ve Skelani'deki Municipium Malverziatium Roma kentinde yapılan kazıların sonuçlarına ilgi göstermektedir. Ancak, Akümülatör fabrikasındaki Soykırım Müzesi daha çok ziyaret edilmektedir.

Tüm bu bilgileri hesaba kattığımızda, Srebrenitsa'nın turizmin gelişmesi için iyi potansiyele sahip olduğu, ancak ekonominin bu koluna stratejik ve sistematik olarak yaklaşılması ve bölgesel bazda bir turist teklifi oluşturulması gerektiği açıktır (Rondić, 2015: 72).

Turizm alanında, Srebrenitsa Turist Örgütü Srebrenitsa belediyesinde faaliyet göstermektedir. Çalışan sayısı (üç) ve Srebrenitsa belediyesi bütçesinden fonların tahsisi

(2021 yıl belediye bütçesi 80.000 KM'dir) göz önüne alındığında bu organizasyonun kapasitesi oldukça mütevazidir (<https://www.Srebrenitsa.gov.ba/>).

2.4.2. Srebrenitsa'nın Tarihi Gelişimi

Bugünün Srebrenitsa alanı bölgede bulunan çok sayıdaki kanıtlara göre tarih öncesi çağlarda iskan edilmiştir. İliiryalı kabilesi olan Dinakidleri tarih öncesi çağlarda Podrinje'nin yakınlarında yerleşip yaşamışlardır. Akreolojik buluntular Katlerin MÖ 4. yüzyılda Bosna'ya gelişimi doğrular (Mašić, 1999: 32).

Geç Demir Çağına ait tanınmış kelt takıları Srebrenitsa bölgesinde bulunmuştur (Ibišević, 1999). Şehrin bugünkü adı kurşun, çinko, gümüş ve altın yakıtları üzerinde kurulduğu Roma İmparatorluğu zamanından gelmektedir. Daha geniş alana "Argentaria-Srebrenitsa" adı verilmiştir. Dar kentsel yerleşim ve merkez yeri ise Domavia ve Domavia zamanında Dalmçya ve Pannonia için medden idaresinin merkezi olduğu bilinmektedir (Šabić, 2008: 8). 4. ve 5. yüzyıllarda Cermen Gotlardan, Türk Avara kadar çeşitli boy ve topluluklar bölgede yaşamışlardır. 6. yy sonu ve 7.yy'ın başında Slavların gelişi ile birlikte nüfusun etnik kesiminde değişiklik olmuştur (Halilović vb., 2018: 31).

Güney Slavların 7. ve 8. yy 'da yerleşmesiyle otokton İlirya nüfusunun zülüm etmesine, öldürmesine ve asimilasyona yol açmıştır (Taljić, 2002: 17). Yazılı tarihi kaynaklarda ilk olarak 1352 yılında Srebrenitsa'dan bir medden yerleşimi ve darphaneden bahsedilmiştir (Bojić, 2000: 48). Srebrenitsa gümrükleri ve gümüş madenlerinin gelir getirici etkisi, Sırp'ların bölgeyi cazip bulmaları ve fethetme isteklerinin nana nedenlerinden biridir (Begić 1997: 27). Kral I. Tvrtko'nun hükümdarlığı sırasında, Batı Sırbistan ve Doğu Bosna-Hersek'te, Drina Nehri boyunca uzanan Srebrenitsa 14. yüzyılın sonunda başkent olmuştur. Şehir ilk kez 1411'de Sırp'lar tarafından ele geçirilip yakılmıştı ve 1426'dan Osmanlıların son fethine kadar geçen sürede Srebrenitsa bir kez Macar'ın, beş kez Sırp'ların, dört kez Boşnakların ve üç kez Türklerin hakimiyetinde kalmıştır (Gelo, 1995). 1463'te Osmanlılar, Srebrenitsa'yı ve tüm Usora'yı fethetmesinden sonra demografik yapıda oldukça büyük değişimler oluşmuş ve Srebrenitsa bölgesinden göçler baş göstermiştir (Kudumović Dostović, 2017).

Bosna devletinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduktan sonra idari-askeri yönetim sırasında (1463-1878), Srebrenitsa madencilik düşüşü başlamış ve yavaş yavaş yok olmuştur. 1960'larda Müslümanların Srebrenitsa çevresindeki bölgeye yerleşimi artış göstermişti (Suljić, 2011: 58). 1875 ile 1878 yılların arasında, Bosna-Hersekli Hırvatlar

ayaklanma düzenlemişler ve Bosna-Hersekli Sırlar, Bosna ve Hersek'i Sırbistan'a ilhak etmek için girişimde bulunmuşlardır (Taljić, 2002: 82). Bu ayaklanmadan sonra, 1878'de Berlin Avrupa Güçleri Kongresi'nde Bosna ve Hersek'i Avusturya-Macaristan Monarşisine ilhak etmesine karar verilmiştir (Bojić, 2000: 117). 1878 yılında Berlin Kongresinde, Avrupalı güçler tarafından Avusturya-Macaristan Monarşisine Bosna ve Hersek'in dahil edilmesi, sivil düzenin getirilmesi ve tarım reformunun uygulanması için yetki vermiştir.

Avusturya-Macaristan döneminde, Srebrenitsa bir ticaret karakolu ve aynı zamanda bir idari merkez statüsüne sahip olmuştur. Kırk yıllık Avusturya-Macaristan yönetimi boyunca, ülkenin sanayileşmesi, demiryolları, yollar, kültür, kamu ve diğer tesislerin inşası ile bir sürü tanınabilir iz bırakmış (Suljić 2011: 72). Sırlar, Hırvatlar ve Sloven Krallığı'nın kurulmasıyla birlikte, Sırbistan ve Karadağ'dan Srebrenitsa 'ya yetkililer gelerek ekonomi, sağlık ve belediye yetkililerindeki tüm önemli pozisyonları devralmıştır (Malcom, 2011). Bu yeni devlet oluşumunda, Müslümanlara özel bir milli kimlikle tanınmamış ve Boşnak dillerine Sırpça-Hırvatça dili adı vermişlerdir (Lučić, 2005: 17). Müslümanlara sadece din özgürlüğü hakkı tanınmıştır. Sırp milliyetçilerinin bölgeye gelişleriyle, Srebrenitsa yerlilerinin sayısı 1929'da sadece 1.242 kişiye gerilemiştir (Lapneda, 2008: 65). İkinci Dünya Savaşı sırasında, Srebrenitsa, büyük Vrbosna elyeti içinde Hırvatistan Bağımsız Devletinin bir parçası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Srebrenitsa belediyesinde hem cinsiyet hem de yaş açısından değişiklik olmadan 1.500 Müslüman Sırlar tarafından öldürülmüştür (Grbin ve Hodge, 2000: 91).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Bosna Hersekli Müslümanlar, ulusal kurtuluş hareketinin anti-faşist birimlerine toplu halde katılmışlar ve mücadeleleri sonucunda, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında kendilerini Boşnaklar yerine Müslümanlar adlandırır hale gelmişlerdir (Kasim, 1997: 96).

2.4.3. Srebrenitsa'nın 1879-2013 Yıllar Arasında Demografik Durumu

Srebrenitsa'nın demografik yapısı 1879'dan ve ilk nüfus sayımının yapıldığı 1991 yılına kadar olan dönemde nüfusun yapısı, tarihi, siyasi, sosyo-ekonomik, idari ve diğer nedenlerle hareketli ve karmaşık olmuştur (Mašić, 1999: 37). Bu dönemde bölgede, Avusturya-Macaristan mevzuatına göre dört tane (1879, 1885, 1895 ve 1910), Yugoslavya Krallığı mevzuatına göre iki tane (1921 ve 1931) ve sosyalist Yugoslavya mevzuatına göre altı tane (1948, 1953, 1961, 1971, 1981 ve 1991) nüfus sayımı yapılmıştır (Suljić, 2011: 72). 1931 yılındaki nüfus sayımının sonuçlarda mevcut olan nüfusu göstermiş, bu sayım

gerçekleştiği kritik anda kendilerini nüfus sayım alanında bulan tüm sakinlerin yanı sıra o yerin daimi sakinleri olup olmadıklarına veya herhangi bir nedenle orada olup olmadıklarına bakılmaksızın gösterildiği anlamına gelmektedir (Gelo, 1995: 28). İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen bütün altı sayımın verileri yasal nüfusun “kalıcı” veya yerleşik nüfus terimine uygun şekilde düzenlenip göstermektedir (Rondić, 2015: 75).

Söz konusu sayımın İkinci Dünya Savaşı öncesi nüfus sayımlardan farklı bir özelliği de doğrudan bir etnik köken sorununun olmasıdır. Avusturya-Macaristan Monarşisine eklenmesini takiben bir yıldan kısa bir süre sonra Bosna-Hersek'in tüm nüfusunun ilk sayımı gerçekleşmiştir. 1879 yılındaki nüfus sayımının ana amacı, Bosna Hersek topraklarının demografik ve ekonomik, kültürel-tarihsel, siyasi ve diğer özellikleri hakkında bilgiler toplamaktır. Bu nüfus sayımına göre, Bosna Hersek'te toplam nüfusu 1.158.164 olup bugünkü Srebrenitsa bölgesinde yaklaşık 13.447 kişi yaşamıştır (Suljić, 2011). 1879 yılının nüfus sayımına göre, Srebrenitsa bölgesi, bugünkü Bratunac ve Srebrenitsa illerinin topraklarını ve Vlasenica belediyesinin bazı kısımlarını, şimdiki Milići ve Zvornik vilayetlerini kapsamıştır.

Kotor Srebrenitsa, 11 kırsal ve bir ticari belediyeye dağılmış, bugünkü Srebrenitsa kent yerleşimi olan ticari kasabası statüsünde toplam 150 kırsal ve bir merkez yerleşimine sahiptir (Drešković ve Mirić, 2017: 72). 1910 ve 1921 yılların arasında bugünün Srebrenitsa belediyesi bölgesinde negatif bir nüfus artışı kaydedilmiştir (Ibišević, 1999: 34). 1921 yılındaki nüfus sayımına göre, bölgede 15.141 kişi yaşamış ve 1910 yılına göre % 14.6 azalış kaydedilmiştir. Nüfusun demografik tablosu üzerindeki olumsuz etkisi, kuşkusuz, Avusturya-Macaristan monarşisinin bir parçası olarak Bosna ve Hersek nüfusunun Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf güçlerine karşı savaş kayıpları ve Sırp ordusunun işgali nedeniyle Bosna Hersek'in başta Müslümanlar olmak üzere nüfusun göç etmesidir (Kudumović Dostović, 2017: 28).

Yugoslavya Krallığı'nda, 1921 ve 1931'de, Avusturya-Macaristan işgali zamanından dayanan BH'nin siyasi-bölgesel örgütlenmesine dayanan sayımlar yapılmıştır. Yugoslavya Krallığı'nın 1931 nüfus sayımının sonuçları yeni idari-politik bölüme göre yayınlanmış, bu nedenle diğer nüfus sayımlarına farklı olarak yerleşim yerlerine göre sayısını güvenilir bir şekilde belirlemek mümkün değil (Suljić, 2011: 17).

Sunulan tablo, Bosna Hersek topraklarında ve Srebrenitsa belediyesinde nüfusun dağılımını göstermektedir. Genel olarak, demografik veriler incelendiğinde, Srebrenitsa belediyesinde nüfus artışı beklenebilir, ancak verilerde dalgalanma gözlemlenmektedir.

Dalgalanma veya demografik düşüş, 1910 ve 1921 yılların arasında Birinci Dünya Savaşından dolayı görülmektedir (Suljić, 2011: 29).

Tablo 3. 1879'dan 1991'e kadar Bosna Hersek ve Srebrenitsa Belediyesi Nüfusunun Dağılımı

Yılı	Bosna Hersek	Srebrenitsa
1879.	1.158.164	13.447
1885.	1.336.091	15.150
1895.	1.568.092	15.775
1910.	1.898.044	17.722
1921.	1.890.440	15.141
1931.	2.323.555	18.399
1948.	2.564.308	23.023
1953.	2.847.459	25.650
1961.	3.277.948	29.283
1971.	3.746.111	33.357
1981.	4.124.256	36.292
1991.	4.377.033	36.666

Suljić, Srebrenitsadaki insanlar ve nüfus, antropocoğrafik monografi, Tuzla, 2011

1931 ve 1948 nüfus sayımları arasında önemli bir nüfus artışı kaydedilmiş ve nüfus sayımı arasında 15 yıl geçmesine rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu olaylara nüfus göçü ile sonuçlanmıştır. 1961'den 1991'e kadar olan dönemde, Srebrenitsa'da nüfus sürekli büyüme eğiliminde olmuştur. Söz konusu dönemde Srebrenitsa'nın doğal artışı 21.348

kişi olmuştur. Göç nedeniyle 1961'den 1991'e kadar olan dönemde toplam ve doğal nüfus artış arasındaki fark 13.965 kişi olmuştur (Suljić, 2011).

Srebrenitsa belediyesi Bosna Hersek'teki en az gelişmiş belediyeler arasındadır, bu nedenle Müslüman nüfusu komşu olan Bratunac ve Bijeljina belediyelerine, Sırp nüfusu ise en çok Sırbistan'a veya Sırp Podrinje belediyelerine göç etmişlerdir (Orić, 1995). Bosna Hersek'teki 2013 nüfus, hane ve mesken sayımına göre, Srebrenitsa belediyesinde toplam 13.409 kişi bulunmaktadır; Boşnaklar 7.248, Sırp 6.028, 16 Hırvatlar ve 117 kişinin farklı uyruklara sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır (Taljić, 2002: 45). Bu son nüfus sayımı ve 1991 yılında Bosna-Hersek'te yapılan sayımından bu yana, Srebrenitsa belediyesinde yaklaşık 23.000 daha az nüfus bulunduğunu göstermektedir. Böylesine bir demografik düşüş nedeni ise Sırbistan'ın Bosna Hersek'e yönelik saldırıları ayrıca 1992-1995 döneminde Srebrenitsa ve çevresinde yaşanan olaylar sonucunda bölge ekonomisine zarar verildiği görülmektedir (Rondić, 2015: 71). Nüfusun Srebrenitsa'dan göç etmesinin nedenlerinden biri de; savaş sırasında yaşanan olayların sonrasında farklı etnik grupların bir arada olmasının imkansızlığıdır ve bu bilgiyi çok sık çıkan yerel çatışmalar doğrulanmaktadır (Mašić, 1999).

2.4.4. Srebrenitsa “Korumalı Bölge” Adı Altında: Birleşmiş Milletlerin Soykırımı Önlemesi Konusunda Sorumluluğu ve Başarısızlığı

“Dünya kötülük yapanlar yüzünden değil, seyirci kalıp hiçbir şey yapmayanlar yüzünden tehlikeli bir yerdir” - Albert Einstein

Yirminci yüzyıl (2000) Boyla göre ‘soykırım yüzyılı’ adı verilmektedir. Bilimsel, sosyal ve kültürel konusunda en hızlı ve en büyük gelişimi gösteren bu yüzyılda aynı zamanda dünya çapında en kanlı çatışmalar yaşanmıştır (Degan: 2008: 77). İki Dünya savaşını yaşadığı bu yüzyılın ve bunun sonucunda en korkunç suçları tanımlamak üzere Uluslararası Adalet Divanda dönüm noktası yaşanmıştır.

Suçlar yasal olarak nitelendirildiği halde aynı suçların tekrarlanmasını durduramamıştır (Begić, 200: 34). Eski Yugoslavya Devleti'nin topraklarında yaşanan olaylar yasal olarak Adalet Divanı tarafından soykırım olarak nitelendirilmiştir (Cigar: 1998: 27). Selimović'in vurguladığı gibi: ‘Srebrenitsa soykırımının polemigi hala devam etmektedir, çünkü soykırımdan sorumlu olan kişilerin davaları sürmektedir.

Srebrenitsa soykırımı, modern tarihin olayıdır. Soykırımın tarihi tespit edilen her yeni toplu mezar ve soykırımı ait her yeni bulguda yeniden şekillenmektedir ve bunun uzun süreler alacağı bilinmektedir (Selimović, 2017: 50). Srebrenitsa şehri Srebrenitsa Belediyesi

ile aynı ismi taşımakta olup Bosna Hersek'in doğusunda, Sırp Cumhuriyet Entitetin içinde yer almaktadır. Srebrenitsa'daki soykırım hakkında yazmak, sadece şehrin topraklarını değil, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın en kötü suçunun kurbanlarının infazına sahne olan tüm belediye hakkında yazmak demektir (Suljagić, 2005). Srebrenitsa Sırp Güç Birliklerinden kaçan Müslüman mülteciler için "güvenli bölge" idi. Tarih geçmişi tarih öncesine kadar uzanan bu şehrin ve belediyenin topraklarında tarih boyunca farklı milletler yaşamıştır, en uzun süre 4 yy yaşayan Osmanlı Devleti ise Srebrenitsa'nın etnik imajında en büyük etken olmuştur (Orić, 1995: 48). Srebrenitsa'nın savaş döneminde nüfusunun çoğu Müslümanlardan oluşmakta bunların içinde Boşnaklar da bulunmaktaydı. Günümüzde şehrin demografisinde Müslümanların varlığı aynı şekilde var olmaya devam etmektedir. Avrupa'da 20.yy sonlarında oluşan demokratik farklılaşma ve komünist ülkelerin yıkılması ile eski Yugoslavya'da değişimler yaratmaktadır. (Suljić, 2011). Bugünkü Bosna Hersek Cumhuriyet'i konfederasyon elementler ile federal bir ülkedir, Bosna Hersek Federasyon ve Sırp Cumhuriyet'i olmak üzere iki entiteden oluşan ve üç farklı milletleri içinde Boşnaklar, Hırvatlar, Sırlar oluşturmaktadır (Lucić, 2005: 76).

Bosna Hersek Cumhuriyeti'ne karşı, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'e yönelik saldırganlığın başlangıcından bu yana ulusal kompozisyonundan, dini, kültürel veya siyasi çelişkiler, tarih vs. Bosna Hersek'deki (BH) krizin, derin uygarlık kalıpları nedeniyle günümüz dünyasındaki en karmaşık krizlerden biri olduğu açıktır (Ibišević, 1999: 52). Bosna Hersek'i, Yugoslavya'dan sonra Sırbistan tarafından saldırılması nedeni ise sadece Sırların yaşayabileceği "Büyük Sırbistan" devleti kurmak istemelerindedir (Lapenda, 2008).

Bosna Hersek bağımsızlığı ilan edilmesiyle Yugoslavya tarafından stratejik olarak "Büyük Sırbistan" hedefine ulaşabilmesi amacıyla önemli yerlerin açık kuşatması başlamıştır. Önemli stratejik hedeflerden biri de BH ve Sırların arasında uluslararası sınırı oluşan Drina nehrinin eliminasyon yapmak ve o bölgedeki ikamet eden nüfusu kovmaktır (Honig ve Both, 1997: 87).

Stratejik olarak önemli hedefler arasında alarmlardan biri de Srebrenitsa belediyesini kapsamaktadır. İkinci 4 numaralı olan belgede operasyon ilanı ve Drina nehrinin sınırı eliminasyon planı içermektedir ve Ratko Mladić tarafından imzalatılmıştır (Selimović, 2017: 14). BH bağımsızlığı ilan edilmesiyle beraber Bosna'nın doğusunda önemli şehirlerin Srebrenitsa dahil olmak üzere Sıro ve Yugoslav birliği tarafından açık kuşatılması başlatılmıştır. Podrinje şehirdeki Müslüman nüfusu buna Srebrenitsa dahil olmak üzere açık

çatışmalar nedeniyle can güvenliğini BM Güvenlik Konsey tarafından ilan edilen “güvenli bölge”de aramak zorunda kaldılar (Malcom 2011: 28).

Srebrenitsa'nın bir bölümünün güvenli bölge ilan edilmesiyle 2 yıllık çok nadir askeri müdahalelerle ateşkes yaşanmasına karşın Sırp ordunun tarafından Birleşmiş Milletler'den gelen yardımının geçmesini engellemiş ve bunun sonucunda Srebrenitsadaki mülteciler yardım krizi yaşamışlardır (Nuhanović, 2005: 28). 1995 yılı başlangıcında Bosna içinde Sırp ordunun topraklarını kaybetmesiyle tekrar stratejik olarak önemli yerlerin zaptedilmesine yönelik planının hayata geçirilmesini planlamışlardır (Bećirević, 2009). Buna zemin hazırlayacak gerginliklerin yaratıldığı bölgede, Ratko Mladić ve Radovan Karadžić girişimleriyle mart ayında Temmuz 1995'te gerginliğin doruk noktasına ulaştığı Srebrenitsa'da soykırımı hazırlığı başlatılmıştır (Čekić, Kreso ve Maci, 2000: 128). Kriva'ya 1995 operasyonu ile Srebrenitsa'nın ele geçirmek istemesiyle ilk ateş yakılmıştır. 11 Temmuz 1995 tarihinde Sırp Cumhuriyet ordusunun Srebrenitsa'ya girmeyi başarır ve şejri kontrolü altına almıştır (Cigar, 1998: 165). Srebrenitsa'da bulunan Boşnak mülteciler birkaç kilometre yakında Potočari'de bulunan BM toplama kampına sığınmışlardır. Srebrenitsa'nın düşmesiyle Potočari karargâhında ve yakınlarında bulunan kadın, çocuk ve yaşlıların tahliyeleriyle hareket başlamıştır. (Bedžet, 2004). Tahliye sırasında, Sırp Güçlerin savaş suçlarında sorumlu olanları sorgulaması bahanesiyle askeri kabiliyeti, olup olamamasına bakılmaksızın neredeyse tüm Boşnak erkekleri ayrılmıştır.

Ayrılan Boşnaklar Sırp Güçleri tarafından farklı lokasyonlara götürülmüş ve ilerdeki günlerde toplu infazlar gerçekleşmiştir (Bruneteau, 2005: 87). Uluslararası toplum Temmuz 1995' te Srebrenitsa'da yaşananları öğrendiğinde Srebrenitsa için artık çok geç olması soykırımı önleme imkanı kalmayan olaylarda yapılabilecek tek şey, bu suçlardan sorumlu olanları bulup mahkum etmektir. Srebrenitsa BM 90'lı yıllarındaki barış sağlama misyonlarını başarısızlığı olarak kabul edilir (Čekić, 2018: 23).

Dutch-Bat olarak bilenen Hollanda kuvvetleri 1995'nin başlarında savaşın ilk yıllarında bu görevi yapan Kanada Kuvvetlerin yerini almışlar. Mavi miğferli hafif silahlı askerler oldukça ilgisiz görünüyorlardı ki Mladić bunu fark edip sonradan açık bir şekilde eylemsiz duran Birleşmiş Milletlere meydan okumuş ve Hollanda askerleri koruma yerleri almaya başlamışlardır.

Savaşın sona ermesini takiben Dayton anlaşmasını imzalamasıyla Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Srebrenitsadaki Boşnakların öldürmesi ve diğer savaş

suçlarından çok sayıda sorumlu olanlara karşı dava açmıştır (Nettelfield ve Wagner, 2015: 82). Srebrenitsa davasında EYUCM'nın en önemli davalardan biride kesinlikle Temmuz 1995'te Srebrenitsa soykırım olarak nitelendiren suçtan sorumlu tutan Drina kolordusu Genel Kurmay Başkanı Radislav Krstić'e karşı olandır (Mašić, 2001). Uluslararası bir belge yasak ettiği için değil soykırım kendi başına bir suçtur. Çoğul modern soykırımında, kurbanların ve katillerin temel sebebinde yatan neden dini farklılıklardır ve bu bize yıkıcı çatışmaların dini ögeye yapılan vurgunun değişmediğini konusunda uyarılmaktadır (Bećirović, 2009: 162).

Srebrenitsa soykırımının, Sırp menfaatleri için stratejik önemi taşıyan bir bölgede bir dini topluluk ile etnik kimliği tamamen silmek amacıyla işlendiği açıktır. Soykırım çatışmayı yanı dürüst olmayan siyaseti sona erdirmesi için ve bir toplumun tek bir ideal etrafından yanı 'büyük Sırbistan' birleştirmesi için radikal bir yol tasarlanmıştır (Lambrichs, 2009: 17). EYUC Mahkemesi Duruşma Odası soykırımın varlığının doğrulayan sonuçların üç unsuru doğrulamıştır (Mašić, 2001: 18):

- 1) Öldürmenin orantısızlığı
- 2) Sırp Cumhuriyet ordusu gerçekleştirdikleri eylemin ağırlığının farkında olmaları
- 3) Suçların fiziksel olarak ortadan kalkması ve gizlenmesini sağlamak için yapılan diğer faaliyetler.

Lahey'deki Uluslararası adalet divanı böylece 26 Şubat 2007'de Bosna-Hersek'e karşı Sırbistan ve Karadağ arasındaki anlaşmazlık için de Soykırım Suçunu Önlemesi için ve Cezalanmasına ilişkin Sözleşmeyi ihlal ettiği gerekçesiyle soykırım kararı vermiştir. Soykırımı önlemekte ve failleri cezalandırmamaktan Sırbistan Cumhuriyeti sorumlu ilan edilmiştir. Temmuz 1995'te Srebrenitsa'da ve çevresinde Boşnaklara karşı işlenen suç, son altmış yılda mahkeme kararıyla soykırım ilan edilen Avrupadaki tek suç olarak bilinmektedir (Nuhanović, 2005: 115).

2.4.5. Srebrenitsa Koruma Bölgesinin Düşmesinden Sonraki Soykırım

Srebrenitsa koruma bölgesinin yıkılmasının ardından soykırım akşamı 11 Temmuz 1995' de Potočari'deki durum giderek daha kritik hale gelmiştir.. Bosna Hersek Ordusu'nun 28. Tümeni üyeleriyle birlikte, Boşnakların kontrolü altındaki kuzey topraklarına girmeye çalışan bir sütun düzenlemişlerdir (Gutman, 1994: 61). Sütun, Jaglić ve Šušnjara köylerinin yakınında toplandığı ve kuzeye doğru hareket etmeye başladığı bilgilerine ulaşılmıştır.

Tanıklar, geri çekilme sütununda yaklaşık 15.000 kişi katıldığını tahmin edilmektedir (Halilović, 2018).

Sütundaki adamların üçte biri 28. Tümen'den Boşnak askerlerdi, onlara karışık siviller katılmışlar ve sütunun arkasında 28. Tümenin Bağımsız Birimi' ninde var olduğu bilgilerine ulaşılmaktadır. Sütuna az sayıda kadın, yaşlı ve çocuklar katılmıştır (Čekić, 2012: 89). 11 Temmuz 1995'te gece yarısı civarında, sütun Konjević tarlası boyunca Bratunac'a doğru hareket etmeye başlamış ve 11 Temmuz 1995'te General Ratko Mladić ve Albay Karremans, Bratunac'taki Fontana Otel'de iki toplantı yapmışlardır (Čekić, 1997: 54). Mladić ve Karrems ile o gün akşamki toplantıya Boşnak sivillerin temsilcisi Nesiba Mandžić de katılmıştır. Görüşmede Potočari'deki mülteciler ve büyük bir insani kriz çıkma olasılığı tartışılıp görüşmede Ratko Mladić, Boşnaklara kalmak veya ayrılmak konusunda kendileri karar vermelerini söylemişti (Bećirević, 2009).

Ayrıca Potocari'deki erkekler arasında sağlıklı, güçlü olup olmadıkları ve savaş suçluları olup olmadığını kontrol edeceğini söylemiştir. Bu toplantıda Mladić, BH Ordusu'nun 28. Tümeninin Srebrenitsa koruma altındaki bölgedeki üyelerinin "silahlarını bırakmaları" yönünde açıkça bir talepte bulunmuştur (Bedžet, 2004: 60).

Şekil 5. Srebrenitsadaki İnsanları Son Kurtulabilme Şansı

Halilović, Bekir vb (2018), Ug Adopt Srebrenitsa, Srebrenitsa

12 Temmuz 1995 sabahı erken saatlerde, SC Ordusu ve Sırp MUP'ların özel bir birimi olan Yugoslav Ordusu mensupları, Potočarideki üssünden Boşnakların tahliyesi sırasında düzeni sağlamak ve güçlü, sağlıklı erkekleri ayırmak amacıyla Potočari'ye girmiştir (Boyle, 2000: 37).

Aynı gün Sırp güçleri, BH Ordusu'nun kontrolünde bulunan Tuzla yolunda Konjević Polje ve Nova Kasaba bölgelerinde yoldan geçen bir sütuna topçu saldırıları düzenlemiştir. Erkeklerin yaklaşık üçte biri yolu başarıyla geçmişti ve sütun iki parçaya bölünmüştü (Degan, 2008). Sütunun geri kalanı bütün gün ve gece ağır ateşe ve bombardımana maruz kalmıştır. General Mladić Srebrenitsa'da kendisini Potočari'den henüz tahliye edilmemiş çocuklara şeker dağıtırken, çekimi yapan televizyon ekipleriyle birlikte görünmüştür (Faber, 2002: 83).

Kamera önündeki bu hareketin dışında, General Mladić ve adamları, su ve yiyecek şeklinde Potočari ve çevresindeki mülteciler için yaşam koşullarını kolaylaştırmak için hiçbir şey yapmamışlardır. 12 Temmuz 1995 öğleden sonra, Sırp güçleri çok sayıda insanı kolonun arkasından yakalamaya başlamışlardı (Šabić, 2008: 62).

Şekil 6. Ratko Mladić ve Radovan Karadžić liderliğindeki Yugoslav Ordusu ile Sırp Cumhuriyeti Ordusu üyeleri Srebrenitsa'ya girişi

Halilović, Bekir vb (2018), Ug Adopt Srebrenitsa, Srebrenitsa

Tešanović'a (2009) göre yakalama çeşitli şekillerde gerçekleştirilmiştir. Bazı bölgelerde pusular kurulurken, bazılarında da Sırp ormandaki Boşnakları çağırıp onlara Cenevre Sözleşmesine uyacaklarına söz verdirip Boşnakları teslim olmak için ikna etmeye çalışmışlardır.

Bazı pozisyonlardaki Sırp güçleri uçaksavar silahlardan ormana doğru ateş ediyorlar ya da BM kuvvetlerinden çalınan kıyafetlerini giyip Boşnaklara kendilerini BM veya Kızılhaç üyeleri gibi göstermeye çalışıyorlardı (Suljagić, 2005: 34).

Zaman geçtikçe 12 Temmuz 1995 tarihinde halkın paniğini arttıran aktif bir kampanya nedeniyle ağır fiziksel koşullar daha da zorlaştırdı. Kadın, çocuk ve yaşlı olanlar 12 ve 13 Temmuz 1995'te Sırp Cumhuriyeti ordusunun güçlerinin kontrolü altındaki Potočari'den Boşnaklar'ın kontrolü altında olan Kladaň bölgesinin yakınlarına tahliye edildi. İlk otobüs grubu 12 Temmuz 1995 tarihinde öğleden sonra Potočari'ye geldiğinde Srebrenitsa'dan gelen mülteciler Sırp Cumhuriyeti ordusunun kontrolü altındaki bölgelerde kalma tehlikesinden bir an önce kurtulmak istemişlerdi.

Aynı gün Sırp Cumhuriyeti ordusu ve diğer Sırp güçleri, erkekleri Potočari'deki diğer mültecilerden ayırıp başka yerlere götürmüşlerdi (Čekić, 1997). Boşnak mülteciler otobüse binerken, Sırp Cumhuriyeti ordusunun askerleri sistematik olarak kalabalığa binmeye çalışan erkekler arasından genç-yaşlı olarak ayırarak tüm "sağlam erkekler", Potocari'de "Beyaz Saray" olarak bilinen bir binaya götürülmüştür (Cigar, 1998: 54). 12 Temmuz 1995'te, ayrılmış Boşnakların ilk infazları Beyaz Saray yakınlarındaki "Transporta" binasının arkasında ve derenin yakınında başlamıştır. Gün sona erdikçe terör de arttırıyordu (Bećirević, 2009: 71). Gece boyunca çığlıklar, silah sesleri ve diğer korkutucu sesler duyulabiliyordu. 13 Temmuz 1995 sabahı, su arayan bazı mülteciler, yakındaki bir derenin etrafında bir yığın cesetle karşılaşmışlardır. Beyaz Saray'da gözaltına alınan ve öldürülmeyen erkekler, Potočari'deki üstün kadın, çocuk ve yaşlıların bindirildiği otobüslere değil, ayrı otobüslere bindirilmiş ve Bratunac'taki başka bir infaz yerine götürülmüştü (Degan, 2008).

Daha sonra bir sütunda ele geçirilen Boşnaklar Bratunac'a getirilmiş. Boşnaklar, futbol sahası, terk edilmiş depo, eski okul hatta oraya getirildikleri otobüs ve kamyonlar gibi çeşitli yerlerde tutuldu (Gutman, 1994).

Şekil 7. Güçlü Kuvvetli Erkeklerin ve Infazların Ayrılması

Halilović, Bekir vb (2018), Uğ Adopt Srebrenitsa, Srebrenitsa

Bratunac'ta üç güne kadar gözaltında tutulduktan sonra, esirler, kadınları, çocukları ve yaşlıları Potočari'den tahliye etmek için kullanılan otobüsleri hazır hale getirmek için başka infaz yerlerine nakledilmişti. 14 Temmuz 1995 Cuma günü, Bratunac Boşnak erkeklerden temizlendi (Mašić, 1999: 116). Srebrenitsa'nın Sırp güçleri tarafından ele geçirilmesinden sonraki ikinci gün, 13 Temmuz 1995'te, Hollandalı askerler, Sırp güçlerinin otobüsüne binerken dışarıda bırakılan Boşnaklardan bazıılarını öldürdüğünün farkına vardılar (Lapenda, 2008: 78). Hollandalı askerler, Srebrenitsa bölgesinde bir BM askeri gözlemcisi olan Albay Joseph Kingori'ye, yakalanan adamların "beyaz Saray" ın arkasına götürüldüklerini ve geri dönmediklerini duyurduğunda, Albay Kingor neler olduğunu araştırmak için oraya gitmiştir. Olay yerine yaklaşırken silah sesleri duymuş, ancak Sırp infaz yerine yaklaşmasına izin vermemiştir.

Konvoydan en büyük Boşnak grubu 13 Temmuz 1995 tarihinde yakalanmıştı. Binlerce kişi Sandiçi yakınlarındaki çayırdaki ve Nova Kasaba'daki futbol sahasında toplanmıştı. Konvoyun başındaki insanlar, konvoyun geri kalan mahkumlara ne olacağı görmek için bekliyorlardı (Faber, 2000:76). 13 Temmuz 1995'te konvoy Kalesija-Zvornik yoluna devam ederken sürekli pusuya düşürme olayları ve yeni kurbanlar olmaktadır. 15 Temmuz 1995'te Boşnakların elindeki cephe hattına ulaşma yönündeki başarısız girişimin ardından, konvoyun

başındakiler nihayet 16 Temmuz 1995'te BH Ordusu'nun kontrolü altındaki bölgeye girmeyi başardı (Kreso, 2012: 61). Bosna Hersek Ordusu güçleri Tuzla yönünden saldırarak bir buçuk kilometre genişliğinde bir çizgi kırarak yaklaşan sütunun yardımına destek olmuş. Boşnak tutukluların infazının bir başka sahnesi de Sırbistan Cumhuriyeti Ordusu'nun kontrolünde olan Zvornik bölgesindeki Pilica köyü dışında bir kooperatifti (Cigar, 1998: 156). Boşnak halkının Potocari üssünden tahliyesi, 13 Temmuz 1995'te BM birliklerinin 14 Temmuz 1995'te Srebrenitsa'yı ziyaret ederek kasabada hiçbir yaşayan Boşnak kalmadığını açıklayarak tamamlanmıştı (Mulagić, 2014: 104). Srebrenitsa'nın ele geçirilmesinden sonra esaret altında alınan binlerce Boşnak erkek katledilmiştir (Lambrichs, 2009).

Bazıları tek tek öldürülmüş, bazıları küçük gruplar halinde, bazıları ise geçici olarak gözaltına alındıkları yerlerde öldürülmüştür. Çoğu, 13 Temmuz 1995'te Srebrenitsa'nın kuzeyindeki bölgede planlanan toplu infazlarla öldürüldüğü bilinmektedir. O gün öldürülmeyen mahkumlar daha sonra otobüsle Zvornik Tugay bölgesindeki Bratunac'ın kuzeyindeki infaz alanlarına götürülmüştü (Selimović, 2017: 31).

Kuzeydeki büyük ölçekli infazlar 14-17 Temmuz 1995 tarihleri arasında gerçekleşmişti. En az iki erkek grubu 14 Temmuz 1995'te Kravice'deki bir depoya getirilmiş ve burada sıraya dizilip vurulmuştu. Mahkumların bulunduğu otobüsler Bratunac'tan infazların yapıldığı Zvornik'e de gitmiş (Hartman, 2015: 52). İnfaz yerleri Grbavice'deki okul, Petkovci'deki Pilica okulu ve Pilica'daki Kültür Evi idi. Sonraki birkaç gün içinde infazlar aynı anda birden fazla yerde gerçekleşmişti. Tuzaklar, köpek aramaları ve kısa infazlar yolun üstündeki ormanda tek başında geride bırakılan insanlarda 17 ve 18 Temmuz 1995 tarihlerinde gerçekleştirilmişti. İnfazların belirlenen modele göre gerçekleştirildiği bilinmektedir (Boyle, 2000: 81).

Erkekler ilk önce boş okullar veya depolara geçirilip bir süre orada tutulduktan sonra infaz yerine götürüldü. İnfazlar, cinayete tanık kalmasın diye تنها alanlarda gerçekleştirilmişti (Čekić, 1995). İnfazlar sonrasında insanlar idam edildiği yerlere veya yakın bir yere gömülmekteydi (Halilović, 2018: 54).

İstihbarat raporları ve uydu fotoğraflarına dayanarak ABD 13 Temmuz 1995 tarihinde, toplu katliamların varlığına ilişkin ilk kanıtları yayınlayan ülke olmuştur (Del Ponte, 2018: 54). Dışişleri İnsan Hakları Bakanlığı'ndan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı John Shattuck, Temmuz 1995 sonlarında Tuzla'ya vardığında Srebrenitsa ve çevresindeki suçların tam boyutunu ilk öğrenen olmuştur. Daha sonra, 10 Ağustos 1995'te Amerika

Birleşik Devletleri Nova Kasaba'daki toplu mezarın ilk uydu görüntülerini yayınlamıştır (Honig ve Both, 1997: 72). Kayıtlar, Boşnakların cesetlerinin buldozerle ortak toplu mezarlara gömüldüğünü göstermiştir. Mezarlar daha sonra Sırp operatörler tarafından yeniden kazılarak cesetler ıssız bölgelerdeki çeşitli yerlerdeki ikincil mezarlara nakledilmiştir (Nettelfield ve Wagner, 2015: 49).

Birleşmiş Milletler veya uluslararası toplumdan neredeyse hiçbir tepki almadan hayal kırıklığına uğrayan Mazowiecki, Srebrenitsa'daki olayları bildirdikten sonra BM insan hakları raportörlüğünden istifa etmiştir. Temmuz 1995'te Srebrenitsa ile ilgili uluslararası ve diplomatik bir tepkinin olmaması, Avrupa'da 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana en korkunç suça yol açmış olduğu görülmektedir (Holbrooke, 2007: 311). Olay yerinden gelen bilgilere dayanan mütevazı bir diplomatik faaliyet olmasına rağmen, uluslararası diplomatik faaliyette bulunanlar için ana bilgi kaynağı, Srebrenitsa'daki Hollandalı UNPROFOR birimlerinin Karremans komutanıydı (Lambrichs, 2009).

Şekil 8. Srebrenitsa'daki Hollanda UNPROFOR Birimlerinin Komutanı General Karremans
Halilović, Bekir vb (2018), Ug Adopt Srebrenitsa, Srebrenitsa

Sırp Cumhuriyeti Ordusu tarafından Srebrenitsa'nın ele geçirilmesi sırasında iki NATO uçağının uçuşları dışında, suçu önlemek için neredeyse hiçbir şey yapılmamıştı (Gutman, 1994: 178). Srebrenitsa'nın ele geçirilmesi sırasında üstlenilen tek somut diplomatik faaliyet, saldırılarını durdurulmasını ve korunan bölgeden derhal geri çekilmesini isteyen 12 Temmuz 1995 tarihli BM Güvenlik Konseyi Kararı 1004'tür (Degan, 2008: 86). Srebrenitsa'daki soykırım sadece son aşamalarda BH ve Sırbistan'dan Sırpların

saldırancılığının bir sonucu değil, aynı zamanda uluslararası toplumun ve özellikle Birleşmiş Milletler'in etkili bir şekilde müdahale edememesinin bir sonucuydu (Bruneteau, 2005: 149). Ruanda'daki soykırıma ek olarak, Srebrenitsa, uluslararası toplum tarafından görev ihmalinin kısaltması haline gelmiş ve özellikle de 1990 yıllarının Birleşmiş Milletler barışı koruma misyonlarının görevini yerine getiremediği sonucuyla karşı karşıya kalınmıştır (Del Ponte, 2008: 59). Kayıp şahıslar hala aranmaktadır. 10-19 Temmuz 1995 tarihleri arasında öldürülenlerin tam sayısının belirlenmesinde ortaya çıkan sorun, kurbanların mezardan çıkarılmamış ve kayıp olarak listelenmiş olmasıdır.

Tespitteki bir diğer sorun da, suçun izlerini örtmek için diğer toplu mezarlardan kalıntıların aktarıldığı sözde ikincil toplu mezarlardır (Donia, 2016). Çıkarılan 21 mezardan 14'ü birincil mezar, diğer yedi mezar ikincildir. Adli tıp incelemelerine göre, cenazeleri çıkarılan kişilerin çoğunun çatışmada öldürülmediği, ancak toplu infazlar sırasında öldürüldüğü sonucuna varılabilir (Hartmann, 2015: 138).

2.4.6. Srebrenitsa Soykırım Davasındaki Kararlar

Bosna ve Hersek'teki savaş suçları, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da görülen en insanlık dışı eylemlerdir (Bulić, 2011). Kurbanlar hakkındaki gerçek, acı çeken, kayıp, işkence gören, tecavüze uğramış, maddi zararlara uğrayan, bu saldırıların mağdurlarını, bu suçları işleyen herkes için hukuk önünde adalet aramaya teşvik etmiştir (Faber, 2002: 106). Bu, kesinlikle sadece Bosna-Hersek'te değil, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra saldırıdan etkilenen tüm bölgede güveni sağlamak ve demokratik bir toplum inşa etmek için bir teşviktir (Donia, 2012: 168). Geçmişle uğraşmak, istikrarlı gelecek vaat eden bir yaşamın temel koşullarından biridir. En büyük önemin görülebileceği yer mahkemenin, "suçluların suçu" için yasal bir karar vermesiydi (Kreso, 2011).

2001 yılında, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi General Radislav Krstić'i suçunu soykırım olarak nitelendirerek Srebrenitsa'da işlenen suçlardan mahkum etti ve bu karar ikinci derece kararıyla doğrulanmıştı (Bulić, 2011: 45). General Krstić aleyhindeki karar, Bosna-Hersek'in Sırbistan ve Karadağ aleyhine açtığı davasında Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı önündeki yargılama için çok önemliydi çünkü soykırım komisyonunun taçlandırılan delillerinden biriydi (Nuhanović 2005: 167). Lahey Bölge Mahkemesi, Srebrenitsa soykırımının kurbanlarının aileleri tarafından Hollanda devletine ve Srebrenitsa koruma bölgesinin Bosna ve Hersek'teki Birleşmiş Milletler barışı koruma misyonunun bir parçası olarak güvenlik altına alan askeri güçlerine karşı açtığı davayı kısmen

onadı (Sabotić, 2011: 54). Bölge Mahkemesi, Hollanda'yı yalnızca Hollandalı birlik üyeleri tarafından Potočari'deki askeri üssünden 13 Temmuz 1995'te Srebrenitsa'yı işgal eden Sırp güçlerine teslim edilen Srebrenitsa sakinlerini öldürmekten suçlu buldu. Hollanda, Potocari'deki üssün içinde olmayanların çektiği acılardan beraat etmiştir (Donia, 2012: 152).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ARAŞTIRMA YÖNTEM / MATERYAL YÖNTEM

Bu başlık altında araştırma metodolojisi bağlamında, evren, örneklem ile yöneme ilişkin ifadeler ele alınacaktır.

3.1. Araştırma Evreni ve Örneklem

Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsaya bakış açılarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmanın evrenini Srebrenitsa'da içinde ve dışında yaşayan Bosna Hersek vatandaşları oluşturmaktadır. Veri toplamada online yöntem kullanılmıştır. Google Formlar üzerinden oluşturulan online veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Evrenin tümüne ulaşma imkanı olmamasından ötürü, evreni temsil niteliğine sahip bir örneklem belirlenmiştir. Bosna Hersek içinde, Srebrenistasa'da ve Srebrenitsa dışında yaşayan vatandaşlar ile Bosna Hersek dışında yaşayan vatandaşlarından kartopu örneklem yöntemiyle belirlenen örneklem grubu üzerinde uygulama yapılmıştır. Bu kapsamda 15 Ocak 2020 -Nisan 2021 tarihleri arasında Google Formlar üzerinden oluşturulan ve internet aracılığı ile dağıtılan tümü Boşnakça 711 anket formu, anketi yanıtlamaya gönüllü olan katılımcılar tarafından kolaylıkla örneklenmiştir.

3.2. Bilgi Toplama Yöntemi ve Aracı

Bosna Hersek halkının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarını ölçmeye yönelik veriler nicel yöntemlerden biri olan anket tekniği olarak kullanılarak toplanmıştır.

Bu bağlamda, Li-Hui Chang (2017) tarafından Turist Algıları ve Dark Turizmin Etkisi ve Duygusal Deneyimleri ve Jeopolitik Bilgilerine Etkisi başlıklı bir araştırma makalesinde yer alan bir ölçek, Yerel ve Yerel Olmayan Turistlerin Karşılaştırmalı Bir Çalışması: Kinmen Adası Örneği araştırma için kullanılmıştır. Hazırlanan anket Ek 1'de sunulmuştur.

Anket beş bölümden oluşmakta olup, anketin ilk bölümü anketi yanıtlayan katılımcıların demografik verilerini içermektedir. Diğer dört bölüm için ise hüzün (dark) turizme yönelik tutum, Srebrenitsa'daki hüzün (dark) turizmin sosyo-kültürel etkilerinin algılanması, duygusal deneyim, jeopolitik bilgiler için 5 derecelik Likert ölçeği kullanılmıştır.

1-Hiç katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Tamamen katılıyorum olacak şekilde katılımcılardan verilen ifadeleri değerlendirmeleri istenmiştir. İlgili bölümde ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizinin sonuçları “Ölçme araçlarının geçerlik ve güvenilirliği” bölümünde verilmiştir.

711 tane anketten tekrarlayan olduğu tespit edilen kişiler anketten çıkarılmıştır. Anket soruları hazırlanırken, çalışmanın teorik bölümlerinde açıklanan dark turizmi etkileyen faktörler dikkate alınmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında dark turizme yönelik algılar, beş bölümden oluşan bir anket, demografik veriler, hüznün (dark) turizme yönelik tutumlar, Srebrenitsa'daki hüznün (dark) turizmin sosyo-kültürel etkilerine ilişkin algılar, duygusal deneyim ve jeopolitik bilgiler kullanılarak incelenmiştir. Anketin ilk bölümü demografik verilerle ilgili olup ikinci bölümü ise 40 ifade ve dört boyuttan oluşmaktadır.

Hüznün (dark) turizme yönelik tutumların birinci boyutu 6 ifade, Srebrenitsa'daki hüznün (dark) turizmin sosyo-kültürel etkilerine ilişkin algıların ikinci boyutu 13 ifade, duygusal deneyimin üçüncü boyutu 7 ve jeopolitik bilgi dördüncü boyutu 9 ifadeden oluşmaktadır. Verilerin analiz edilebilmesi için anketler önce Excel'e, ardından uygun kodlama ile IBM SPSS 25.0'a aktarılmıştır.

Aşağıdaki istatistiksel yöntemler kullanılmıştır:

- 1) Sonuçların dağılımının normalliğini kontrol etmek için Kolmogorov-Smirnova ve Shapiro-Wilk testi,
- 2) Kullanılan ölçeğin güvenilirliğini kontrol etmek için Alpha Cronhab katsayısı,
- 3) Tanımlayıcı istatistikler (Aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler),
- 4) Bağımsız örneklerin T testi (H1, H2, H3, H4 ve H6 hipotezlerini test edilmektedir),
- 5) Pearson korelasyon katsayısı (H5 Hipotezini test etmekteyiz)
- 6) Anova testi

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

Bosna Hersek vatandaşlarının “dark turizm” bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarının belirlenmesini amaçlayan çalışmada söz konusu amaca ulaşmada ilişkisel bağlamda test edilecek hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

H1: Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa ile ilgili bakış açıları olumludur.

H1.1. Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizmin sosyo-kültürel etkisi bağlamında Srebrenitsaya bakış açıları olumludur.

H1.2. Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizmin duygusal deneyim etkisi bağlamında Srebrenitsaya bakış açıları olumludur.

H1.3. Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizmin duygusal deneyim etkisi bağlamında Srebrenitsaya bakış açıları olumludur.

H2: Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarında Bosna Hersek içinde dışında yaşayanlar arasında anlamlı farklılık vardır

H3: Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarında Srebrenitsa'da yakınlarını kaybedenler ile kaybı olmayanlar arasında anlamlı farklılık vardır

H4: Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarında yaş gruplarına göre anlamlı farklılık vardır.

H5: Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizme yönelik algılarının boyutları arasında ilişki vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara uygulanan anketlerin geri dönüşü neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırma bulguları, araştırmanın amacı çerçevesinde analiz edilerek yorumlanmıştır.

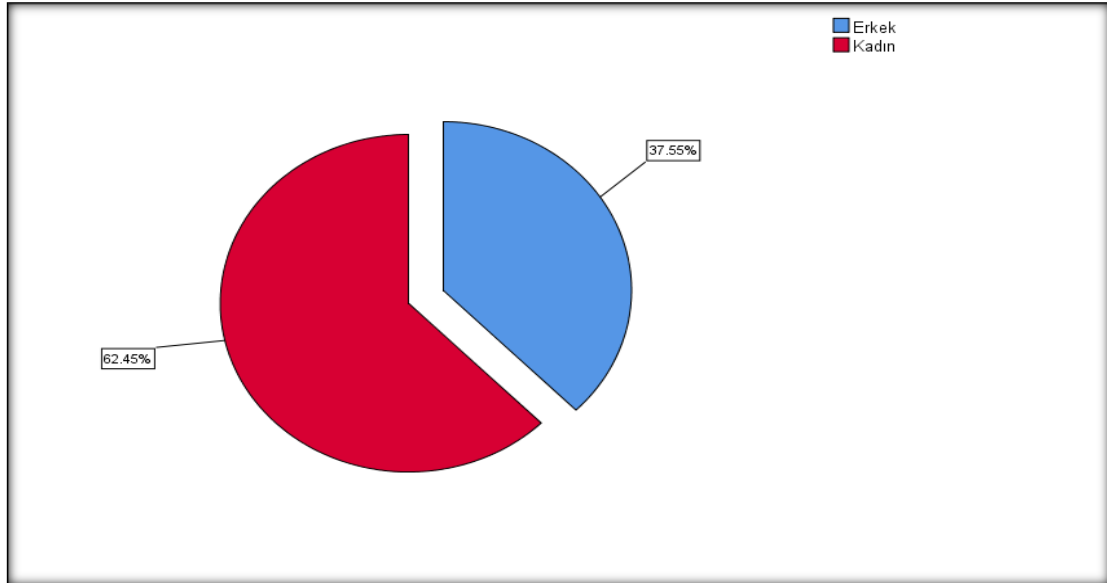
4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmaya katılanların demografik özelliklerine göre tanımlayıcı istatistikleri aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyeti

Katılımcıların cinsiyeti	Mutlak frekanslar	Bağıl frekanslar (%)
erkek	267	37,6
kadın	444	62,4
Toplam	711	100,0

Anketteki ilk soru katılımcıların cinsiyeti ile ilgilidir. Yukarıdaki tabloya göre 267 erkek, 444 kadın katılımcımız olduğunu görebiliriz.

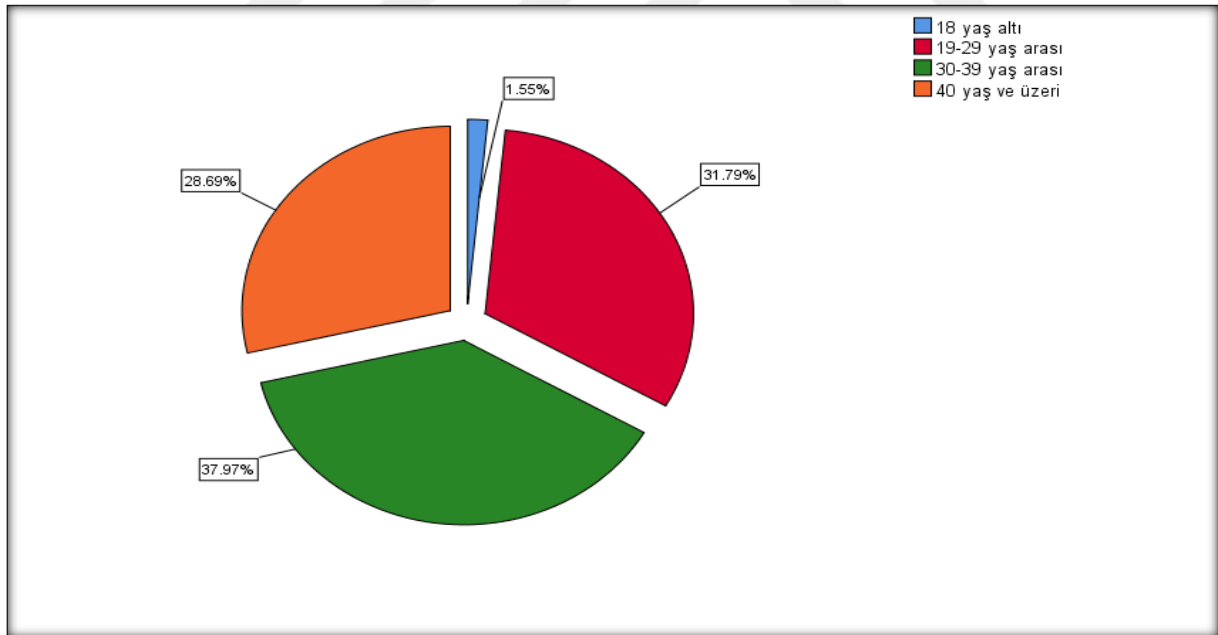
Grafik 1. Katılımcıların Cinsiyeti

Yüzdeye (Grafik 1) bakıldığında, kadın katılımcıların en yüksek temsili toplamda %62.4 iken, erkeklerin %37.6'sı örnekleme temsili edilmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Yaş Yapısı

Katılımcıların yaş yapısı	Mutlak frekanslar	Bağıl frekanslar (%)
18 yaş altı	11	1,5
19 ila 29 yaş arası	226	31,8
30 ila 39 yaş arası	270	38,0
40 yaş üstü	204	28,7
Toplam	711	100,0

Tablo 5 dört aralıkta gruplandırılmış katılımcıların yaş yapısını göstermektedir. Örneklemdaki katılımcıların yaş yapısına bakıldığında, en fazla katılımcının 30 ile 39 yaşları arasında, 270'inin veya %38'inin olduğunu görülmektedir. Bunu görece %31,8, yani mutlak olarak 226 ile 19-29 yaş grubu izlemektedir. Ayrıca, gruba 40 yaş üstü veya %28,7'si dahil 204 katılımcı varken, 11 katılımcı ise 18 yaşından küçüktür.

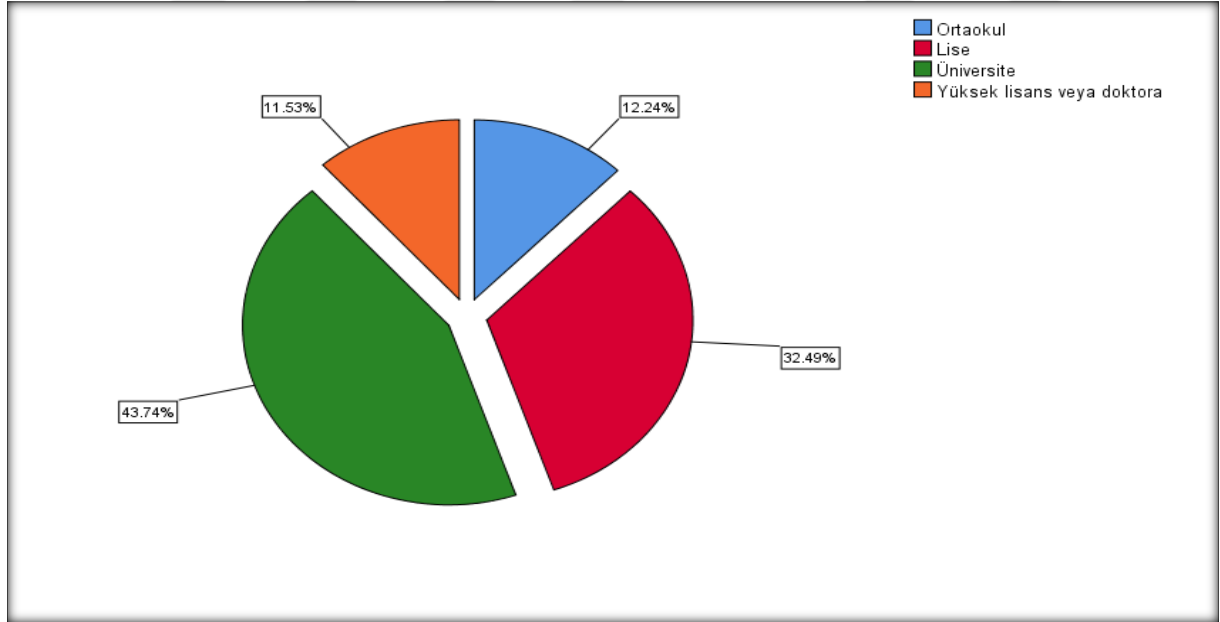
Grafik 2. Katılımcıların Yaş Yapısı

Ankete katılanların yüzde yaş yapısına bakıldığında (Grafik 2), 19 ile başlayan ve 40 yaş üstü ile biten toplam üç yaş grubunun, örneklemin %98,5'ini oluşturduğunu görmek de mümkündür.

Tablo 6. Ankete Katılanların Eğitim Düzeyi

Katılımcıların eğitim düzeyi	Mutlak frekanslar	Bağıl frekanslar (%)
İlkokul	87	12,2
Ortaokul	231	32,5
Kolej	311	43,7
Sulh hakimi / Doktora	82	11,5
Toplam	711	100,0

Tablo 6 katılımcıların eğitim yapısının sonuçlarını sunmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre, ankete katılanların eğitim düzeyleri incelendiğinde lisans eğitimi tamamlamış katılımcıların yoğunlukta olduğu görülmektedir.

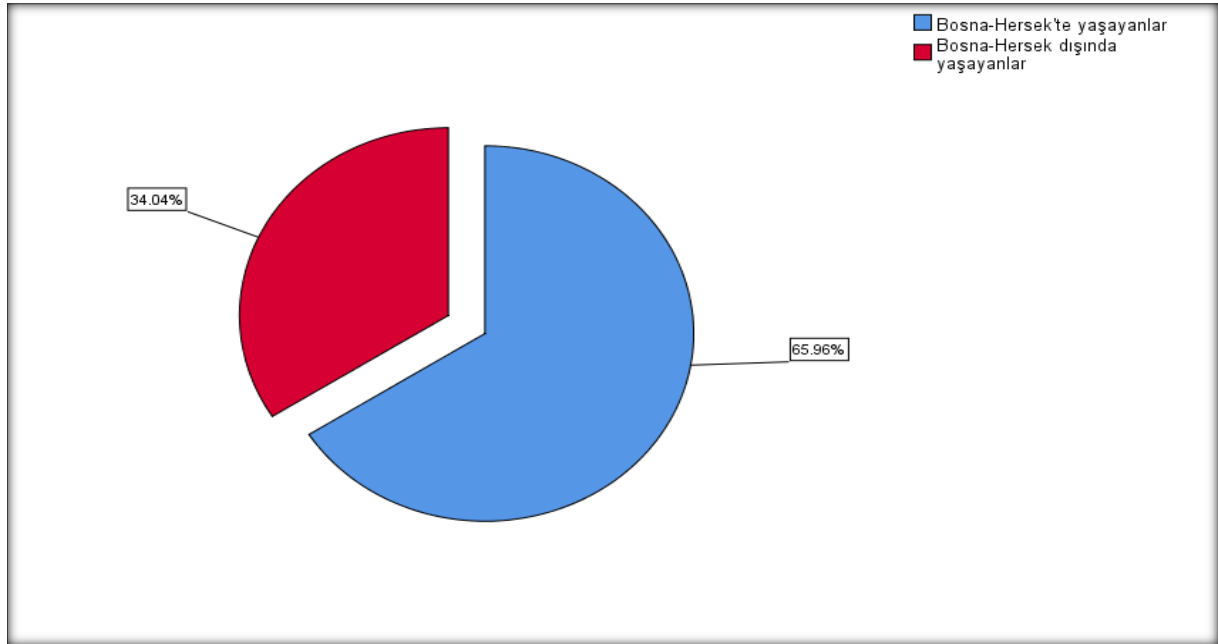

Grafik 3. Ankete Katılanların Eğitim Düzeyi

Tablo 7. Ankete Katılanların İkamet Yeri

Ankete katılanların ikamet yeri	Mutlak frekanslar	Bağıl frekanslar (%)
BH'de yaşayan katılımcılar	469	66,0
BH'de yaşamayan katılımcılar	242	34,0
Toplam	711	100,0

Ankete katılanların ikamet yere bakıldığında, ankete katılanların çoğunun Bosna Hersek'te olduğunu, toplam 469 kişi, 242 kişinin ise Bosna Hersek dışında yaşadığını görülmektedir.

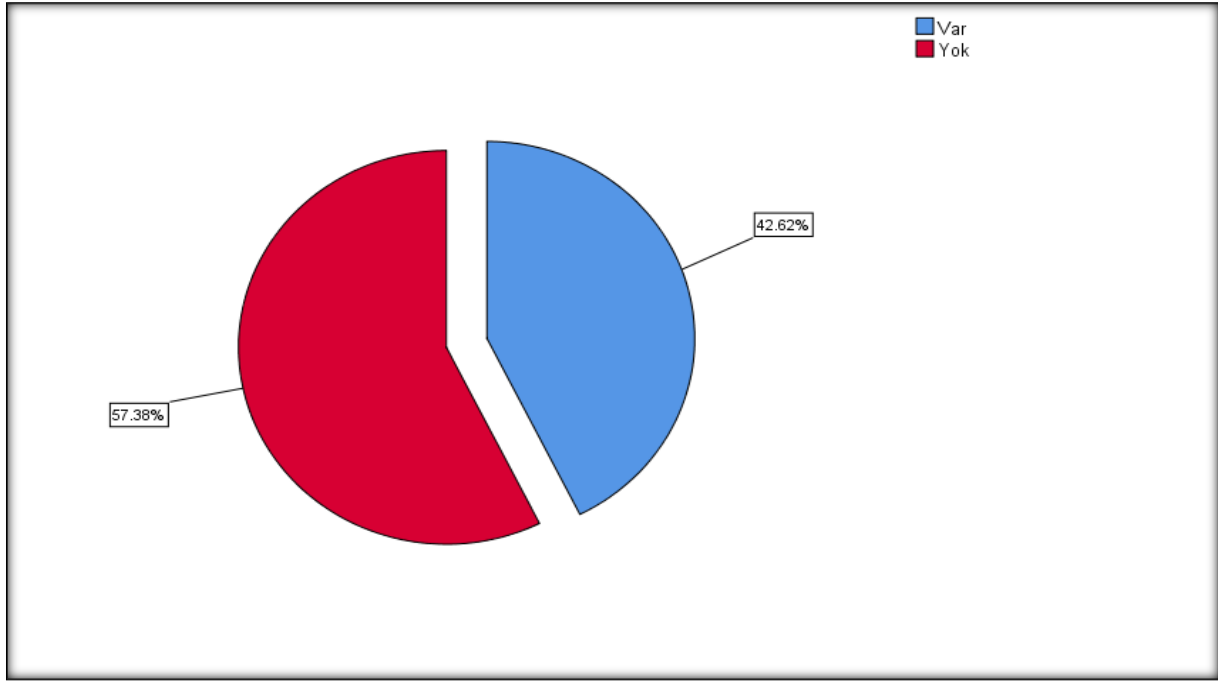
Grafik 4. Ankete Katılanların İkamet Yeri

Göreceli olarak, katılımcıların %66'sının Bosna Hersek'te yaşadığını, %34'ünün Bosna Hersek dışında yaşadığı görülmektedir.

Tablo 8. Srebrenitsa'da Mağdur Yakınları Olan Katılımcılar

Srebrenitsa'da yakın mağdurlar	Mutlak frekanslar	Bağıl frekanslar (%)
Var	303	42,6
Yok	408	57,4
Toplam	711	100,0

Yukarıdaki tabloya dayanarak, ankete katılanların çoğunun savaş mağduru yakınları olmadığı, toplam 408 kişi, 303 kişi ise Srebrenitsa bölgesinde daha yakın mağdurları olduğu ifade edilebilir.

Grafik 5. Srebrenitsa'da Yakın Mağdurlar

Yukarıdaki verileri grafiksel olarak da sunacağız. Yüzdeler paya göre, ankete katılanların %57,4'ü Srebrenitsa bölgesindeki mağdurlara daha yakın değilken, %42,6'sı Srebrenitsa bölgesindeki mağdurlara daha yakındır.

4.2. Normallik Testi

Bir dağılımın normalliğini kontrol etmenin iki ana yolu vardır. Bunlar, grafiksel ve/veya istatistiksel prosedürlerdir. Örneklem boyutu 100 birimden büyükse, dağılımın grafiksel bir tahmini doğrulanır. Bununla birlikte, Gauss eğrisi matematiksel olarak tanımlandığından, normallik hakkında yanlış bir sonuca varmak gibi gizli bir tehlike her zaman vardır. Bu nedenle, belirli bir istatistiksel test yapmak çok daha güvenilirdir. Sosyal bilimlerde dağılımın normalliğini test etmek için en iyi bilinen prosedürlerden biri Kolmogorov-Smirnov testidir. İki örneğin aynı popülasyona ait olup olmadığını yani iki

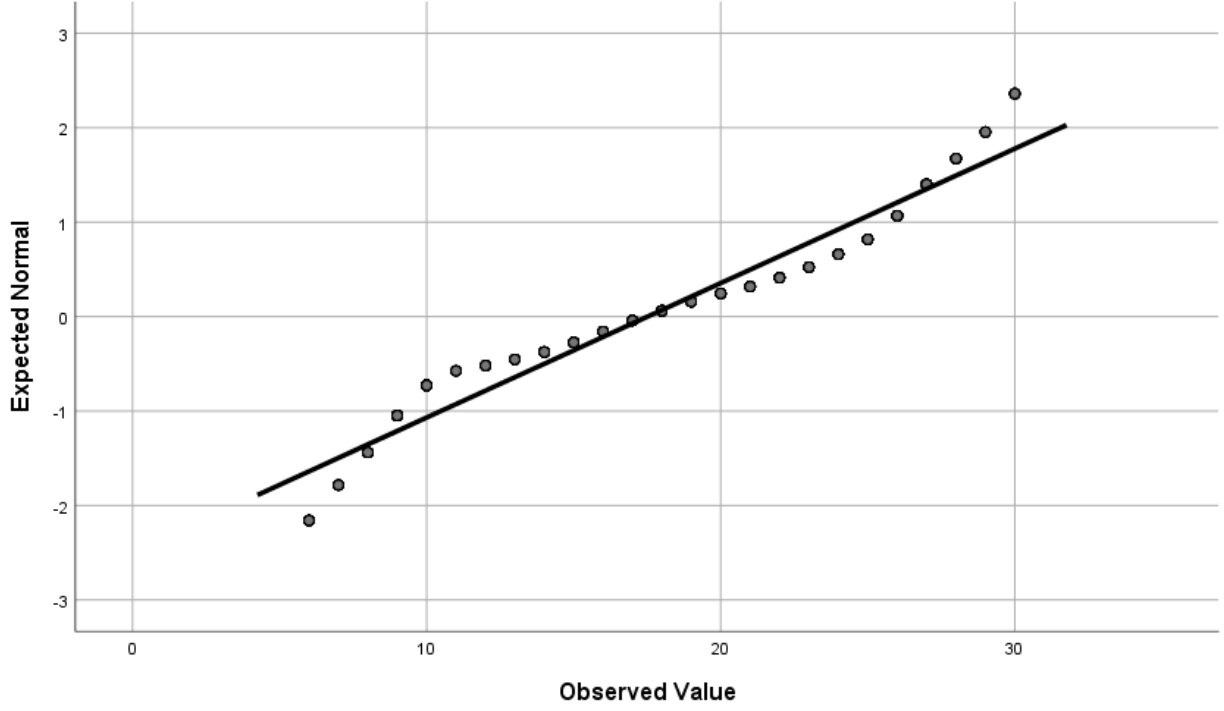
kümenin yanlışlıkla farklı olup olmadığını test etmek parametrik olmayan bir testtir. Kolmogorov-Smirnov testi p-değerine göre yorumlanır (Opić, 2011: 184).

Bir p-değerinin (ampirik önem düzeyi) öneminin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda evrensel standartlar olmadığından, sonuçların öneminin belirlenmesi, bulgularının kullanıcılarına bırakılmıştır. Ancak çoğu araştırmacı, 0,05'ten küçük bir p-değerinin ($p < 0,05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğunu düşünmektedir. Söz konusu p değeri 0,05'i aştığında, sonuçlar giderek daha az inandırıcı olur ve 0,10'un üzerindeki p değerleri istatistiksel olarak önemsiz kabul edilir.

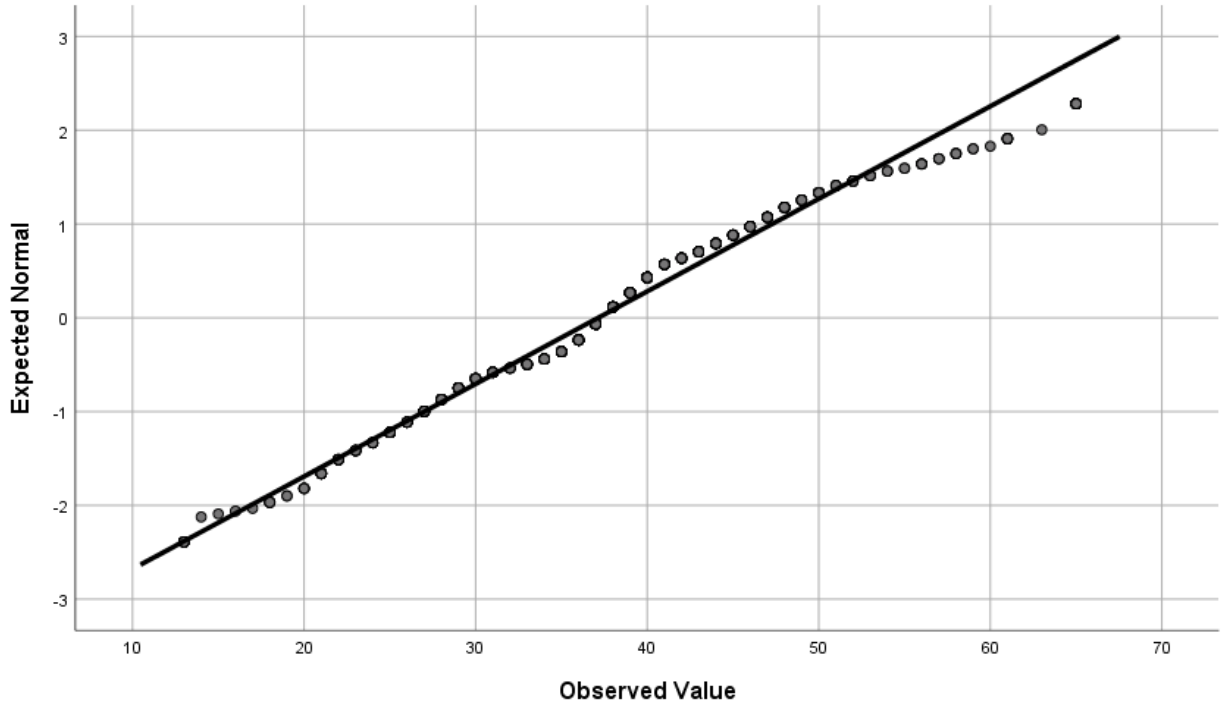
Tablo 9. Ölçeklerin Normallik Testi

Boyutlar	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	Sig.	İstatistik	df	Sig.
Dark turizme karşı tutum	0,135	711	0,000	0,935	711	0,000
Dark turizmin sosyo-kültürel etkilerine ilişkin algılar	0,092	711	0,000	0,979	711	0,000
Duygusal deneyim	0,163	711	0,000	0,952	711	0,000
Jeopolitik bilgi	0,118	711	0,000	0,924	711	0,000

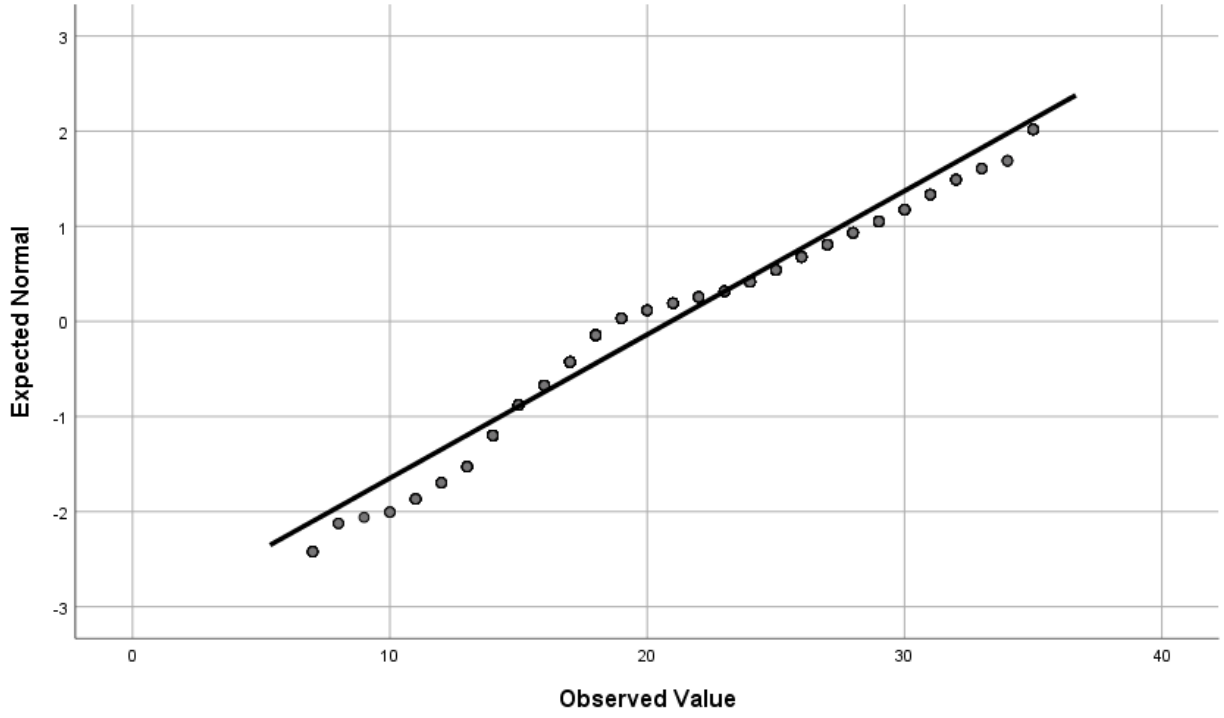
Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinin sonuçlarına dayanarak, $p = 0.000 < 0.05$ (Sig sütunu), Sıfır hipotezinin reddedildiği - değişkenin normal dağılımı izlediği sonucuna varıyoruz. Aşağıdaki dört görüntü, bu testlerin sonuçlarının görsel olarak onaylanmasını sağlar.

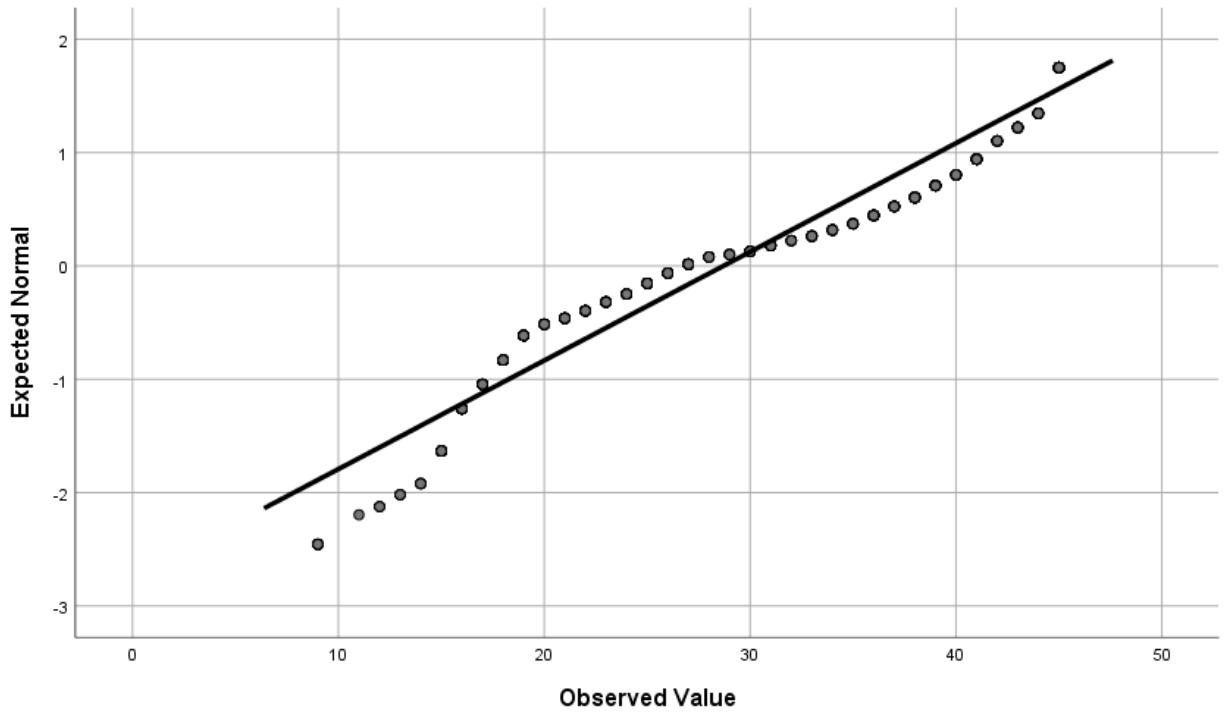
Grafik 6. Normal Q-Q Diyagramı - Dark Turizme Karşı Tutum

Grafik 7. Normal Q-Q Diyagramı - Dark Turizmin Sosyo - Kültürel Etkilerine İlişkin Algı

Grafik 8. Normal Q-Q Diyarımı - Duygusal Deneyim

Grafik 9. Normal Q-Q Diyarımı - Jeopolitik Bilgiler

4.3. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi

Nicel çalışmalarda, rastgele hatalara karşı direnç derecesini hesaplamak için ölçeğin güvenilirlik analizi yapılır. Bu, araştırma prosedürünün tekrarına izin veren bilimsel yöntemin özel bir özelliğidir. İşlemin aynı araştırmacı tarafından mı yoksa başka biri tarafından mı gerçekleştirildiğine bakılmaksızın tekrarlanan araştırmalarda mevcut bilgiyi doğrulayan benzer sonuçlara ulaştığımız anlamına gelir. Fazlović'e göre, güvenilirlik aşağıdaki iki yöntemden biri kullanılarak değerlendirilebilir (Fazlović, 2006: 48):

- tutarlılık ölçütlerini kullanarak (içsel) ve
- hava durumu stabilite önlemleri vasıtasıyla

Birinci grup ölçümde, aynı gizli değişkeni ölçen değişkenler arasında korelasyon kurularak güvenilirlik değerlendirilir. Ölçme ölçeklerinin tutarlılığını ölçen önemli sayıda model bulunmaktadır. En yaygın olarak kullanılanlardan biri, gizlenen değişkeni ölçmek için bu genel aracın yapısını oluşturan özellikler arasındaki iç tutarlılığı belirlenmesine dayanan Cronbach alfa modelidir. Ölçeğin doğasına ve amacına göre, farklı güvenilirlik seviyeleri gereklidir. Cronbach alfa katsayısı 0,7'den büyük olması istenir. Ancak, bu katsayının değerleri ölçekteki madde sayısına oldukça duyarlıdır. Kısa ölçekler (10'dan az madde içeren ölçekler) genellikle bahsedilen katsayıların oldukça düşük değerlerine sahiptir. Alfa katsayısının değerinin yüksek olması daha yüksek güvenilirliği gösterir, yani aynı faktörün niteliklerinin tam olarak aynı ölçtüğünü gösterir. Stabilite önlemleri için güvenilirlik, ilk ve tekrarlanan ölçümler arasında korelasyon kurularak değerlendirilir.

Bu ölçümler, belirli bir zamanda aynı birimler üzerinde tekrarlanan ölçümlere dayanmaktadır. Dark turizme yönelik tutum, dark turizmin sosyo-kültürel etkilerinin algılanması, duygusal deneyim ve jeopolitik bilgilere yönelik ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçları aşağıda sunulmuştur.

4.3.1. Dark Turizme Yönelik Ölçeğin Güvenirlik Analizi

“Dark turizme yönelik tutum“ ölçeğinin güvenilirliği için Cronbach alfa katsayısı kullanılmıştır. 6 ifadenin tümü için Cronbach'ın alfa katsayısı 0,966'dır ve bu örnekler için iyi bir güvenilirlik ve iç tutarlılık gösterir. 0,898 olan “standartlaştırılmış Cronbach's alfa katsayısı“ değeri hüzün turizme karşı algı ölçeğinin güvenilirliğini ve doğruluğunu destekleyici niteliktedir.

Tablo 10. Dark Turizmine İlginin Cronbach'ın Alfa Tutumu

Cronbach'ın alfa katsayısı	Standartlaştırılmış Cronbach alfa katsayısı	Madde sayısı
0,906	0,898	6

4.3.2. Dark Turizminin Sosyo-Kültürel Etkilerine İlişkin Algı Ölçeğinin Güvenirlilik Analizi

Dark turizmin sosyo-kültürel etkilerinin algılanması ile ilgili değişken ölçeğin güvenirliliği söz konusu olduğunda, Cronbach katsayısının 0,795 olduğu göz önüne alındığında bu ölçeğin de güvenilir olduğu belirtilebilir. Bu ölçeğin güvenirliliğini 0,801 olan “standartlaştırılmış Cronbach alfa katsayısı” değeri doğrulayıcı ve destekleyici niteliktedir.

Tablo 11. Cronbach'ın “Dark Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerinin Algılanmasına” İlişkin Alfa Katsayısı

Cronbach alfa katsayısı	Standartlaştırılmış Cronbach alfa katsayısı	Madde sayısı
0,795	0,801	13

4.3.3. Duygusal Deneyim Ölçeklerinin Güvenirlilik Analizi

“Duygusal deneyim” ölçeğinin güvenirliliği için Cronbach's alfa katsayısı kullanılmıştır. 7 ifadenin tümü için “duygusal deneyim” değişkeni Cronbach alfa katsayısı 0,774'tür ve bu örnek iyi güvenirlilik katsayısı ve iç tutarlılık göstermektedir. Bu ölçeğin güvenirliliğini 0,774 olan “standartlaştırılmış Cronbach alfa katsayısı” değeri salamlayıcı ve destekleyici niteliktedir.

Tablo 12. Cronbach'ın “Duygusal Deneyim” Alfa Katsayısı

Cronbach alfa katsayısı	Standartlaştırılmış Cronbach alfa katsayısı	Madde sayısı
0,774	0,774	7

4.3.4. Jeopolitik Bilgi Ölçeğinin Güvenirlilik Analizi

Cronbach alfa katsayısı, 1 dizi ifadenin iç tutarlılığının bir ölçüsüdür ve 0 ile 1 arasında bir değer alabilir. 1 değerine ne kadar yakınsa, ölçüm o kadar güvenilirdir. Örneğin, Kline (1998: 26), ölçüm ölçeklerinin güvenirliliğini şu kriterlerle belirtmektedir, eğer

güvenirlilik katsayısı 8 Cronbach alfa katsayısı dahil yaklaşık 0,9 ise mükemmel olarak nitelendirilebilir, 0,8 ise çok iyi olarak, 0,7 civarındaki değerler kabul edilebilir.

Güvenirlilik katsayısı 0,5'ten gözlemlenen varyansın yarısından fazlasının tesadüfen oluşan hatadan kaynaklanabileceğini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda gösterilen sonuçlara ve literatürde bahsedilen referans değerlerine dayanarak “jeopolitik bilgi“ ölçümünün 0,937 değere sahip olduğu ve bundan ötürü mükemmel olarak kabul edilebileceği sonucuna varabiliriz.

Tablo 13. Cronbach'ın “ Jeopolitik Bilgiler“ için Alfa Katsayısı

Cronbach alfa katsayısı	Standartlaştırılmış Cronbach alfa katsayısı	Madde sayısı
0,937	0,940	9

4.4. Bosna Halkının Dark Turizmi Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış Açıları

Bu başlık altında araştırma hipotezlerinin analizleri gerçekleştirilecektir. Tablo 14 “dark turizm Bağlamında Srebrenitsa’ya bakış açıları“ değişkeninin tüm göstergelerinin ortalama puanlarını göstermektedir. Ek olarak, diğer istatistiksel parametreler sunulmaktadır: medyan, mod ve standart sapma. Araştırma sırasında en sık kullanılan ortalama değer aritmetik ortalamadır. Günlük yaşamda bu bölge için ortalama veya ortalama değer terimi kullanılır.

Tablo 14. “Dark Turizm Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış“ Ortalama Puanları

Göstergeler	Aritmetik ortalama	Standart sapma
Yerel topluluklar için dark turizminin faydalı olduğunu düşünüyorum.	2,95	1,520
Srebrenitsa'daki dark turizminin gelişmesinden memnunum.	1,97	1,068
Srebrenitsa'daki dark turizminin gelişmesini destekliyorum.	3,07	1,494
Srebrenitsa'daki dark turizminin iyi gelişebileceğini düşünüyorum.	3,10	1,471
Srebrenitsa'daki dark turizminin kaynaklarının ve zenginliklerinin korunması gerektiğini düşünüyorum	3,26	1,448
Srebrenitsa'daki dark turizminin gelişmesi için bir strateji hazırlama sürecine katılmak istiyorum.	3,16	1,466

Aritmetik ortalamaların 1,97 ile 3,26 arasında değiştiği görülmektedir (1'den 5'e kadar, 5-tamamen katılıyorum, 1-hiç katılmıyorum).

En yaygın not 5'tir. Mod en yüksek frekansa sahip nitel veya nitel özelliğin değerini temsil eder. 6 soruda ortalama değer 3 iken tabloda örnek verilerin dağılımını ölçen standart sapma değerleri de listelenmiştir. Standart sapma değerlerin 1,068 ile 1,494 arasında değiştiği tabloda görülmektedir. Daha az veri dağılımı, her zaman daha fazla temsili anlamına gelir.

İfadeler incelendiğinde en düşük ortalamanın “Srebrenitsa’daki turizmin gelişmesinden memnuniyet” ile “yerel topluluklar için dark turizmin faydalı olduğu” ifadelerdir. Bunun yanında dark turizmin gelişmesi destekleme yönünde kısmen olumlu bir görüş söz konusuysen, dark turizm kaynaklarının ve zenginliklerinin korunması gerektiğine yönelik algının olumlu olduğu ifade edilebilir. Bu bilgiler ışığında Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa’ya bakış açıları olumludur. Böylece “H1: Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa ile ilgili bakış açıları olumludur” ifadesi desteklenmektedir.

Tablo 15. "Dark Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerinin Algılanması" Değişkeni için Ortalama Puanları

Göstergeler	Aritmetik ortalama	Medyan	Mod	Standart sapma
Dark turizm, Srebrenitsa'da yerel kültürün yeniden canlanmasına yardımcı olur.	3,02	3,00	5	1,461
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa'daki yerel nüfusun zihinsel olarak rahatlamasına yardımcı olur.	2,69	2,00	2	1,325
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa sakinlerinin kültürel yaşamını zenginleştirir.	2,81	3,00	2	1,375
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa'da geleneksel kültürün korunması konusunda farkındalığın artmasına yardımcı olur.	3,00	3,00	3	1,416
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa'daki yerel azınlığın kültürünün etkin bir şekilde korunmasına yardımcı olur.	2,95	3,00	3	1,409
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa bölgesi halkları arasında kültürel kimliğin gelişmesine yardımcı olur.	2,91	3,00	3	1,389
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa'da soykırımla mücadele ruhunun aktarılmasına yardımcı olur.	3,19	3,00	5	1,437
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa sakinlerinin normal yaşamını bozar.	2,70	2,00	1	1,543
İkinci kez dark turizm faaliyetleri Srebrenitsa'daki yerel halka zarar verir.	2,63	2,00	1	1,594
Dark turizmin ziyaretçileri, Srebrenitsa soykırımında hayatını kaybeden insanlara saygı duymaz.	2,66	2,00	1	1,546
Dark turizm, yerel halk arasındaki güven düzeyini azaltır.	2,60	2,00	1	1,442
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa yerel toplumunda suç oluşumunu artırır.	2,53	2,00	1	1,530
Dark turizm faaliyetleri, Srebrenitsa soykırımının mirasını etkin bir şekilde korur.	3,48	4,00	5	1,376

Tablo 15 “Dark turizmin sosyo-kültürel etkilerinin algılanması“ değişkeninin tüm göstergelerinin ortalama puanları göstermemektedir. Bunun yanında ilave istatistiksel parametreler de sunulmaktadır. Bunlar; medyan, mod ve standart sapma şeklinde sıralanabilir.

Aritmetik ortalama 2,53 ile 3,48 arasında değişmektedir (1'den 5'e kadar, 1-hiç katılmıyorum, 5-tamamen katılıyorum). En yaygın derecelendirme 1'dir. Medyan değer genellikle 2,0 veya 3,0 dür. Tabloda ayrıca, örnek verilerin dağılımını ölçen standart sapma değerleri de bulunmaktadır. Standart sapma değerlerinin 1,325 ile 1,594 arasında değiştii tabloda görülmektedir. Daha az veri dağılımı, her zaman ortalamanın daha fazla temsili anlamına gelmektedir. Veriler incelendiğinde Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizmin sosyo-kültürel etkisi bağlamında Srebrenitsaya bakış açılarının çoğunlukla olumlu olmadığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle H1.1 desteklenmemektedir.

Tablo 16. “Dark Turizmin Duygusal Deneyim” Değişkeni için Ortalama Puanları

Göstergeler	Aritmetik ortalama	Medyan	Mod	Standart sapma
Srebrenitsa ziyaretinde öfkenin hissedildiğini düşünürüm.	3,14	3,00	5	1,494
Srebrenitsa ziyaretinde korkunun hissedildiğini düşünürüm.	3,23	3,00	5	1,428
Srebrenitsa ziyaretinde dehşete kapıldığını hissedildiğini düşünürüm.	2,67	2,00	1	1,439
Srebrenitsa ziyaretinde hüznün hissedildiğini düşünürüm.	3,32	3,00	5	1,524
Srebrenitsa ziyaretinde yaşanan olaylara empati duyulduğunu düşünürüm.	3,30	3,00	5	1,437
Srebrenitsa'yı ziyaret edenlerin şaşkına döndüklerini düşünürüm.	2,90	3,00	1	1,465
Srebrenitsa'yı ziyaret edenlerde hüzür ve hoş bir hissi olduğunu düşünürüm.	2,36	2,00	1	1,374

Tablo 16 “Duygusal deneyim“ değişkeninin tüm göstergelerinin ortalama puanlarını göstermektedir. Aritmetik ortalamanın, 2,36 ile 3,32 arasında değiştii görülmektedir (1'den 5'e kadar, 1-hiç katılmıyorum, 5-tamamen katılıyorum). En yaygın not 5'tir (mod). Medyan değeri 3'tür. Tablo ayrıca örnek verilerin dağılımını ölçen standart sapma değerlerini de göstermektedir. Standart sapma değerlerinin 1,374 ile 1,524 arasında değiştii tabloda görülmektedir. Daha az veri dağılımı, her zaman ortalamanın daha fazla temsili anlamına gelir. Verilerin geneli ele alındığında Bosna Hersek vatandaşlarının duygusal deneyim etkisi bağlamında algılarının olumlu olduğu ifade edilebilir. Bu bilgiler ışığında, Bosna Hersek

vatandaşlarının dark turizmin duygusal deneyim etkisi bağlamında Srebrenitsa’ya bakış açıları olumludur ifadesini içeren H1.2. desteklenmektedir.

Tablo 17. “Dark Turizmin Jeopolitik Bilgiler“ Değişkeni için Ortalama Puanları

Göstergeler	Aritmetik ortalama	Medyan	Mod	Standart sapma
Srebrenitsa'yı ziyaret ederken jeopolitik tarih konusunda bilgi sahibi olunur.	2,98	3,00	2	1,404
Srebrenitsa'yı ziyaret ettiğinizde, BH'deki savaşın tarihini öğrenmesine yardımcı olur.	3,24	3,00	5	1,434
Srebrenitsa'yı ziyaret ettikten sonra daha fazlasını öğrenmek istersiniz.	3,33	3,00	5	1,298
Srebrenitsa soykırımı gibi olaylar hatırlanmalıdır.	3,41	3,00	5	1,483
Srebrenitsa ziyareti, kurbanların anılarının nasıl korunacağına dair bir derstir.	3,35	3,00	5	1,452
Srebrenitsa ziyareti savaşın jeopolitik sonuçlarının boyutunu gözler önüne serer.	3,27	3,00	5	1,397
Srebrenitsa'yı ziyaret ederek savaşa girmenin heyecanını öğretir.	2,97	3,00	1	1,514
Srebrenitsa gibi bölgeleri gezerek yapılan savaşları öğrenmek mümkündür.	2,86	3,00	2	1,394
Srebrenitsa gibi anıtsal yerleri ziyaret etmek, hayatını kaybetenleri onurlandırır.	3,29	3,00	5	1,418

Tablo 17 "jeopolitik bilgi" değişkeninin tüm göstergelerinin ortalama puanlarını göstermektedir. Ek olarak, diğer istatistiksel parametreler sunulur: medyan, mod ve standart sapma. Aritmetik ortalamanın 2,98 ile 3,41 arasında değiştiği görülmektedir (1'den 5'e kadar bir ölçekte, 1 - hiç katılmıyorum, 5 - tamamen katılıyorum). En yaygın not 5'tir (mod).

Ortanca değer 3'tür. Tablo ayrıca örnek verilerin dağılımını ölçen standart sapma değerlerini de gösterir. Standart sapma değerlerinin 1.298 ile 1.514 arasında değiştiği tablodan görülebilir. Daha az veri dağılımı, her zaman ortalamanın daha fazla temsili anlamına gelir.

Genel olarak ifadeler ele alındığında, jeopolitik bilgi bağlamında katılımcı algılarının dark turizme yönelik olumlu olduğu değerlendirilebilir. Bu bilgiler ışığında H1.3. Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizmin duygusal deneyim etkisi bağlamında Srebrenitsaya bakış açıları olumludur ifadesi desteklenmektedir.

Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsaya bakış açılarında ikamet durumun anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığına yönelik sorunsalın analizi için H2 analiz edilmiştir. Bu hipotez kapsamında BH'de yaşayan katılımcılar ile BH dışında yaşayan katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını incelenmiştir.

Tablo 18. Bağımsız Örneklerin T-Test Analizi Sonuçları (Dark turizm açısından Bosna Hersek'te yaşayan anket katılımcıların ile Bosna Hersek dışında yaşayan anket katılımcıları arasındaki ortalama puanları arasındaki fark)

Boyut	Varsayımlar	Levene Testi Varyans Homojenliği		t-testi aritmetik ortamlar homojenliği				
		F-testi	Önem Düzeyi	t-testi	Serbestlik Derecesi	Testin İki Yönlü p-değeri	Ortalama Değerleri Farkı	Ortalama Sapma
Dark turizme Karşı Tutum	Eşit Varyanslar Tahmini	0,361	0,548	7,596	709	0,000	4,065	0,535
	Eşit Olmayan Varyanslar Tahmini			7,553	479,429	0,000	4,065	0,538

Levene Testi varyans homojenliği “Dark Turizme Karşı Tutum” boyutu için 0,05'ten büyüktür. Bu durumda, eş varyanslık varsayımını yerine getirdiğimiz klasik bağımsız örneklerin t-testi mevcuttur. Alınan değerlere göre t-testi değerinin 7.596 olduğu ve serbestlik derecesisayısı 709 (n-2 serbestlik derecesi) olduğu ilk sütuna (eşit varyanslar varsayımı) bakıyoruz. P-değerlerini ($p = 0,000$) analiz ederek, Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarında Bosna Hersek içinde dışında yaşayanlar arasında anlamlı farklılık vardır ifadesinin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu açıdan bakıldığında H2 kabul edilmiştir.

Tablo 19. Grup İstatistikleri - Dark Turizm Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış Açısı

Boyut	Katılımcının yaşadığı yer	N	Aritmetik ortalama	Standart sapma	Aritmetik ortalamının standart hatası
Dark turizme bakış açısı tutum	BH'de yaşayan katılımcılar	469	18,90	6,719	0,310
	BH'de yaşamayan katılımcılar	242	14,83	6,841	0,440

Tabloda gösterilen grup istatistiklerinin sonuçlarına dayanarak, Bosna Hersek'te yaşayan anket katılımcılarının Bosna Hersek'te yaşamayan anket katılımcılarına göre dark turizm kavramına ve faydalarına daha açık oldukları görüşüne varabiliriz.

Araştırma sorusu bağlamında oluşturulan araştırma amacında belirtilen hususların analizine yönelik oluşturulan bir diğer hipotezde dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarında savaşta mağdur yakın olan ve yakın mağdurları olmayan katılımcılar açısından farklılık olup olmadığıdır.

Farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söylersek aslında, farkın boyutuna bakılmaksızın bulunan farkın tesadüfi olmadığını ancak farkın popülasyonlar arasında var olma olasılığının çok yüksek olduğunu tespit edilmiş olacaktır. Tam aksine, bir farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını iddia edilirse, ölçüm sırasında elde edilen farkın, numunelerin (örneklerin) varyasyonunun tesadüfi bir sonucu olabileceği ve bu numunelerin alındığı popülasyonlara ait olup arasında fark olmayabileceği anlamına gelir.

Tablo 20. Savaşta Mağdur Yakınları Olması Bakımından Farklılık Analizi

Boyut	Srebrenitsa'daki yakın olan mağdurlar	N	Aritmetik ortalama	Standart sapma	Aritmetik ortalamasının standart hatası
Dark turizme karşı tutum	Var	303	17,71	7,409	0,426
	Yok	408	17,37	6,733	0,333
Sosyo-kültürel etkilerin algılanması	Var	303	38,81	8,742	0,502
	Yok	408	35,91	10,907	0,540
Duygusal deneyim	Var	303	21,37	6,288	0,361
	Yok	408	20,58	6,846	0,339
Jeopolitik bilgi	Var	303	29,4323	10,64981	0,61182
	Yok	408	28,1593	10,24715	0,50731

Tabloda gösterilen grup istatistiklerinin sonuçlarına dayanarak, daha yakın mağdurları olan katılımcıların Srebrenitsa şehrinde, daha yakın mağdurları olmayan katılımcılara göre tüm boyutlarda daha yüksek bir aritmetik ortalamaya sahip olduğu sonucuna varabilir.

Tablo 21. Bağımsız Numunelerin T-Testi Analizinin Sonuçları (Srebrenitsa şehri bölgesinde karanlık turizm bağlamında yakın mağduru olan ve yakın mağduru olmayan katılımcıların ortalama puanları arasındaki fark)

Boyut	Varsayımlar	Levene Testi varyans homojenliği		Aritmetik ortalamaların homojenliğinin T-testi				
		F-testi	Önem düzeyi	T-testi	Özgürlük derecesi	Testin iki yönlü p değeri	Ortalama değerlerin farkı	Ortalama sapma
Dark turizme karşı tutum	Eşit varyans varsayımı	10,897	0,001	0,646	709	0,518	0,344	0,533
	Eşit olmayan varyans varsayımı			0,637	614,513	0,524	0,344	0,541

Elde edilenlere göre şu sonuçlara göre Levene'nin Varyans Homojenlik Testi, varyans eşitsizliği anlamına gelen "Dark turizme yönelik tutum" boyutu için 0,05'ten küçüktür. Elde edilenlere dayanarak, t testi değerimizin 0.637 olduğu ikinci satırı (eşit olmayan varyansların varsayımı) gözlemleriz, ampirik anlamlılık seviyesi 0.05'ten büyük olduğundan, Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarında Srebrenitsa'da yakınlarını kaybedenler ile kaybı olmayanlar arasında anlamlı farklılık vardır ifadesini içeren H3 reddedilmiştir ($p = 0,524$).

Varyans analizi (ANOVA), üç veya daha fazla grup için belirli bir özelliğin ortalama değerlerini karşılaştırmak için kullanılmaktadır. ANOVA'nın uygulanabilmesi için aşağıdaki varsayımların önceden kontrol edilmesi gerekmektedir (Prica, Chronous Krasavac ve Petrović, 2015: 85):

- Gruplara göre kalıntılar normal bir dağılıma sahip olmalıdır. Basitçe söylemek gerekirse, kalıntılar yaklaşık olarak normal dağıldığı sürece test sağlam sonuçları verecektir.

- Gruplar tarafından gözlemlenen artıklar, tüm gruplar arasında eşit varyansa sahip olmalıdır (homosedastisite). Bu varsayım ihlal edilirse test geçerli sonuçlar vermeyecektir.
- Örnek birimleri birbirinden bağımsızdı ve örneklemeden önce seçilmek için eşit şansa sahiptir.

Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarının yaş gruplarına göre farklılaşması sorunsalının analizi için ANOVA testi kullanılmıştır. Araştırma kurgusunda (18 yaşına kadar, 19-29 yaş, 30-39 yaş ve 40 yaş üstü) sahip bir bağımsız değişken "*katılımcıların yaş yapısı*" ve tek bağımlı değişken "*dark turizme yönelik tutum*" var olup metrik ölçekte verilmiştir ve tek faktörlü varyans analizini kullanılmıştır..

Tablo 22. Yaş Grupları Bağlamında Tanımlayıcı İstatistikler

Dark turizme karşı tutum				
Yaş sayısı	N	Aritmetik ortalama	Standart sapma	Standart hata
18 yaşına kadar	11	20,36	6,742	2,033
19-29 yaş	226	15,74	6,900	0,459
30-39 yaş	270	18,79	6,886	0,419
40 yaş üstü	204	17,64	6,977	0,488
Toplam	711	17,51	7,026	0,263

Tabloda toplam örneklem büyüklüğünün 711 olduğunu ve 30-39 yaş aralığında (270) en fazla yanıtlayıcıya sahip olduğumuzu ve 18 yaşına kadar olan yaş yapısında en az katılımcıya sahip olduğumuzu (11) görebiliriz. En yüksek aritmetik ortalamanın 18 yaşına kadar olan yaş yapısında, en düşük ise 19-29 yaş aralığında olduğunu görebiliriz. Tablo hem 15.74 ile 20.36 aralığında olan standart sapmayı hem de 6.742 ile 7.026 aralığında olan standart hatayı göstermektedir.

Aşağıdaki tablo, etkinin büyüklüğünün en yaygın kullanılan göstergelerinden biri olan η^2 nin büyüklüğünü göstermektedir.

Tablo 23. Eta Katsayısı

	η	η^2
Dark turizme karşı tutum * Katılımcıların yaş sayısı	0,188	0,035

eta^2 katsayısı, bağımlı değişkenin bağımsız değişkenin modalitelerindeki farklılıklarla açıklanabilen değişkenlik yüzdesini göstermektedir. Sunulan sonuçlara göre, bağımlı değişkenlerin sadece %3,5'i yanıtlayanların yaş yapısının modalitelerindeki farklılıklarla açıklanabilmiştir. Kohen'e göre, değer 0,05'ten küçük olduğu için küçük etkisi olmuştur (Kohen'e göre eta^2 'nin yorumlanması için dönüm noktası: 1) 0,05'e kadar küçük bir etki, 2) 0,06'dan 0,13'e kadar orta etki ve 3) 0,14'ten ve yukarısı büyük bir etkidir).

Aşağıdaki tabloda Srebrenitsa şehrindeki dark turizm ile ilgili olarak yaş yapısına ilişkin olarak yanıt verenler arasında önemli farklılıkların varlığı test edilmiştir.

Tablo 24. Varyans Homojenliğinin Test Edilmesi

Dark turizme karşı tutum		Levene istatistiği/testi	df1	df2	Sig.
	Aritmetik ortalamaya göre	0,262	3	707	0,853
	Medyanlara göre	0,322	3	707	0,810
	Medyan ve düzeltilmiş serbestlik derecesi sayısına göre	0,322	3	699,676	0,810
	Kısaltılmış bir aritmetik ortalamaya göre	0,281	3	707	0,839

p değeri %5'ten büyük olduğu için (Sig sütunu), "*Dark turizme yönelik tutum*" değişkeni için homojen bir değişkenlik olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 25. Tek Faktörlü Varyans Analizi (ANOVA) - Dark Turizme Yönelik Tutum

Değişkenlik kaynağı	Sapmaların karelerinin toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama kare sapma	F	Sig.
Gruplar arasında	1240,808	3	413,603	8,650	0,000
Gruplar içinde	33804,840	707	47,814		
Toplam	35045,648	710			

Gerçekleştirilen önem düzeyine (*Sig sütunu*) dayanarak, Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizm bağlamında Srebrenitsa'ya bakış açılarında yaş gruplarına göre anlamlı farklılık vardır.

Tablo 26. Post Hoc Scheffe Testi

Bağımlı değişken	(I) Yanıtlayanların yaş sayısı	(J) Yanıtlayanların yaş sayısı	Aritmetik ortamdaki farklılıklar (I-J)	Standart hata	Sig.	95% Güven aralığı	
						Alt sınır	Üst sınır
Dark turizme yönelik tutum	18 yaşına kadar	19-29 yaş	4,625	2,135	0,197	-1,36	10,61
		30-39 yaş	1,578	2,127	0,908	-4,38	7,54
		40 yaş üstü	2,726	2,140	0,654	-3,27	8,72
	19-29 yaş	18 yaşına kadar	-4,625	2,135	0,197	-10,61	1,36
		30-39 yaş	-3,046*	0,623	0,000	-4,79	-1,30
		40 yaş üstü	-1,898*	0,668	0,045	-3,77	-0,03
	30-39 yaş	18 yaşına kadar	-1,578	2,127	0,908	-7,54	4,38
		19-29 yaş	3,046*	0,623	0,000	1,30	4,79
		40 yaş üstü	1,148	0,641	0,362	-0,65	2,95
	40 yaş üstü	18 yaşına kadar	-2,726	2,140	0,654	-8,72	3,27
		19-29 yaş	1,898*	0,668	0,045	0,03	3,77
		30-39 yaş	-1,148	0,641	0,362	-2,95	0,65

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tek faktörlü varyans analizi (ANOVA), "Srebrenitsa şehrindeki dark turizm ile ilgili olarak yaş yapısı açısından yanıt verenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var" olduğunu deteklenmiştir $F(3,707) = 8,650$; $p = 0.000$.

Scheffe'nin *post hoc* testi, "Dark turizme karşı tutum" söz konusu olduğunda, 19-29 yaş aralığındaki katılımcılar ($Ort. = 15.74$, $SD = 6.90$) ile 30-39 yaş aralığındaki katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. ($Ort = 18.79$, $SD = 6.886$). 19-29 yaş ($Ort. = 15.74$, $SS = 6.90$) ile 40 yaş üzeri ($Ort. = 17.64$, $SS = 6.977$) katılanlar arasında da önemli farklılıklar vardır. Bu veriler ışığında H4 desteklenmiştir.

Araştırmanın beşinci hipotezi Bosna Hersek vatandaşlarının dark turizme yönelik algılarının boyutları arasında ilişkiye yöneliktir. Bu hipotezin testi için Pearson korelasyon katsayısı, iki olgunun gücünün ve yönünün bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Sonuçları yorumlamak amacıyla Pearson korelasyon katsayısının aşağıdaki yorumunu kullanılacaktır (Fazlović, 2013: 53):

- 0 - korelasyon yokluğu;
- 0.20'ye kadar - hafif korelasyon;

- 0.20 - 0.40 - düşük korelasyon;
- 0.40 - 0.70 - orta düzeyde korelasyon;
- 0.70 - 0.90 - yüksek korelasyon;
- 0.90 - 1 - çok yüksek korelasyon ve
- 1 - tam korelasyon.

Tablo 27. Dark Turizme Yönelik Tutum Boyutları, Sosyo-Kültürel Etkilerin Algılanması, Duygusal Deneyim ve Jeopolitik Bilgi Arasındaki İlişki

Boyutlar		Dark turizme karşı tutum	Sosyo-kültürel etkilerin algılanması	Duygusal deneyim	Jeopolitik bilgiler
Dark turizme karşı tutum	Pearson Correlation	1	0,565**	0,739**	0,867**
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,000	0,000
	N	711	711	711	711
Sosyo-kültürel etkilerin algılanması	Pearson Correlation	0,565**	1	0,688**	0,593**
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000	0,000
	N	711	711	711	711
Duygusal deneyim	Pearson Correlation	0,739**	0,688**	1	0,805**
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000		0,000
	N	711	711	711	711
Jeopolitik bilgiler	Pearson Correlation	0,867**	0,593**	0,805**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	
	N	711	711	711	711

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Bir önceki tablodaki verilere dayanarak şunları söyleyebiliriz:

- Araştırma, "Dark turizme yönelik tutum" boyutunun "Sosyo-kültürel etkilerin algılanması" ($r = 0.565$; $p < 0.01$), "Duygusal deneyim" boyutlarıyla %1 anlamlılık düzeyinde orta derecede yüksek düzeyde ilişkili olduğunu bulmuştur. ($r = 0.739$; $p < 0.01$) ve "Jeopolitik Bilgi" ($r = 0.867$; $p < 0.01$).
- "Sosyo-kültürel etkilerin algılanması" boyutu ile "Dark turizme yönelik tutum" ($r = 0.565$; $p < 0.01$), "Duygusal deneyim" ($r = 0.688$; $p < 0.01$) boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı orta düzeyde bir ilişki vardır. , ve "Jeopolitik Bilgi" ($r = 0.593$; $p < 0.01$).
- "Duygusal deneyim" boyutu ile "Dark turizme yönelik tutum" ($r = 0.739$; $p < 0.01$), "Sosyo-kültürel etkilerin algılanması" ($r = 0.688$; $p < 0.01$) boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı orta derecede yüksek korelasyon mevcuttur. , 01) ve "Jeopolitik bilgi" ($r = 0.805$; $p < 0.01$).
- "Jeopolitik bilgi" boyutu ile "Dark turizme yönelik tutum" boyutu ($r = 0.867$; $p < 0.01$), "Sosyo-kültürel etkilerin algılanması" ($r = 0.593$; $p < 0.01$) boyutu arasındaki korelasyonlara gelince, ve "Duygusal deneyim" ($r = 0.805$; $p < 0.01$), güçlü, olumlu, yani %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Böylece, genel olarak değerlendirildiğinde, analiz edilen değişkenlerin birbirleriyle önemli ölçüde doğrusal olarak pozitif ilişkili olduğunu ifade edilebilir. Diğer bir anlatımla %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı korelasyon tespit edilmiştir. Buna göre, yüksek Dark turizme yönelik tutum boyutları, sosyo-kültürel etkilerin algılanması, duygusal deneyim ve jeopolitik bilgi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ifadeden hareketle H5 kabul edilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu başlık altında çalışma kapsamında ele alınan verilere ilişkin analiz sonuçlarında elde edilen sonuçlara ile bu sonuçlara ışığında oluşturulan öneriler değerlendirilecektir.

5.1. Sonuç ve Öneriler

Son on yıl içerisinde bilgi ve iletişim (ICT) sektöründeki büyüme ve inovasyona paralel olarak yaşam hızının arttığı gözlemlenebilmektedir. Buna bağlı olarak artan bir dinlenme ve boş zaman ihtiyacı dolayısıyla turizm ihtiyacı da artış göstermektedir. Turistlerin destinasyonu ve sunduklarını belirli bir şekilde hissedebilmeleri için özel bir ilginin gerçekleştirilmesi birincil hedefi olan seçici turizmin ortaya çıkmasıyla birlikte dark turizm de ortaya çıkmıştır. Dark turizm; tarihte insani acıların damgasını vurduğu, savaş çatışmalarının meydana geldiği, doğal veya insan kaynaklı afetlerin veya ünlülerin öldüğü bir varış noktasında veya bölgede kişilerin seyahati veya geçici olarak kalması anlamına gelmektedir. Dark turizm; tarih, miras, turizm ve trajedinin karışımı olarak tanımlanabilecek bir olgudur.

Onu bu kadar ilginç yapan şey, turizm, ölüm ve felaketin birlikte ilgi çekici bir kombinasyon oluşturmasıdır. Aynı zamanda böyle bir formun geliştirilmesinde etik ve ahlaki ilkeler sorusunu gündeme getirmekten dolayı medyadan giderek artan bir ilgi görmektedir. Dark turizmin destinasyon üzerindeki olumsuz etkilerinin ne ölçüde olduğu konusunda da bir tartışma vardır. Bununla birlikte, herhangi bir biçimde olduğu gibi, dark turizmin farkındalık yaratma ve tarih hakkında bilgi edinme ve bu felaketlerin kurbanlarına şefkat gösterme gibi olumlu etkileri vardır. Turistlerin gelme nedenleri değişebilir, ancak her durumda doğaları çok hassastır ve her turist dark turizmi farklı algılayabilir ve deneyimleyebilir. Bu kadar büyük bir ilgi, dark turizmin çeşitli araştırmalarını teşvik etti.

20. yüzyılın ortalarından bu yana, arz ve talepte önemli bir artışla birlikte dark turizm, açıkça şekillendirilmiş özel bir turizm biçimi haline geldi. Dark turizme olan talebin gelecekte daha da artması beklenmektedir. Bununla birlikte, dark turizme artan ilgiye rağmen bu fenomenle ilgili literatür hala çeşitlidir ve keşfedilmemiştir ve bu turizm biçimi, özellikle sosyo-kültürel ve politik bağlamda daha fazla araştırma gerektirmektedir.

Modern turistler, neler olduğunu alayabilmek ve nihayetinde buna inanabilmek için dark turizm yerleri görmek istiyorlardır. Bazıları bu turizm türlerini ziyaret ederken duygularını kontrol edebilirken, bazıları onları gözle görülür şekilde sarsılmış halde ziyaret

eder. Ölüm, yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiğinden, onu bir turist teklifine dönüştürmek aynı zamanda hem kabul edilebilir hem de tartışılabilir bir konu.

Dark turizm çok duygusal, karmaşık ve ahlaki bir fenomen olarak kabul edilir ve araştırmasının faydası, ortaya çıkarabileceği şeylerde yatmaktadır. Mevcut dark turizm destinasyonlarının iyi yaklaşımları ve teklifleri vardır, ancak aynı zamanda gelişme için çok fazla alana da sahipler.

Srebrenitsa-Potocari Anıt Merkezi, BH'deki savaş sırasında Srebrenitsa Boşnak soykırımının kurbanları anısına inşa edilmiş bir anıt kompleksidir. Merkez, Srebrenitsa yakınlarındaki Potocari köyünde inşa edildi ve bir anıt ve bir mezarlıktan oluşmaktadır. Eski ABD Başkanı Bill Clinton, Eylül 2003'te resmi Soykırım Kurbanları Anıtı'nın açılışını yaptı. Her yıl 11 Temmuz'da yaklaşık 70.000 kişi soykırım kurbanlarını anmak, suçu ve failleri kınamak ve bir daha Srebrenitsa'nın asla tekrarlanmasını istemediğine dair dünyaya bir mesaj göndermek için Srebrenitsa'yı ziyaret ediyor.

Bu makale, BH'de yeterince araştırılmamış dark turizm alanına bir giriş olarak hizmet edebilir ve daha sonraki araştırmalar için başlangıç noktası bir destinasyon olarak kimliğini oluşturmada bazı yönlerden ihmal edilmiş olan yeni bir turizm segmentini genişletme potansiyelini belirleyebilir. Dark turizmi bir turistik destinasyonu tanıtmaya aracılık olarak kullanmadan önce, karanlık bir ürünün nasıl oluşturulacağını ve piyasaya nasıl sürüleceğinin keşfedilmesi gerektiğini anlaşılmaktadır. Bu, devletin kendisinden başlayarak ve hükümetin her kademesinden bireye kadar her bireyin katılımıyla planlı, stratejik ve örgütlü bir şekilde yapılmalıdır.

Bu turizm türüne yönelik talep ve arzın dünya çapında önemli ölçüde arttığı göz önüne alındığında, Bosna-Hersek de aynı zamanda çok sayıda ziyaretçiyi çeken dark destinasyonların bir parçası haline geleceğini beklenmektedir. Ancak, bu durumda ülke büyük çaba sarf etmeli ve genellikle dark turizmi geliştirmek için motive olmalıdır. İlgili tarafların tanınması ve çekiciliği, yerli ve yabancı turistler için dünya destinasyonlarının deneyimlerine dayalı olarak, devlet düzeyinde, özellikle BH'de turizm için doğru pazarlama stratejisinin oluşturulmasında yatmaktadır. Araştırmanın sonuçları, katılımcıların dark turizm kavramına aşina olmadıklarını ve anlamakta zorlandıklarını, tatsız bulduklarını, bu da dark turizmin potansiyelinin farkında olmadıklarını göstermektedir.

Bölgesel düzeyde bir turist teklifi oluştururken, yerel nüfusa, bizim durumumuzda BH sakinlerine (özellikle Srebrenitsa sakinlerine), yani onların acılarını ve duygularını hesaba katmak için özel bir dikkat göstermek gerekmektedir. Daha sonra onlarla işbirliği içinde dark turizm konseptine dayalı eksiksiz bir turist teklifi oluşturulur.

Bosna Hersek'te, özellikle Srebrenitsa'daki dark turizm sektöründeki temel sorun; ekonominin büyük sanayilerin zarar görmesi, savaş sonrası kötü özelleştirme modeli, finansal ve ekonomik kriz gibi sayısız savaş ve savaş sonrası sorunla boğuşması, ihracat pazarlarının kaybı vb. Mevcut dark turizm destinasyonlarının henüz kullanılmayan iyi yaklaşımları ve teklifleri vardır, ancak aynı zamanda gelişme için çok fazla alana sahipler, bu nedenle önümüzdeki yıllarda dark turizmin giderek daha önemli hale gelmesini beklenmektedir.

Maddi eksiklikler, profesyonel personel eksikliği, yatırımlar veya ilgi eksikliği şeklinde sayısız sınırlamaya rağmen, dark turizm bölgelerine ilgi olduğu ve BH'nin bunları sunabileceği açık bir şekilde görünmektedir. Bosna-Hersek, turistik cazibe merkezleri ve maalesef yeterince kullanılmayan dark turizmin gelişimi için potansiyeller bakımından zengindir, yani bu tür cazibe merkezleri henüz turizm teorisi ve pratiğinde ciddi bir ilgi görmemiştir. Diğer taraftan bakacak olursak, dünyadaki başarılı yerellik örnekleri, bu turizm biçiminin sahip olduğu olumlu ekonomik, politik ve sosyal etkileri göstermektedir.

Turizmde kural olarak talebin arzı yönlendirdiği bilinmektedir. Yenisinin ortaya çıkması için seçici turizm türü, ek talebin ortaya çıkmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu talep, mevcut talepten ayırt edilmelidir, yani biçim ve güdü açısından yenidir, bu tür yeni veya koşullu yeni talep, talep piyasası tarafından hala bilinmemektedir veya şartlı olarak bilinmez ve yeni turizm ürünlerini şekillendiren ek arzın gelişimini başlatılır. Tarihsel-kültürel turizm, kültürelenden biraz daha odaklı olmasına rağmen, hala geniş kapsamlıdır ve seçici turizmin bir parçasıdır. Kültür turizmi geniş bir alandır, sürekli gelişen ve tamamlayıcı niteliktedir. Bu da bireyin çok yaygın çıkarlarını vurgulamaktadır.

En sık kullanılanlardan bir tanım aynı zamanda Richards'ın (1996: 17) tanımıdır; Burada "Kültür turizmi, kültürel çekiciliklerin neden olduğu insanların olağan dışı hareketleriyle karakterize edilir. Yeni bilgi ve deneyimler toplamak amacıyla ikamet edilen yer kültürel ihtiyaçlarını karşılamak içindir".

Yukarıdakileri takiben, söylenebilir ki turistlerin dark turizm seyahati olup, ana nedenleri arasında olumsuz sonuçlara (vakalar, ölümler, trajediler gibi), talihsizliğe neden olan tarihi olayların incelenmesidir. Dark destinasyon, dark turizmin unsurlarını içeren ve bu

tür cazibe merkezleri arayan bir grup turisti çekebilir, ancak aynı derecede destinasyonu keşfederken dark unsurları ziyaret ederek geleneksel turisti motive de edebilir.

Dark turizm çalışmasının olduğunu belirtmek önemlidir, sadece analizlerde ve vaka incelemelerinde durmakla kalmadı, onları teşvik etti ve üniversitede dark turizm araştırmaları için bir bilimsel enstitünün kurulması 2005 yılında Central Lancashire'ın küresel ölçekte referans kurumuna kavuşmuştur. Sosyo-kültürel ve ekonomik bir olgu olarak turizm, bir yandan geliştiği, tükettiği ve yok ettiği alan üzerinde çifte etkiye sahiptir, diğer yandan değerlerini ve cazibe merkezlerine olan talebi önemli ölçüde artırabilmektedir.

Dark turizm, turizm sektöründe özel bir tema ve beraberindeki anlatı ile güçlü bir yenilikçi ürün olarak konumlanmaktadır. Dark turizm olgusu büyük ilgi görmüştü, medya sık sık gazetecilik raporları esas olarak alıp etik ve ahlaki konulara odaklanmıştı. Pazarlama müşteri gereksinimlerini karlı bir şekilde belirlemek, tahmin etmek ve karşılamaktan sorumlu bir süreç olarak tanımlanır. Pazarlama ve karanlık turizm arasındaki ilişki hakkında çok az şey bilinmektedir. Yani, üstlenilen pazarlama faaliyetlerinin türleri, pazarlama ile ilgili zorluklar ve ilgi çekici yerleri tanıtarak dark turistik yerleri gibi konuları ele almaktadır. İnovasyon, turizmin dark bağlamında nasıl olduğu düşünüldüğünden diğer turizm alt sektörlerine göre çok tartışmalı olarak kabul edilmektedir. Dark turizmin doğasını çevreleyen etik ve ahlaki kaygılar nedeniyle zorunlu olarak daha yüksek risklere sahiptirler. Bu, özellikle çevredeki endişeler arasında hassas yorumların doğrulanması ölümün ticari "paketlenmesi" için geçerlidir. Nitekim, dark turizm için paketlenmiş bir ürün olarak ticari ortam da önemli bir yenilik olarak görülebilir. Kullanıcılar pasif alıcılar değil, yenilik ihtiyacı açısından genellikle pazarın önündedirler. Arkasından hemen dark turizm için yenilik ihtiyaçları ile ilgili bir soru gelir.

Yöneticilerin dark turizmin bir motifi olarak, hafızalaştırma yoluyla, eğlence yapmalarına gerek var mı? Ayrıca bu ihtiyaçların dark turizm yenilikleri için belirlenip belirlenemeyeceği ve nasıl belirlenebileceği üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Pazarlama, turizmin dark bağlamına yerleştirildiğinde sorun çıkmaktadır çünkü perakende gibi ticari girişimler güçlü tepkiler uyandırıyor, özellikle medyada.

Örneğin, 11 Eylül Müzesi, cesetlerin hala bulunduğu yerde hediyelik eşya sattığı için eleştirildi. Bardak, şapka ve tişört gibi eşyaların terör saldırısını önemsizleştirdiği görülebilir, bu yüzden kurbanların aileleri hediyelik eşya dükkanını "gayri ticaricilikle" suçladı. Sonuç olarak, müze daha sonra hediyelik eşya dükkanından eşyaları çıkarmak zorunda kaldı. Bazı

teorisyenler, ticaret ve etiketleme arasında bir uyumsuzluk olduğuna ve malların tüketiminin bunu ima etmemesi gerektiğine inanmaktadır.

Aksine, bir tüketim biçimi olarak turizm, görsel ve maddi olanla etkileşime izin vererek trajik olaylarla da kültürel olarak anlamlı olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, çalışanlar ve yönetim özellikle deneyim sırasında önemli rol almaktadır. Dark turistik yerler içerisinde tasarım önemli bir faktördür. Bu nedenle tasarımın yönleri deneyimin değerini artırmak için, kullanılabilir markayı belirlemek ve güçlendirmek için kullanılmaktadır. Bir dark turizm organizasyonunda tasarımın bu yönü, "tasarım otelleri" ile benzerlikler taşır, o da atmosferin organizasyonu geliştirmek için bir araç olarak kullanıldığı yerdir. İçerideki sergileri için kullanılan malzemeler cam ve özel aydınlatmadan oluşmaktadır. İletim için kullanılan çok çeşitli iletişim araçları ve teknikleri mesajlar ve içerik, aşağıdakiler dahil tüm dark turistik alanları içeriyordu: sergiler ve eserler, galeriler, etkinlikler ve sergiler ve benzerleri, hem gerçek zamanlı hem de sanal ayarlar. Çoğu yönetici, yeniden anlatma ve yeniden oluşturma olasılığı konusunda önemli tarihi olaylar veya hikayeler önemli bir pazarlama fırsatı olarak görmektedir. Ayrıntıları sansürlenmekten veya mesajları seyreletmekten, dark turizmin duygusal bir bileşeni olduğundan kaçınmaya özen gösterirler.

Tedarikçiler ve tüketiciler arasındaki mesajlaşma için dijital platformlar tercih edilen iletişim kanalıdır. Özellikle sosyal medya platformları, ziyaretçilerle olan etkileşimin farklı seviyeleri teşvik etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Dijital teknolojilerin en büyük avantajı, ürün yeniliği gibi diğer yenilik türlerinin aktarıcıları olarak da hareket etmesidir. Yöneticilerden dijital teknolojinin savunucuları, sanal deneyimleri turizmle ilgili pazarlamada önemli bir gelecek trendi olarak görüyor. Herkesin gelemeyeceği gerçeğini kabul ediyorlar, bu yüzden diğer ülkelerden gelen ve belirli bir cazibe merkezini ziyaret etmek isteyen insanlar için bir deneyim yaratmakla uğraşmaktadırlar. Diğer taraftan bazı yöneticiler, radyo istasyonlarında yürütülen pazarlama faaliyetlerine atıfta bulunur veya basılı materyal ve kişisel marka temsilinin önemini öne çıkarır.

Ayrıca iç paydaşları, dış faktörleri ve rakipleri ile işbirliği yapmak da önemli. Kasıtlı ve önceden belirlenmiş stratejik pazarlama planlaması süreci, özellikle yatay koordinasyonla ilgili olarak, miras turizmi bağlamında stratejik pazarlama işlevlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi için hayati önem taşımaktadır. Stratejik planlama çerçevesinde genellikle merkezi bir koordinasyon mekanizması eksikliği vardır. Miras turizminin stratejik pazarlama

planlaması için temel stratejik pazarlama işlevlerinin oluşturulmasıyla birlikte, koordinasyonun belirli pazarlama işlevleri üzerindeki temel rolü ve etkisi vurgulanmıştır.

Kamu sektörünün turizmdeki baskın rolü ve güçlü bir stratejik yön için kilit bir gereklilik olan turizm pazarlaması açısından teorik önemi de vurgulanmaktadır. Turizmin karakteristikleri ve dinamiklerinin kapsamlı bir şekilde tanınması ve ortak bir yaklaşımın faydaları ile desteklenen ilgili kurumlar arasında geliştirilmiş koordinasyon, miras turizminin organizasyonunu daha verimli ve etkili hale getirecektir. Stratejik pazarlama planlama sürecinin başarısı, büyük ölçüde, etkileri en güçlü şekilde turizm ürünü teslimat düzeyinde hissedilen, ürün hizmeti geliştirme ve destinasyon tanıtımı da dahil olmak üzere stratejik işlevleri etkileyen, hükümet düzeyinde etkili koordinasyona bağlıdır.

Savaş turizminin gelişmesinde devlet kurumlarının rolü de önemlidir; acının yerini işaretlemesinde, savaş geçmişini sömüren tüzel kişiliklerin kontrolü kazanma amacı ya da bunu yapanlar onurlu, strateji ve anma kültürüne saygı duyarak vs. Bu ilişki, bazı durumlarda olduğu gibi işbirliği eksikliğinin durgunluğa ve kaynakların yetersiz kullanılmasına neden olduğu diğer alanlar SC ve FBH'in ortak stratejileri tarafından şartlandırılmalıdır. Bosna-Hersek'in daha ciddi bir tanıtım ve daha iyi bir siyasi iklim sunması durumunda, turist sayısı ve yatırımcı kesinlikle büyüyecektir. Devlet düzeyinde belirli bir yasa yoktur, BH Federasyonu'nda BHF'de turizmi düzenlemekten sorumlu Çevre ve Turizm Bakanlığı vardır, SC'de ise Ticaret ve Turizm Bakanlığıdır. Bosna Hersek'i bölge ülkelerinden ayıran şey, iç içe geçmiş mirasın çeşitliliğidir. Bir avantaj olabilecek ve turistik amaçlı kullanılacak önemli tarihi aktörleri tek bir yerde buluşturma duygusudur. Tarihin önemli bir unsuru "savaş"tır, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve 1992-1995 Savaşı, ardından en büyük sosyo-politik olayların gerçekleştiği dönüm noktalarıdır. Şu anda, soykırımlar ve savaşlarla ilişkili turistik yerler, dünya çapında turist ziyaretleri kategorisi en büyüklerinden birini oluşturuyor.

Auschwitz-Birkenau, Kamboçya, Ruanda, Vietnam, Bosna Hersek ve bölgemizdeki diğer ülkeler gibi soykırımlar ve toplu katliamlar yapılan yerler olarak seçilebilir (Fonseca, Seabra ve Silva, 2016). Dark turizm ile ilgili diğer bilimsel araştırmalara baktığımızda ve bu makale ile kıyaslandığımız zaman şimdiye kadar yapılan araştırmaların çoğunun, insanların öldürüldüğü yerleri ziyaret ederken turistlere ve onların duygu ve hislerine odaklandığı sonucuna varabiliriz (Blackman & Venn, 2010; Pile, 2010; Bondi & Davidson, 2011; Curti, Aitken, Bosco i Goerisch, 2011; Dawney, 2011; Biran & Buda, 2018; Buda, 2015a; Nawijn &

Biran, 2018; Nawijn, Isaac, van Liempt, & Gridnevskiy, 2016; Picard & Robinson, 2012; Tucker, 2016, 2016, ; Waterton & Watson, 2014).

Ayrıca turistlerin dark yerlerdeki deneyimlerine yönelik psikolojik ve psikanalitik yaklaşımlara dayalı pek çok araştırma bulunmaktadır. (Biran i Buda, 2018; Buda, 2015b; Korstanje i Ivanov, 2012; Morten, Stone i Jarratt, 2018). Özellikle çalışmanın bir kısmı, bu yerlerin duygusal, öznel ve özgül değerini tanıyarak, afet sonrası turizm alanlarını araştırmaktadır (Amujo & Otubanjo, 2012; Chew & Jahari, 2014; Mair, Ritchie, & Walters, 2016; Martini & Buda, 2018; Tucker, Shelton, & Bae, 2017; Wright & Sharpley, 2018). Çok sayıda araştırma, turistlerin karanlık yerleri ziyaret etme motivasyonlarını birden fazla perspektiften ve çeşitli yaklaşımlarla araştırır: turist motivasyon faktörleri (Stone, 2006), sosyo-kültürel perspektifler (Gillen, 2018; Stone & Sharpley, 2008), ölümcül çekicilikler ve motivasyon arasındaki korelasyonlar (Seaton, 1999) ve potansiyel turistlerde motivasyon unsurlarının analizi (Ashworth & Hartmann, 2005; Chang, 2017; Isaac & Çakmak, 2014; Isaac, Nawijn, van Liempt, & Gridnevskiy, 2017; Tunbridge & Ashworth, 1999 al., 2018; Causevic, 2008; Miller, Gonzalez, & Hutter, 2017).

Bu araştırma, dark turizm yerlerini ziyaret eden turistleri ele almıyor, burada Bosna-Hersek sakinlerinin dark turizm hakkındaki tutum ve görüşlerini Srebrenitsa şehri özel örneğinde incelemek için yerel nüfusa odaklanılmaktadır. Srebrenitsa, Bosna-Hersek'te soykırımın yaşandığı bir şehir olduğu için, tüm nüfus doğrudan veya dolaylı olarak ülkelerinin başına gelen trajediye tanık oldu ve bu nedenle dark turizmin yönleri hakkında görüş ve görüşlerini ifade etme yetkinliğine sahiplerdir.

Bosna-Hersek'te genellikle dark turizm konusuyla ilgili çok fazla araştırma yoktur, bunlar çoğunlukla yabancı yazarlardan alınan eserler veya dark turizmin teorik kısmını kapsayan bazı yetersiz araştırmalardır. Srebrenitsa kenti örneğinde araştırma bölümü ile Bosna Hersek'te dark turizm üzerine yapılan ilk bilimsel araştırma olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Böylece dark turizmi araştırarak olan tüm araştırmacılara örnek ve bir nevi yol gösterici olacağı tartışılmaz bir önem kazanmıştır. Aynı zamanda bu çalışma, Bosna-Hersek'te dark turizmin gelişmesine ve bu konuda yeterince bilgili olmayan herkesin eğitimine de katkıda bulunabilir.

Teorik ve genel sonuçlara ek olarak, çalışma hipotezlerinin kanıtlandığı araştırmanın ampirik bölümünün en önemli sonuçları aşağıda sunulacaktır. Nicel analizlerin sonuçları aşağıda gösterilmiştir:

- Dark turizm bağlamında Bosna Hersek vatandaşlarının Srebrenitsa'ya bakış açılarının olumlu, sosyo-kültürel etkiler haricinde, duygusal deneyim ve jeopolitik bilgi boyutları ile ilgili algının da olumlu olduğu tespit edilmiştir.
- Bosna Hersek vatandaşlarının *dark turizm bağlamında Bosna-Hersek'te yaşayan katılımcılar ile Bosna-Hersek dışında yaşayan katılımcıların Srebrenitsa'ya bakış açılarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir.*
- Pearson'ın korelasyon katsayısı, analiz edilen değişkenlerin birbirleriyle anlamlı şekilde doğrusal olarak pozitif ilişkili olduğunu doğruladı, yani %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlar belirledik. Buna göre, yüksek lisans tezinin beşinci çalışma hipotezi doğrulanmıştır: *"Dark turizme yönelik tutum boyutları, sosyo-kültürel etki algıları, duygusal deneyim ve jeopolitik bilgi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır".*
- *Srebrenitsa şehrindeki dark turizm bağlamında yakın mağdurları olan katılımcılar ile yakın mağdurları olmayan katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir.*
- Tek faktörlü varyans analizi (ANOVA): *"Srebrenitsa şehrindeki dark turizm ile ilgili olarak yaş yapısı açısından yanıt verenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var"* olduğu desteklenmiştir.
- Scheffe'nin *post hoc* testi, "Dark turizme karşı tutum" söz konusu olduğunda, 19-29 yaş aralığındaki katılımcılar (*Ort. = 15.74, SD = 6.90*) ile 30-39 yaş aralığındaki katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. (*Ort = 18.79, SD = 6.886*). Aynı şekilde 19-29 yaş (*Ort. = 15.74, SS = 6.90*) ile 40 yaş üzeri (*Ort. = 17.64, SS = 6.977*) katılanlar arasında da önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

5.2. Tartışma

Bu araştırma, dark turizmin sosyal olarak kabul edilemez olmadığını gösterdi. Ancak, o dark mekânlar, ürünün türü dikkate alınarak, tarihi, hatıra, kültürel ve sanatsal değer sağlandığını görülmüştür. Dark turizm ürünleri, doğal olarak artan sosyal duyarlılıkları nedeniyle daha odaklı araştırmalarla izlenmeli ve piyasaya sürüldüklerinde uyandırdıkları duygusal ağırlığa göre geliştirilmelidir. Dark ürünlere olan talep heterojendir, motifler son derece farklıdır ve dark bir ürün yerin nüanslarına ve konuyla doğrudan veya dolaylı bağlantı düzeyine bağlıdır. Bu makale, Bosna-Hersek'te yeterince araştırılmamış alana bir giriş ve Bosna-Hersek'in yeni bir turizm segmentinden yararlanma potansiyelini belirleyip zamanla ortaya çıkabilecek başka araştırmalar için bir başlangıç noktası işlevi görebilir.

Bosna-Hersek'in, sözlü geleneklerde ve eski kayıtlarda kalan ve Bosna-Hersek'in dark ürünüyle uygun şekilde bütünleşmeyi bekleyen büyük bir potansiyele sahip olmalarına rağmen, turistler tarafından kullanılmayan birçok kültürel manzara, gerçek olay, hikaye ve efsane içerdiğinden hiç şüphe yoktur. Bir turizm destinasyonunu tanıtmaya aracılık olarak dark turizmi kullanmadan önce, piyasaya "örnek niteliğinde" bir dark ürün yaratılıp yerleştirilir ve bu konu aynı zamanda daha fazla araştırma ve yeni uygulanabilir bilgiler için başlangıç noktası olarak kullanılmaktadır.

Bu araştırma, miras turizmi bağlamında stratejik pazarlama planlamasının koordinasyonunu ve yönetimini belirleyen karmaşık dinamikleri vurgulamaktadır. Özellikle kamu sektöründeki bazı aktörlerin önemli gücü ve etkisi ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, turizm yönetimi için temel bir stratejik yön eksikliği vardır. Sonuç olarak, miras turizmi için stratejik pazarlama planlamasıyla ilgili stratejik işlevler, sayısız kurum ve kuruluş arasında belirsiz ve muğlak bir şekilde atanmaktadır. Bu senaryo, ilgili paydaşlar tarafından uygulandığı şekliyle belirli ve bireysel stratejik işlevler bağlamında incelendiğinde daha da kötüleşir. Sadece turizm endüstrisinin bir bütün olarak organizasyonu değil, aynı zamanda miras turizminin gerçek çeşitliliği ve karmaşıklığı gözlemlenir ve ortaya çıkmaktadır.

Bu durumu düzeltmek için katılımcılar arasında güçlü bir koordinasyon gerekliliği çok önemlidir. Stratejik düzeyde, yetkililer arasındaki yatay koordinasyon zayıftır, bu da miras turizmi için stratejik pazarlama planlamasına tamamen parçalanmış bir yaklaşımla sonuçlanmaktadır. Bu yaklaşımın sonuçları, stratejik pazarlama fonksiyonlarının tamamında

belirgindir ve hükümet düzeyinde planlamadan bireysel turizm sağlayıcılarına kadar tüm turizm yönetimi ve idaresi seviyelerinde önemlidir.

Alt düzey paydaşların siyasi çağrışımlar nedeniyle faaliyet sınırları içinde hareket etmesi gerektiği göz önüne alındığında, hükümetin etkili rolü özellikle vurgulanmıştır. Miras turizmi pazarlaması için pratik çıkarımları ve politika odaklı turizm kuruluşlarının sınırlamaları bu çalışmada ortaya konmuştur. Özellikle, bu davranış, ürün hizmetlerinin geliştirilmesini ve kaynak tahsisi işlevini sınırlar, çünkü kuruluşlar etkili bir şekilde iletişim kuramazlar ve bu nedenle karşılıklı sorumluluk ve turizm gelişimine katkıyı kabul etmezler. Bunun nihayetinde endüstri üzerinde olumsuz etkileri vardır, turizmin önemli bir ekonomik itici güç olarak tanınmasına ve öncelik verilmesine rağmen, genel olarak turizm için ortak bir vizyondan yoksundur.

İkinci doğrulanmış çalışma hipotezini gözlemlersek: "Srebrenitsa bölgesindeki dark turizm bağlamında Bosna-Hersek'te yaşayan katılımcılar ile Bosna-Hersek dışında yaşayan katılımcılar arasında sosyo-kültürel etkilerin algılanmasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır." Grup istatistiklerinin sonuçlarına dayanarak, Bosna-Hersek'te yaşayan katılımcıların dark turizmin sosyo-kültürel etkileri hakkında Bosna-Hersek'te yaşamayan katılımcılara göre daha olumlu bir algıya sahip oldukları sonucuna varabiliriz.

Dark turizmin sosyo-kültürel etkilerinin öğelerindeki değişken algısı, yerel kültür, yerel nüfus, geleneksel kültürün korunması, yerel azınlık kültürünün korunması, kültürel kimliğin geliştirilmesi ve soykırım mirası gibi konulardan oluşmaktadır. Bosna-Hersek'te yaşayan, savaşın tanığı veya mağdurları olan ve savaştan sonra Bosna-Hersek'te kalan katılımcılar, ülkelerinde olup biten her şeyi daha net görebiliyorlar. Toplumun çeşitli kesimlerinden örülen ve onları bir ölçüde şekillendiren birçok sosyo-kültürel etkinin daha fazla farkındadırlar. Tam olarak yaşadıkları ve oldukları yerde kaldıkları için kültürel kimliklerini güçlendirmek, gelenek ve mirasını beslemek ve en önemlisi hepsini korumak için çalışmaktadırlar.

Özellikle Srebrenitsa şehri üzerinden soykırım mirasını korumaya ve asla unutulmaması için çalışmalarına odaklanmaktadır. Yukarıdakilere dayanarak, dark turizmin soykırım mirasının korunması üzerindeki etkisine ilişkin olumlu ve anlaşılır bir tutumun yanı sıra, Bosna-Hersek'te yaşamayan katılımcılara göre dark turizmin sosyo-kültürel etkileri konusunda daha olumlu bir algıya sahipler.

Bosna-Hersek'te yaşamayan katılımcılar savaştan sonraki tüm olaylarla sürekli bir ilişki içinde değiller, savaş sonrası kültürel kimlik oluşturma aşamalarından geçmediler, kültürel mirası Bosna-Hersek'teki katılımcılar kadar beslemediler, yavaş yavaş kültürel kimliklerini kaybettiklerini, yaşadıkları ülkelerin başka kültürlerinde olduklarını farkında değiller. Basitçe tüm bunlardan dolayı, Bosna-Hersek'te yaşayan katılımcılarla kıyaslayacak olursak dark turizmin sosyo-kültürel etkileri konusunda daha az olumlu algıya sahipler.

KAYNAKÇA

- Allen, L. R., Hafer, H. R., Long, P. T., & Perdue, R. R. (1993). Rural residents' attitudes toward recreation and tourism development. *Journal of Travel Research*, 31(4), 27–33.
- Alili, M. (2017). Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, Avrupa'daki ve Türkiye'deki hüzün turizmi destinasyonlarının karşılaştırması üzerine teorik bir çalışma, Cilt:1 Sayı: 1.
- Amuquandoh, F. E. (2010). Residents' perceptions of the environmental impacts of tourism in the Lake Bosomtwe Basin, Ghana. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2), 223–238.
- Andereck, K.L., Valentine, K.M., Knopf, R.C., & Vogt, C.A. (2005). Residents' perceptions of community tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056–1076.
- Avdić, Dž. (2016). Moj osmijeh je moja osveta, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- Bansal, P. (2005). Evolving sustainability: A longitudinal study of corporate sustainable development. *Strategic Management Journal*, 26, 197–218.
- Bartoluci, M., (2013). Upravljanje razvojem turizma i poduzetništva, Školska knjiga, Zagreb.
- Bećirević, E. (2009). Na Drini genocid. Istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni, Buybook, Sarajevo.
- Bedžet, A. (2004). Bosna i Hercegovina: zločin stoljeća, el-Kalem, Sarajevo
- Beech, J. (2000). The Enigma of Holocaust Sites as Tourist Attractions -The Case of Buchenwald. *Managing Leisure* 5(1), 29-41.
- Beeton, S., & Benfield, R. (2003). Demand control: The case for demarketing as a visitor and environmental management tool. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(6), 497–513.
- Begić, Kasim. (1977). Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma, Bosanska knjiga, Sarajevo.
- Beyaz, D. (2017). Paranormal Turizm Bağlamında Tırnava Cadıları, *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, c.1, S.2, s.42-43.
- Biran, A., Hyde, K. (2013). New perspectives on dark tourism. *International Journal of Culture, Tourism, and Hospitality Research*, 7(3), 191-198.

- Birdir, K., Dalgıç, A., Güler, O., Kayaalp, J. (2015). Journal of Tourism and Gastronomy Studies, Hüzün Turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkını Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Deneyimleri (Dark Tourism: The Experiences of Foreign Tourists Visiting the Gallipoli Peninsula Historical National Park), 3(4), 12-23.
- Bissell, L.J. (2009). Understanding Motivation and Perception at Two Dark Tourism Attractions in Winnipeg, MB. Thesis. University of Manitoba.
- Bojić, Mehmedalija. (2000). Historije Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijeka), TKD Sahinpašić, Sarajevo
- Borthwick, A.M. (2013). Sites of suffering: dark tourism and the national park system, Graduate School of the University of Oregon in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Science, A case study of Kalaupapa national historical park.
- Boyle, F. (2000). Genocid, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti, Sarajevo.
- Briassoulis, H. (2002). Sustainable tourism and the question of the commons. Annals of Tourism Research, 29, 1065–1085.
- Bruneteau, Bernard. (2005). Stoljeće genocida, nasilje, masakri i genocidne metode od Armenije do Ruande, Politička kultura, Zagreb.
- Bucher, S., Slivkova, S. (2017). Dark tourism and its reflection in post-conflict destinations of Slovakia and Croatia, Geojournal of Tourism and Geosites 18(1), 22-34.
- Bulić, Ibro. (2011). “Praksa Suda i Tužiteljstva BiH u procesuiranju genocida u Sigurnoj zoni UN – Srebrenitsa 1995. godine“, Genocid u Bosni i Hercegovini – posljedice Presude Međunarodnog suda Pravde, urednik Muharem Kreso, Sarajevo, 2011, str. 384-455.
- Butler, R. (1991). Tourism, environment, and sustainable development. Environmental Conservation, 18, 201–219.
- Butler, R.W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. Tourism Geographies, 1(1), 7–25.
- Chang, Li Hui. (2017). Tourists’ Perception of Dark Tourism and its Impact on their Emotional Experience and Geopolitical Knowledge: A Comparative Study of Local and Non-local Tourist, Journal of Tourism Research & Hospitality 06(03).

- Chang, Te-Yi. (2014). Dark Tourism: The Effects of Motivation and Environmental Attitudes on the Benefits of Experience, Graduate Institute of Travel and Tourism Management of National Kaohsiung University of Hospitality and Tourism, Taiwan, Special Issue on Organizational Innovation, Vol. 72, extra 2, 69-86.
- Choi, H. C., & Sirakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 27, 1274–1289.
- Choi, H. C., & Murray, I. (2010). Resident attitudes toward sustainable community tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(4), 575–594.
- Cigar, Norman. (1998). Genocid u Bosni: politika “etičkog čišćenja“, Bosanski kulturni centar, Sarajevo.
- Collins-Kreiner, N. (2016). Dark tourism as/is pilgrimage. *Current Issues in Tourism*, 19(12), 1185-1189.
- Ćatović, A. (2011). *Ekonomске i (ne)ekonomске funkcije turizma*, PrintCom d.o.o Tuzla, Tuzla.
- Čekić, Smail. (1995). *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991-1995*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo.
- Čekić, S. (1997). *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- Čekić, S. (2012). *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- Čekić, S. (2018). *Genocid u Srednjem Podrinju*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Čekić, S., Kreso, M., Macić, B. (2000). *Srebrenitsa 1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- Çelik, A. (2017). Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Doktora Öğrencisi, İzmir, *Hüzün Turizmi Üzerine Bir Derleme (Dark Tourism Rewiev)*, Türk Turizm Araştırmaları Dergisi Cilt. 1, Sayı.3, 2017 ss.41-55.
- Daniel W. M.Wright. (2014). A thesis submitted in partial fulfillment for the requirements for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Central Lancashire, Residents' Perceptions of Dark Tourism Development: The Case of L'Aquila, Italy, Lancashire.

- Dann, G. M. S. (1998). The Dark Side of Tourism. Etudes et Rap-ports Centre International de Recherches et d'Etudes Touristiques, Aix-en-Provence, serie L, 14, 1-31.
- Degan, Vladimir-Đuro. (2008). "Zločin genocida pred međunarodnim sudištem", Zbornik PFZ, 58, (1 -2), 77-90.
- Del Ponte, K. (2008). Gospođa tužiteljica, Buybook, Sarajevo.
- Dinan, C., & Sargeant, A. (2000). Social marketing and sustainable tourism: Is there a match. International Journal of Tourism Research, 2, 1-14.
- Dolnicar, S., Laesser, C., & Matus, K. (2010). Short-haul city travel is truly environmentally sustainable. Tourism Management, 31, 505-512.
- Donia, J. R. (2012). Historija i sud: Uloga historije na Haškom tribunalu, Historijska traganja, 161-169. Institut za istoriju. Sarajevo.
- Donia, Robert J. (2016). Radovan Karadžić-Uzroci, postanak, uspon genocida u Bosni i Hercegovini, University Press, Sarajevo.
- Drešković, N., Mirić, R. (2017). Regionalna geografija Bosne i Hercegovine I, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Eijgelaar, E., Thaper, C., and Peeters, P. (2010). Antarctic cruise tourism: the paradoxes of ambassadorship, 'last chance tourism' and greenhouse gas emissions. Journal of Sustainable Tourism. 18(3): 337-354.
- Faber, J. M. (2002). Srebrenitsa, Genocid koji nije bio spriječen, Međucrkveni mirovni savjet, Den Hag.
- Fazlović, S. (2006). *Statistika: deskriptivna i inferencijalna analiza*, Denfas, Tuzla.
- Filipović, M. (2017). Diplomski rad, Resursi za razvoj tamnog turizma na prostoru Dalmacije, Sveučilište u Splitu, Split.
- Fonseca, A. P., Seabra, C., Silva, C., (2016), Dark Tourism: Concepts, Typologies and Sites, Journal of Tourism Research & Hospitality, ss. 1-6.
- Gelo, Jakov. (1995). Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

- George, B. P., & Henthorne, T. L. (2007). Tourism and the general agreement on trade in services sustainability and other developmental concerns. *International Journal of Social Economics*, 34, 136–146.
- Goodwin, H. (2008). Pro-poor Tourism: A Response. *Third World Quarterly*, 29(5): 869-871.
- Gossling, S. (2009). Carbon neutral destinations: A conceptual analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(1), 17–37.
- Gursoy, D., Jurowski, C., Uysal, M. (2002). Resident attitudes: A structural modeling approach. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 79–105.
- Gutman, R. (1994). *Svjedok genocida*, Dureux, Zagreb.
- Grbin, Mladen, Hodge, Carole. (2000). Sigurnost i stabilnost u jugoistočnoj Europi: izgradnja povjerenja u bivšoj Jugoslaviji, Durieux, Zagreb.
- Halilović, Bekir i dr. (2018). *Ug Adopt Srebrenitsa*, Srebrenitsa.
- Hartmann, F. (2015). *Krv realpolitike-Afera Srebrenitsa*. Buybook, Sarajevo.
- Heather, R. A. (2017). *Graduate Theses and Dissertations, Motivations and intentions of tourists to visit dark tourism locations*, Iowa State University Capstones, Iowa.
- Henderson, J. C. (2000). War as a tourist attraction: the case of Vietnam, *International Journal of Tourism Research* 2, 269-285.
- Holbrooke, R. (2007). *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo.
- Honig, Jan Willem, Both, Norbert. (1999). *Srebrenitsa-hronika ratnog zločina*, Ljiljan, Sarajevo.
- Ibišević, Besim. (1999). *Srebrenitsa (1987-1992)*, Amsterdam.
- Jayatileke S. B. (1997). The impact of the civil war on tourism and the regional economy, *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 20:s1, 269-279.
- Johnston, A. P. (2011). *Thanatourism and the commodification of war tourism space in ex-Yugoslavia*, Access to Research at NUI Galway, National University of Ireland, Galway.
- Kadušić, Alma, Sabahudin Smajić, Dževad Mešanović. (2018). *Turistička geografija*, OFF-SET, Tuzla.

- Kamber, P., Karafotias, T., & Tsitoura, T. (2016). Dark heritage tourism and the Sarajevo siege. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 14(3), 255–269.
- Kim, K., Uysal, M., & Sirgy, M. J. (2013). How does tourism in a community impact the quality of life of community residents? *Tourism Management*, 36(3), 527–540.
- Kim, S., & Butler, G. (2015). Local community perspectives towards dark tourism development: The case of Snowtown, South Australia. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 13(1), 78–89.
- Kılıç, B., SOP, S.A. (2001). Hüzün Turizmi, Katarsis ve Alternatif Katarsistik Bir Destinasyon Örneği Olarak San Jose Madeni, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 8 (3), 6-22.
- Kline, R. B. (1998): *Principles and practice of structural equation modeling*, New York: Guilford.
- Kreso, M. (2011). Genocid u Bosni i Hercegovini, posljedice presude Međunarodnog suda pravde. Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenitsa), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- Kudumović Dostović, F. (2017). Sjeveroistočna Bosna-geografska monografija, OFF-SET Tuzla, Geografsko društvo Tuzlanskog kantona, Tuzla.
- Lambrichs, L. (2009). „Genocid, njegovo negiranje i ponavljanje u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini“, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo.
- Lapenda, Stjepan. (2008). Srebrenitsa paradigma genocida nad Bošnjacima, “Le Figaro“ 2000-2006., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
- Lennon, J., Foley, M. (2000). *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*, London: Continuum.
- Lennon, J., Foley, M. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination, *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 198-211.
- Lim, C., & McAleer, M. (2005). Ecologically sustainable tourism management. *Environmental Modeling & Software*, 20, 1431–1438.

- Liu, Z. (2003). Sustainable tourism development: A critique. *Journal of Sustainable Tourism*, 11, 459–475.
- Lu, J., & Nepal, S.K. (2009). Sustainable tourism research: An analysis of papers published in the *Journal of Sustainable Tourism*. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(1), 5–16.
- Lucić, P. (2005). *Stenogrami o podjeli Bosne, Kultura i rasvjeta*, Civitas, Sarajevo.
- Lumsdon, L. (2000). Transport and tourism: Cycle tourism—A model for sustainable development? *Journal of Sustainable Tourism*, 8, 361–377.
- Nicholas, L.N., Thapa, B., Ko, Y. J. (2009). Residents' perspectives of a world heritage site: The Pitons Management Area, St. Lucia. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 390–412.
- Nicholas, L., & Thapa, B. (2010). Visitor perspectives on sustainable tourism development in the Pitons Management Area World Heritage Site, St. Lucia. *Environment, Development and Sustainability*, 12, 839–857.
- Niemelä, T. (2010). Motivation factors in dark tourism: Case: House of Terror. Bachelor's Thesis in Nature and Soft Adventure Tourism. Lahti University of Applied Sciences.
- Nunkoo, R., Gursoy, D. (2012). Residents' support for tourism: An identity perspective. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 243–26.
- Nunkoo, R., Smith, S. L., & Ramkissoon, H. (2013). Residents' attitudes to tourism: A longitudinal study of 140 articles from 1984 to 2010. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(1), 5–2.
- Mahoro Nahimana, F. (2001). Master of Technology, The attitude and perception of local and international tourists regarding the protection of the genocide memorial sites in Rwanda, The Cape Peninsula University of Technology, Cape Town.
- Malcom, Noel. (2011). *Bosna – kratka povijest*, Buybook, Sarajevo.
- Martini, A., Buda, D. (2018). Dark tourism and affect: framing places of death and disaster. *Current Issues in Tourism*. ISSN 1368-3500 DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1518972>.
- Mašić, N. (1999) *Srebrenitsa: agresija, otpor, izdaja, genocid*, Općina, Srebrenitsa.
- Mašić, B. (2001). *Zločini protiv mira*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

- Messham-Muir, K.. (2004). Dark Visitations: The Possibilities and Problems of Experience and Memory in Holocaust Museums, *Australian and New Zealand Journal of Art*, vol. 4, no. 2, p. 97-111, ISSN 14434318.
- Miller, D. S., Gonzalez, C. (2013). When death is the destination: the business of death tourism-despite legal and social implications. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(3), 293-306.
- Miles, W. (2002). Auschwitz: Museum Interpretation and Darker Tourism, *Annals of Tourism Research*, vol. 29, no. 4, p. 1175-1178, ISSN 0160-7383.
- Misiura, Shashi (2006). *Heritage Marketing*, Routledge, London
- Moutinho, L. (2000). Trends in tourism. Strategic management in tourism, Wallingford, UK: CAB International, pp. 3–16.
- Mowatt, R. A., Chancellor, C.H. (2011). Visiting death and life: Dark tourism and salve castles.” *Annals of Tourism Research* 38(4): 1410-1434.
- Mulagić, E. (2014), *Negiranje genocida nad Bošnjacima*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Nettelfield, Lara J., Wagner, Sarah. (2015). *Srebrenitsa nakon genocida*, Institut za istoriju, Sarajevo.
- Nezirović S. (2007). “TURISTIČKI POTENCIJALI U SREBRENICI”. Rad je objavljen u *Naučno-stručnom časopisu Turizam* br.11 str. 118-122.
- Nuhanović, H. (2005). *Pod zastavom UN-a - Međunarodn zajednica i zločin u Srebrenici*, BZK Preporod, Sarajevo.
- Opić, S., (2011.). *Testiranje normalnosti distribucije u istraživanjima odgoja i obrazovanja*, Školski vjesnik, 60, 2, str. 181-197.
- Orić, Naser. (1995). *Srebrenitsa svjedoči i optužuje*, Općina Srebrenitsa, Srebrenitsa.
- Padin, C. (2012). A sustainable tourism planning model: Components and relationships. *European Business Review*, 24, 510–518.
- Padin, C., & Svensson, G. (2013). A multi-layer matrix model of sustainable tourism process, measurement areas, gap and reconnection analyses. *European Business Review*, 25, 206–216.

- Pallant, J. (2009). *SPSS - Priručnik za preživljavanje*. Beograd: Mikro knjiga, str. 209.
- Plummer, R., & Fennell, D. A. (2009). Managing protected areas for sustainable tourism: Prospects for adaptive co-management. *Journal of Sustainable Tourism*, 17, 149–168.
- Podoshen, J. S. (2013). Dark tourism motivations: Simulation, emotional contagion and topographic comparison. *Tourism Management*, 35, 263–271.
- Pomeroy, A., Noble G., & Johnson, L.W. (2011) Conceptualising a contemporary marketing mix for sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 19 (8), 953–969.
- Powell, R., Kennell, J., Barton, C. (2018). Dark Cities: A dark tourism index for Europe's tourism cities, based on the analysis of DMO websites. *International Journal of Tourism Cities*, 4 (1). pp. 4-21. ISSN 2056-5607.
- Preece, T., Price, G. (2002). Motivations of participants in dark tourism: A port arthur example. New Zealand: Waiariki Institute of Technology.
- Prica, I., Chronous Krasavac, B., & Petrović, M. (2015). *Primena tehnika multivarijacione analize u marketinškim istraživanjima*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, str. 85-86.
- Rašetina, S. (2010). Diplomski rad, Fenomen tamnog turizma u kontekstu razvoja selektivnih oblika turizma, Sveučilište u Splitu, Split.
- Reige, A.M., Perry, C., (2000.), “National marketing strategies in international travel and tourism “ *European journal of Marketing*, Vol.34 No.11/12, str. 1290-1305.
- Republika Bosna i Hercegovina. (1993). Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Nacionalni sastav stanovništva-Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991., Sarajevo.
- Richards, Greg (1996). *Cultural Tourism in Europe*. CABI, Wallingford.
- Richins, H. (2009). Environmental, cultural, economic and socio-community sustainability: A framework for sustainable tourism in resort destinations. *Environment, Development and Sustainability*, 11, 785–800.
- Rondić, Adnan. (2015). *Živjeti u Srebrenici*, Fondacija Heinrich Böll, Ured za Bosnu i Hercegovinu, AMOS GRAF d.o.o., Sarajevo.

- Ryan, R.M., Deci, E.L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54 – 67.
- Schaller, D.J. (2007). From the Editors: genocide tourism - educational value or voyeurism? *Journal of Genocide Research*, 9(4), 513-519.
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism, *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 234-244.
- Seaton, A. (2009). Purposeful otherness: approaches to the management of thanatourism, in Sharpley, R. and Stone, P. (Eds), *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*, Channel View Publications, Bristol, pp. 75-108.
- Seaton, T. (2018). Dark tourism history. In P. Stone, R. Hartmann, A. V. Seaton, R. Sharpley, & L. White (Eds.), *The Palgrave handbook of dark tourism studies* (pp. 1–2). London: Palgrave McMillan.
- Selimović, Sead. (2017). Istina o Srebrenici i genocidu nad Bošnjacima: u povodu šeste knjige “Monumenta Srebrenitsa“, *Baština sjeveroistočne Bosne broj 9*, 2016. Časopis za baštinu, kulturu-historijsko i prirodno naslijeđe, Tuzla, 9-53.
- Sharpley, R. (2000). Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1–19.
- Shondell Miller, D. (2008). Disaster tourism and disaster landscape attractions after Hurricane Katrina: An auto-ethnographic journey. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 2 (2), 115–131.
- Stone, P. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, Attractions and exhibitions, *Tourism: An Interdisciplinary International Journal*, 52, 145–160.
- Stone, P., Sharpley, R. (2008). Consuming dark tourism: a thanatological perspective. *Annals of Tourism Research*, 35(2), 574–595.
- Strange, C., Kempa, M. (2003). Shades of dark tourism: Alcatraz and Robben Island, *Annals of Tourism Research* 30(2), 386-40.
- Suljagić, E. (2005), *Razglednica iz groba*, Civitas, Sarajevo.
- Suljić, Alija. (2011). *Stanovništvo i naselje općine Srebrenitsa -antropogeografska monografija*, Tuzla.

- Šabić, V. (2008). Genocid u Srednjem Podrinju. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Šabotić, Izet. (2011). "Historiografske karakteristike i posebnosti presude Međunarodnog suda pravde u tužbi Republike Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije (Srbije i Crne Gore)" Genocid u Bosni i Hercegovini posljedice presude Međunarodnog suda pravde, ur. Muharem Kreso, Sarajevo, str. 498-518.
- Tarlow, P.E. (2005). Dark tourism: the appealing 'dark' side of tourism and more. In M.Novelli (ed) Niche Tourism – Contemporary Issues, Trends and cases. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann: 47-58.
- Taljić, I. (2002). Roman o Srebrenici, Ministarstvo kulture i sporta, Sarajevo.
- Tešanović, Jasmina. (2009). Škorpioni – dizajn zločina, V. B. Z., Beograd.
- Topsakal, Y., Ekici, R. (2014). Dark tourism as a type of special interest tourism: dark tourism potential of Turkey, Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 1(2), 325-330.
- Torrent, R. R. I. (2008). Sustainable development in tourism municipalities: The role of publicgoods. *Tourism Management*, 29, 883–897.
- Turner, R. (2018). Travel and Tourism - Economic impact - Bosnia and Herzegovina. World Travel and Tourism Council.
- Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development in the developing world: The case of Turkey. *Tourism Management*, 22, 289–303.
- Um, S., Crompton, J.L. (1990). Attitude determinants in tourism destination choice. *Annals of Tourism Research* 17(3):432-448.
- Unur, K. (2000). Turizm-Terörizm İlişkisi Ve Türkiye Örneği. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi (Eylül-Aralık)*. ss. 169–177.
- UNWTO (2004b) Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations - Guidebook, UNWTO, Madrid
- Uyarra, M. C., Watkinson, A. R., & Cote, I. M. (2009). Managing dive tourism for the sustainable use of coral reefs: Validating diver perceptions of attractive site features. *Environmental Management*, 43, 1–16.

- Yuill, S.M.. (2003). Submitted to the Office of Graduate Studies of Texas A&M University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master science, Dark tourism: Understanding visitor motivation at sites of death and disaster, Waterloo.
- Wang, Y., Pfister, R. E. (2008). Residents' attitudes toward tourism and perceived personal benefits in a rural community. *Journal of Travel Research*, 47(1), 84–93.
- Weaver, D.B. (2000). The exploratory war-distorted destination life cycle, *International Journal of Tourism Research*, 2(3), 151-161.
- White, L., Frew E. (2013). *Dark Tourism and Place Identity, Managing and interpreting dark places*. Routledge, New York, USA.
- Wright, D., Sharpley, R. (2016). Local community perceptions of disaster tourism: The case of LAquila, Italy. *Current Issues in Tourism*, 23(1), 1–1.

İnternet Kaynakları

- http://www.potocarimc.ba/_ba/mc (Erişim Tarihi: 11.03.2020)
- <https://nos.nl/artikel/2046361-karremans-eist-excuus-van-minister-hennis-van-defensie>
(Erişim Tarihi: 28.05.2020)
- www.bhdani.com/arhiva/204/t20413.shtm (Erişim Tarihi: 23.07.2020)
- <https://www.slobodnaevropa.org/a/30694038.html> (Erişim Tarihi: 11.09.2020)
- <https://bhrt.ba/memorialni-centar-Srebrenitsa-predstavio-pregled-presuda-za-genocid/>
(Erişim Tarihi: 5.12.2020)
- <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/pregled-presuda-za-genocid-i-druge-zlocine-u-srebrenici>
(Erişim Tarihi: 04.16.2021)
- <https://www.Srebrenitsa.gov.ba/> (Erişim Tarihi: 06.09.2021)

EKLER

EK-1 ANKET FORMU

Sayın Katılımcı,

Bu Form Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı'nda hazırlanmakta olan "Bosna Halkının Dark Turizmi Bağlamında Srebrenitsa'ya Bakış Açılı" isimli yüksek lisans tezini için veri toplamak amacıyla hazırlanmıştır. Vereceğiniz cevaplar bu araştırma dışında başka hiçbir amaçla kullanılmayacak ve araştırmacılar tarafından gizli tutulacaktır. Çalışmaya gösterdiğiniz ilgi ve katkılarınız için çok teşekkür ederim.

Aşağıdaki sorularda doğru veya yanlış cevapları yoktur. Bu sebeple sorulara size en uygun gelen cevabı vermeniz ve eksiksiz yanıtlamanız, araştırma sonuçlarının sağlıklı olması bakımından önemlidir.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi Nana KARAVELIĆ

1	Cinsiyet [ ] Erkek [ ] Kadın
2	Yaş [ ] 18 yaş ve üzeri [ ] 19-29 yaş arası [ ] 30-39 yaş arası [ ] 40 yaş ve üzeri
3	Eğitim durumunuz [ ] Ortaokul [ ] Lise [ ] Üniversite [ ] Yüksek lisans veya doktora
4	İkamet yeri [ ] Bosna-Hersek'te yaşayanlar [ ] Bosna-Hersek dışında yaşayanlar
5	Srebrenitsa'da ölen bir yakınınız var mı [ ] Var [ ] Yok

Aşağıdaki ifadelerden size en uygun olanı seçiniz

1 = Hiç katılmıyorum 5 = Tamamen katılıyorum

Dark turizme karşı tutum

6	Genel olarak dark turizmin yerel halk için faydalı olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
7	Srebrenitsa'dakidark turizminin gelişmesinden memnunum.	1	2	3	4	5
8	Srebrenitsa'dakidark turizminin gelişmesini destekliyorum.	1	2	3	4	5
9	Srebrenitsa'dakidark turizminin iyi gelişebileceğini düşünüyorum.	1	2	3	4	5
10	Srebrenitsa'daki dark turizmin kaynaklarını korumak istiyorum.	1	2	3	4	5
11	Srebrenitsa'dakidark turizminin gelişmesi için bir strateji hazırlama sürecine katılmak istiyorum.	1	2	3	4	5

Srebrenitsa'dakidark turizminin sosyo-kültürel etkilerinin algılanması

12	Dark turizm (üzücü turizm) faaliyetleri Srebrenitsa'daki yerel kültürün yenilenmesine yardımcı olur.	1	2	3	4	5
13	Dark turizm faaliyetleri (üzücü turizm) Srebrenitsa'daki yerel halkın zihinsel olarak rahatlamasına yardımcı olur.	1	2	3	4	5
14	Dark turizm (üzücü turizm) faaliyetleri, Srebrenitsa sakinlerinin kültürel yaşamını zenginleştirmektedir.	1	2	3	4	5
15	Dark turizm faaliyetleri (üzücü turizm), Srebrenitsa'daki geleneksel kültürün korunması konusunda farkındalığın artmasına yardımcı olur.	1	2	3	4	5
16	Dark turizm (üzücü turizm) faaliyetleri, Srebrenitsa'daki yerel azınlığın kültürünün etkin bir şekilde korunmasına yardımcı olur.	1	2	3	4	5
17	Dark turizm (karanlık turizm) faaliyetleri, Srebrenitsa'daki bölgesindeki halklar arasında kültürel kimliğin gelişmesine yardımcı olur.	1	2	3	4	5
18	Dark turizm (üzücü turizm) faaliyetleri, Srebrenitsa'daki soykırım felaketine karşı mücadelenin ruhunu aktarmaya yardımcı oluyor.	1	2	3	4	5
19	Dark turizm faaliyetleri (üzücü turizm) Srebrenitsa'daki sakinlerinin normal hayatını bozmaktadır.	1	2	3	4	5
20	Dark turizm faaliyetleri (üzücü turizm) Srebrenitsa'daki yerel nüfusa ikinci kez zarar vermektedir.	1	2	3	4	5
21	Dark turizmi (üzücü turizm) ziyaret edenler, Srebrenits'daki soykırımında hayatını kaybeden insanlara saygı duymamaktadır.	1	2	3	4	5
22	Dark turizm (üzüntü turizmi) yerel halk arasındaki güven düzeyini azaltır.	1	2	3	4	5

23	Dark turizm (üzücü turizm) faaliyetleri, Srebrenitsa'daki yerel toplulukta suç oluşumunu artırmaktadır.	1	2	3	4	5
24	Karanlık turizm (üzücü turizm) faaliyetleri Srebrenitsa soykırımının mirasını etkin bir şekilde korumaktadır.	1	2	3	4	5
Duygusal deneyim						
25	Srebrenitsa'yı ziyaret ettiğinizde öfke duyduğunuzu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
26	Srebrenitsa'yı ziyaret ettiğinizde korktuğunuzu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
27	Srebrenitsa'yı ziyaret ettiğinizde tiksinti duyduğunuzu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
28	Srebrenitsa'yı ziyaret ettiğinizde üzülmediğinizi düşünüyorum.	1	2	3	4	5
29	Srebrenitsa'ya ziyaretsırasında yaşanan olaylara sempati duyduğunuzu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
30	Srebrenitsa'yı ziyaret ederken yaşanan olaylardan şaşırıldığınızı düşünüyorum.	1	2	3	4	5
31	Srebrenitsa'yı ziyaret etmenin tatmin edici ve keyifli olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
Jeopolitik bilgi						
32	Srebrenitsa'yı ziyaret edilirken tarih öğretilir ve öğrenilir.	1	2	3	4	5
33	Srebrenitsa'yı ziyaret ettiğinizde BH'deki savaşın tarihini öğreniyorsunuz.	1	2	3	4	5
34	Srebrenitsa'yı ziyaret ettikten sonra daha fazlasını öğrenmek istiyorsunuz.	1	2	3	4	5
35	Srebrenitsa katliamı gibi olayların hatırlanması gerekiyor.	1	2	3	4	5
36	Srebrenitsa'ya yapılacak bir ziyaret, kurbanların anılarının nasıl korunacağına dair bir derstir.	1	2	3	4	5
37	Srebrenitsa'ya yapılacak bir ziyaret, savaşın jeopolitik sonuçlarının boyutunu ortaya koyuyor.	1	2	3	4	5
38	Srebrenitsa'yı ziyaret ederek savaşa nasıl gidileceği öğrenilir.	1	2	3	4	5
39	Srebrenitsa gibi bölgeleri ziyaret ederek yapılan savaşlar hakkında bilgi ediniliyor.	1	2	3	4	5
40	Srebrenitsa gibi anıtsal yerleri ziyaret ederek, kurbanlara nasıl saygı gösterileceğini öğrenebilirsiniz.	1	2	3	4	5

ÖZGEÇMİŞ

